

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०७०

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदल
अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार
२०७० चैत्र

विषयसूची

प्राक्कथन	
कार्यकारी सारांश	
परिच्छेद-१ प्रारम्भिक	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ कार्यदलको गठन, उद्देश्य तथा कार्यविधि	१
परिच्छेद-२ राजस्व छुटको अवधारणा तथा औचित्य	५
२.१ कर राजस्व छुटको अवधारणा	५
२.२ कर राजस्व छुटको औचित्य	५
परिच्छेद-३ अन्य राष्ट्रहरूमा कर छुटसम्बन्धी व्यवस्था	७
३.१ भारतमा कर छुटको व्यवस्था	७
३.२ श्रीलङ्कामा कर सहूलियत तथा छुटसम्बन्धी प्रावधानहरू	१२
३.३ मलेसियामा कर सहूलियत तथा छुटसम्बन्धी प्रावधानहरू	१६
परिच्छेद-४ नेपालमा कर राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्थाको पुनरावलोकन	१९
४.१ राजस्व छुट सम्बन्धमा विगतका प्रतिवेदनहरूको समीक्षा	१९
४.२ राजस्व छुटको विद्यमान कानुनी प्रावधान तथा कार्यविधिहरू	२२
४.३ राजस्व छुटका लागि विषयगत करहरूको सम्बन्धमा विद्यमान कानुनी व्यवस्था	२५
परिच्छेद-५ राजस्व छुट सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको धारणा	३६
५.१ नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	३६
५.२ नेपाल उद्योग परिसंघ	४०
५.३ नेपाल चिनी उद्योग संघ	४४
५.४ नेपाल वनस्पति घ्यू, तेल उत्पादक संघ	४५
५.५ नेपाल चामल तेल, दाल उद्योग संघ	४७
५.६ फलोर मिल एसोसिएसन	४७
५.७ नेपाल मोबाइल व्यवसाय संगठन	४८
५.८ नेपाल लिड एसिड ब्याट्री उत्पादक	५०

५.९	नेपाल कपडा उद्योग संघ	५१
	परिच्छेद-६ सार्वजनिक वित्तमा राजस्व छुटको स्थिति	५३
६.१	कर राजस्वरूमा भएको छुटबाट राजस्व त्याग	५३
६.२	आर्थिक ऐनको दफा १८ (हालको) प्रयोगबाट भएको राजस्व त्याग	५५
	परिच्छेद-७ राजस्व छुटको प्रभाव विश्लेषण	
७.१	कर राजस्व छुटको समष्टिगत प्रभाव	६१
७.२	मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको छुटको प्रभाव	६२
७.३	आर्थिक ऐनको अनुसूची-१ बमोजिम दिइएका भन्सार महसुल छुटहरू	८९
७.४	आयकर ऐनअन्तर्गतका छुटहरूबाट राजस्व	९३
७.५	अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गतका छुटहरूबाट राजस्व त्याग	९५
७.६	वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूलाई दिइएका राजस्व छुटहरू	९५
७.७	सामाजिक क्षेत्रमा दिइएका राजस्व छुटहरू	१००
७.८	विशेष ऐनअन्तर्गतका राजस्व छुटहरू	१०२
७.९	कर फछ्योट आयोगबाट भएका निर्णयबमोजिमका भएको राजस्व त्याग	१०२
७.१०	बक्यौता फछ्योट समितिका निर्णयबमोजिमका राजस्व त्याग	१०२
७.११	कूटनैतिक वा महसुल सुविधाअन्तर्गतका राजस्व त्याग	१०३
७.१२	विशेष योजनाअन्तर्गतका राजस्व त्याग	१०३
७.१३	दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता अनुरूप प्रदान गरिने छुटहरूबाट हुने राजस्व त्याग	१०३
	परिच्छेद- ८ अध्ययनका निष्कर्ष तथा सुझावहरू	१०४
८.१	अध्ययनको निष्कर्ष	१०४
८.२	राजस्व छुट सम्बन्धमा प्रस्तावित सुझावहरू	११२
	परिच्छेद- ९ राजस्व छुटको व्यवस्थापन विधि	१२१
९.१	राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापनको आवश्यकता	१२१
९.२	राजस्व छुट व्यवस्थापनको कार्यविधि	१२१
९.३	राजस्व व्यवस्थापनका लागि संस्थागत संयन्त्र	१२३
९.४	सुझाव कार्यान्वयन योजना	१२७

तालिकाहरू

१.	भारतमा राजस्व नोक्सानीको अनुपात	८
२.	राजस्व छुट तथा फिर्ताको तुलनात्मक विवरण	५५
३.	आयातमा राजस्व छुटको तुलनात्मक विवरण	५७
४.	मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको तुलनात्मक विवरण	५७
५.	आयात महसुल छुटको तुलनात्मक विवरण	५८
६.	अन्तःशुल्क छुटको तुलनात्मक विवरण	५९
७.	आयातमा राजस्व छुटको वस्तुगत विवरण	६१
८.	मूल्य अभिवृद्धि करको आंशिक फिर्ता विवरण	६५
९.	घ्यू, तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरण	६७
१०.	मैदामा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरण	७१
११.	चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता क्रेडिटको विवरण	७४
१२.	मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरण	७९
१३.	मोबाइल फोनसेटको परिमाणगत तथा मूल्यगत आयात विवरण	७९
१४.	ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा कर राजस्व छुटका लागि सिफारिस विवरण	८५
१५.	मूल्य अभिवृद्धि कर डेविट क्रेडिटको विवरण	९१
१६.	भन्सार महसुल छुट दिइएका मुख्य वस्तुहरूको विवरण	९४
१७.	भन्सार महसुल छुटको विवरण	९५
१८.	वैदेशिक सहायताअन्तर्गत आयात हुने सामानहरूमा राजस्व छुटको विवरण	९९
१९.	वैदेशिक सहायताअन्तर्गत आयातित सामानहरूको मूल्यगत विवरण	१०१
२०.	सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुटको मूल्यगत विवरण	१०३

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१ : उद्योग व्यवसायको वित्तीय विवरण	१३६
अनुसूची-२ : राजस्व छुटसम्बन्धी नीति एवं कार्यविधि (मस्यौदा)	१६३
अनुसूची-३ : मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रिया	१७८
अनुसूची-४ : सन्दर्भ सामग्रीहरू	१८९
अनुसूची-५ : सम्पर्क गरिएका व्यक्तिहरूको सूची	१९०

प्राक्कथन

नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने विभिन्न प्रकारका राजस्वमा विभिन्न ऐनहरूको प्रावधानबमोजिम आंशिक वा पूर्ण छुट दिने गरिएको छ । निर्दिष्ट उद्देश्यका लागि सरकारले प्रदान गर्ने राजस्व छुटको कारणले बर्सेनि उल्लेख्य अनुपातमा सरकारको राजस्व त्याग भइरहेको छ । यस सन्दर्भमा राजस्व छुटको औचित्य तथा प्रभावको अध्ययन तथा विश्लेषण गराई सोको उचित व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यअनुरूप नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय (मन्त्रीस्तरीय) को मिति २०७०/०७/०८ को निर्णयानुसार राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदल गठन भएको हो । कार्यदललाई तोकिएको कार्य विवरणको सीमामा रही विस्तृत विश्लेषणसहित यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्रस्तुत प्रतिवेदनमा राजस्व छुटको विद्यमान स्थितिको पुरनरावलोकन गरी यसबाट पर्न गएको प्रभाव सम्बन्धमा विश्लेषणवाट देखिन आएका निष्कर्षसहित सुझावहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । साथै प्रतिवेदनमा राजस्व छुट व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रस्तावित कार्यविधिहरू र सुझावहरू कार्यान्वयन योजनासमेत समावेश गरिएको छ ।

राजस्व छुट जस्तो गहनतम विषयमा अध्ययन एवं विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त भएकोमा यस कार्यदल नेपाल सरकारप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछ । कार्यदलको अध्ययन विश्लेषणको क्रममा मार्गदर्शन गर्ने अर्थ मन्त्रालयका सचिव श्री शान्तराज सुवेदीज्यू र सहसचिव श्री राजन खनालज्यूलाई कार्यदलको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । अध्ययन तथा छलफलको दौरानमा महालेखापरीक्षक श्री भानु प्रसाद आचार्यज्यू र पूर्वअर्थसचिव श्री रामेश्वर खनालज्यूबाट प्राप्त महत्वपूर्ण सुझावहरूप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु । कार्यदलको अध्ययनमा आवश्यक जानकारी, विवरण एवं तथ्यांक सहयोग गर्नु हुने विभिन्न सरकारी निकाय एवं निजी क्षेत्रका पदाधिकारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । कार्यदलको सचिवालय सञ्चालन र आवश्यक व्यवस्थापकीय सहयोग उपलब्ध गराउने भन्सार विभागका सबै कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । प्रतिवेदनको तयारीमा कार्यदलका सदस्यहरूको सक्रिय सहभागिता एवं योगदान विशेष रूपमा स्मरणीय रहेको छ ।

३० चैत्र, २०७०

बाल गोविन्द विष्ट

संयोजक

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदल
अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार

कार्यकारी सारांश

पृष्ठभूमि

- आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को बजेट वक्तव्यमा विगत लामो समयदेखि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई प्रदान गरिँदै आएको राजस्व छुटको प्रभाव मूल्यांकन गर्न विज्ञ समूहद्वारा अध्ययन गराई आवश्यक पुनरावलोकन गरिने उल्लेख भएअनुसार गठन भएको राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदलद्वारा अध्ययन विश्लेषणको आधारमा यो प्रतिवेदन पेश गरिएको छ ।
- यस प्रतिवेदनमा कार्यदललाई निर्दिष्ट गरिएको कार्य विवरणअनुसार आर्थिक ऐनद्वारा प्रदत्त कर छुटहरूको प्रावधान र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनअनुसार आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुट एवं फिर्ता व्यवस्थाको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएकोछ । त्यस्तै अन्य कर छुटहरूको सम्बन्धमा भने पुनरावलोकन गरी समीक्षात्मक टिप्पणीसम्म गरिएको छ ।
- निर्दिष्ट उद्देश्यहरूको प्राप्तिमा सघाउ पुऱ्याउने गरी करयोग्य आय, व्यवसाय वा लगानीमा वा आयात निर्यातमा लाग्ने करमा राज्यद्वारा गरिने त्यागलाई कर राजस्वको छुट (Tax Revenue Exemption) को रूपमा लिइएकोछ ।
- अन्य राष्ट्रहरूमा भएको राजस्व छुटसम्बन्धी प्रावधान तथा कार्यविधिहरू र सोको व्यवस्थापन सन्दर्भमा भएका व्यवस्थाहरूको पुनरावलोकनद्वारा नेपालमा राजस्व छुटलाई व्यवस्थित गर्न मद्दत पुग्न सक्ने हुँदा भारत, श्रीलङ्का र मलेसियामा अँगालिएको राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्थाहरूबारे यस प्रतिवेदनमा संक्षिप्त समीक्षात्मक टिप्पणी प्रस्तुत गरिएको छ ।
- प्रतिवेदनमा राजस्व छुटसम्बन्धी मौजुदा तथा प्रस्तावित नीति तथा कार्यविधिहरूको समीक्षाको साथै विगतमा गठन भएका अर्थ सम्बद्ध विभिन्न आयोग तथा कार्यदलहरूको प्रतिवेदनको समीक्षा पनि समावेश गरिएको छ ।
- प्रतिवेदनमा राजस्व छुट सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने छाता संगठनहरू र केही वस्तुगत संघहरूको धारणालाई छुट्टै परिच्छेदमा समावेश गरिएको छ ।

स्थिति विश्लेषण

- विद्यमान आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएको कर राजस्व, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूचीमा व्यवस्था भएबमोजिम दिइएको आंशिक छुट र भन्सार ऐनअन्तर्गतका भन्सार महसुल छुटहरूसमेत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारद्वारा कुल रु. १७.२७ अर्ब राजस्व त्याग गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा राजस्व त्यागको अनुपात ५२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।
- माथि उल्लिखित आँकडाहरूका अतिरिक्त मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट दिइएका अन्य वस्तु तथा सेवाहरू, मूल्य अभिवृद्धि कर शून्य दर लाग्ने वस्तु तथा सेवाहरू, आयकर ऐनअन्तर्गत दिइएका छुट तथा मिन्हाहरू र अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गतका राजस्व छुटहरूलाई समेत समावेश गर्ने हो भने हाल सरकारद्वारा व्यहोर्नुपरेको कुल राजस्व त्यागको परिमाण निकै बढी हुने अनुमान छ।
- राजस्व छुटको विश्लेषण गरिँदा आर्थिक ऐनद्वारा छुट गरिएका कर राजस्वहरू, मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएका आंशिक छुटहरू र भन्सार ऐन, अन्तःशुल्क ऐन र विशेष ऐनहरू अनुसार दिइएका राजस्व छुटहरूबाट पर्न गएको प्रभाव सम्बन्धमा विवेचना गरिएको छ।
- विश्लेषणको दौरानमा वनस्पति घ्यू तथा तेल, चिनी, मैदा, कपडा उत्पादन र सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयातमा एवं सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने लिड एसिड ब्याट्रीको आयातमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व छुट सुविधाबाट उपभोक्ता एवं लक्षित वर्गमा पर्न गएको प्रभावका साथै रोजगारी, विदेशी मुद्रा आर्जन, स्वदेशी उद्योगको प्रवर्द्धन, राजस्वमा योगदानलगायतका पक्षहरूको सम्बन्धमा वस्तुगत आधारमा विश्लेषण गरिएको छ।
- करदाताहरूले कार्यालयमा पेश गर्ने डेविट विवरणको संख्या र रकम भन्दा क्रेडिट विवरणको संख्या र रकम निकै बढी हुने गरेको र मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दावी रकम एवं कर फिर्ता स्वीकृतिको रकम तथा कर फिर्ता रकम भुक्तानीमा भिन्नता हुनुका प्रमुख कारणहरूलाई पहिल्याउने प्रयास गरिएको छ।

निष्कर्ष तथा सुभावहरू

प्रमुख निष्कर्षहरू

- अर्थसम्बन्धी विभिन्न कानूनहरूद्वारा दिइएका राजस्व छुटको प्रभाव मिश्रित देखिन्छ, भने नेपालको सार्वजनिक वित्तमा राजस्व छुटको समष्टिगत प्रभाव बढ्दो अनुपातमा रहेको देखिन्छ ।
- कुल राजस्व त्याग सम्बन्धमा पूर्ण अभिलेख नभए तापनि मोटामोटी रूपमा वार्षिक करिव रु. ३० अर्बको हाराहारीमा राजस्व त्याग भइरहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । राजस्व छुटसम्बन्धी अभिलेखको पर्याप्त व्यवस्था नभएबाट यसबाट सरकारले व्योहर्नुपरेको राजस्व त्याग तथा नोक्सानीको यथार्थ अंकमा यकिन हुन सक्ने स्थिति भने छैन ।
- विश्लेषण गरिएका वित्तीय विवरणहरूको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको समष्टिगत आर्थिक प्रभावलाई विचार गर्दा घ्यू, तेल, चिनी, कपडाजस्ता उत्पादनमूलक उद्योगहरूमा रोजगारका अवस्था सृजना, स्वदेशी कच्चा पदार्थको उपयोग, सीमित अनुपातमा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) र तोकिएबमोजिमका अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति स्थितिमा केही सुधार एवं करको दायरामा वृद्धि भएतापनि राजस्व योगदानको दृष्टिकोणले सकारात्मक रहेको अवस्था भने छैन ।
- मोबाइलको हकमा भने रोजगारको अवस्था सृजना, स्वदेशी कच्चा पदार्थको उपयोग, मूल्य अभिवृद्धि र राजस्व योगदानको दृष्टिकोणले सकारात्मक अवस्था रहेको छैन ।
- राजस्व छुट सम्बन्धमा सम्बद्ध मन्त्रालय तथा विभागहरूबाट अनुगमन तथा समन्वय गर्ने दरिलो संयन्त्र एवं परिपाटीको व्यवस्था हुन सकेको छैन ।

प्रमुख सुभावहरू

- राजस्व छुटलाई व्यवस्थित एवं उद्देश्यमूलक तुल्याउन नीतिगत स्पष्टता एवं कार्यविधिहरूको खाँचो छ । राजस्व छुट स्वविवेकीय आधारमा दिने होइन स्वीकृत नीति एवं कार्यविधिको संरचनाभित्र रही दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ । यस्का लागि कानूनमा नै स्पष्ट प्रावधान राखी राजस्व छुट दिने संस्थागत परिपाटीको अवलम्बन गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

- के कस्ता वस्तु तथा सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण वा आंशिक छुट दिने भन्ने सन्दर्भमा ऐनमा नै किटानसाथ उल्लेख गरिनुपर्दछ । साथै मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको सूची (षकत) क्रमशः न्यून गर्दै जानु पर्दछ ।
- आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रावधान अर्न्तगत (विशेष परिस्थितिमा पटके रूपमा दिइने राजस्व छुट समेत) पटके निर्णय गरेर दिने गरिएको राजस्व छुट र मूल्य अभिवृद्धि कर आंशिक छुट वा फिर्ताको सट्टा बजेटमा नै विनियोजन गरेर छुट वापतको रकम भुक्तानी गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।
- विशेष परिस्थितिमा पटके रूपमा दिइने राजस्व छुट लगायत आर्थिक ऐनको दफा १८ अनुसारको राजस्व छुट र मूल्य अभिवृद्धि करमा आंशिक छुट बाहेकका अन्य सबै प्रकारका कर राजस्व छुटको हकमा भने कानूनमा नै स्पष्ट गरेर छुट प्रदान गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।
- सरकारी ढुकुटीमा आइसकेको मूल्य अभिवृद्धि करवापतको राजस्व फिर्ता गर्ने परिपाटीको सट्टा निर्धारित करको दरमा नै छुट दिइनु उपयुक्त हुनेछ ।
- आंशिक कर छुट/फिर्ता सम्बन्धमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा तोकिएवमोजिमका उत्पादनमूलक उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को आधारमा (कपडाको जस्तै) कर फिर्ता गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ । यसो गरिएमा न्यून बिजकीकरण कम हुन गई संस्थागत मुनाफामा समेत वृद्धि हुने र फिर्ता प्रक्रियामा एकरूपता कायम हुन सक्ने देखिन्छ ।
- विद्यमान मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनअनुसार मोबाइल सेट उत्पादन खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता व्यवस्थालाई पुर्नविचार गरी आयात व्यवस्थित गर्न Type Approval Certificate र मोबाइल फोनसेटको IMEI (International Mobile Equipment Identification) को आधारमा मात्र भन्सार जाँचपास गर्ने र सोही आधारमा दूर सञ्चार सेवा प्रदायक संस्थाबाट Log On गरी मात्र मोबाइल सक्रिय हुने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- विशेष परिस्थितिमा (जस्तै- दैवी प्रकोप, महामारी आदि) बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा पटके निर्णय गरी छुट दिने परिपाटीलाई अन्त्य गरिनुपर्छ ।

- औद्योगीकरण, निकासी प्रवर्द्धन, दैवी विपत्ति व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा, आम जनसमुदायको हीत, द्विपक्षीय-बहुपक्षीय सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रीय प्रतिबद्धता र पारस्परिकता मात्र राजस्व छुटका आधारहरु हुनु पर्दछ ।
- वैदेशिक आयोजनाहरुका लागि राजस्व छुट दिने परिपाटीलाई अन्त्य गरी करको लागि चाहिने रकमको व्यवस्था गर्न वैदेशिक सहायता प्राप्त निकायद्वारा समकक्षी कोष (Counterpart Fund) को व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।
- राजस्व छुटबाट भएको सामाजिक तथा आर्थिक योगदानको पुष्ट्याइँ नभईकन हचुवाको आधारमा छुट प्रदान गर्ने प्रावधानलाई निषेधित गरिनुपर्दछ ।
- के कस्ता प्रयोजनका लागि कुन कार्यविधि र पुष्ट्याइँको आधारमा राजस्व छुट गर्ने भन्नेबारे स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्दछ । कर छुटपश्चात् निर्दिष्ट उद्देश्य पूरा भए नभएको निरन्तर अनुगमन गरिनुपर्दछ ।
- अत्यावश्यक वस्तुहरुका लागि मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ छुट्टै न्यून दर कायम हुने गरी बहुदरको मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने सम्भावना पनि अध्ययन गरिनु सान्दर्भिक हुनेछ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सबै कारोवारलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउने गरी विद्यमान कर छुटको सीमा (Threshold) मा पुनरावलोकन गरिनु गरिनुपर्दछ ।
- भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागबाट दिइएको राजस्व छुटको अभिलेख ती विभागहरुमा राखी अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखामा एकीकृत अभिलेख राख्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । साथै राजस्व छुटको अभिलेख सम्बद्ध निकायहरुमा अन्तर-सम्पर्क (Inter-Connectivity) हुने व्यवस्थासमेत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- राजस्व छुटको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागमा उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिनु पर्दछ।
- राजस्व छुट तथा फिर्ता दिएपछि उपभोक्ता मूल्यमा अनुकूल प्रभाव परे नपरेको सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गरी सोबारे सम्बन्धित मन्त्रालयले उपभोक्तालाई सञ्चार माध्यमबाट नियमित रूपमा जानकारी दिने व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।

- वैदेशिक सहायता र सामाजिक क्षेत्रका आयोजनाहरूका लागि प्रदान गरिएको राजस्व छुट सम्बन्धमा क्षेत्रगत आधारमा सम्बन्धित मन्त्रालयले र अर्थ मन्त्रालयले समष्टिगत अभिलेख राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- वैदेशिक आयोजनाहरू र सामाजिक क्षेत्रका लागि दिइएको राजस्व छुटबाट परियोजनाहरूको सन्चालनमा हासिल गरिएको दक्षता, लक्षित उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गले हासिल गर्न सकेको फाइदा र आर्थिक सामाजिक उत्थानमा पुग्न सकेको योगदान सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयद्वारा अध्ययन विश्लेषणसहितको वार्षिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमा पठाउनाका साथै सार्वजनिक समेत गर्नुपर्छ ।
- विशेष ऐनहरू, कर फछ्योर्ट आयोग, बक्यौता फछ्योर्ट समिति, आयको स्वयम् कर घोषणा, कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन र विशेष योजनाअन्तर्गत दिइने विभिन्न करहरूको छुटको तथ्यांक अद्यावधिक गरी सोबाट हुन गएको राजस्व त्यागको प्रभावबारे विश्लेषण गरी तत्सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू सम्बन्धित मन्त्रालयद्वारा अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने र आवधिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- प्रत्येक आर्थिक वर्षमा सरकारले प्रदान गरेको समग्र राजस्व छुटको विवरण संसद र महालेखा परिक्षकको कार्यालयमा अर्थ मन्त्रालयले पेस गर्ने व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।
- राजस्व छुटको व्यवस्थाबाट कुल राजस्वमा भएको त्याग (Revenue Foregone) को तुलनामा समाजले प्राप्त गरेको सामाजिक लाभ (Social Benefit) को विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्ष अर्थ मन्त्रालयले सार्वजनिक जानकारी गराउने परिपाटीको थालनी गर्नुपर्नेछ ।
- आर्थिक ऐनअनुरूप र अन्य कानुनी प्रावधानहरूबमोजिम दिइने राजस्व छुटलाई नतिजाउन्मुख, वस्तुपरक, पारदर्शी एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउन राजस्व छुटसम्बन्धी विद्यमान नीति तथा कार्यविधि, २०५९ लाई परिमार्जन गरी समयानुकूल बनाइनुपर्दछ ।
- राजस्व छुटमा स्वच्छता, जवाफदेहिता, सक्षमता, इमान्दारिता, पारदर्शिता एवं जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न वित्तीय उत्तरदायित्व कानून (Fiscal Accountability Act) मा समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाइनु पर्दछ । राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा कार्यदलद्वारा प्रेषित सुभावहरू कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउन सुभावहरू कार्यान्वयनका लागि कार्ययोजनासमेत प्रस्ताव गरिएको छ ।

परिच्छेद- १ प्रारम्भिक

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल सरकारले विगतदेखि नै विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई तोकिएबमोजिमका राजस्वहरूमा छुट प्रदान गरिआएको छ। राजस्व छुटअन्तर्गत कर राजस्वहरू, जस्तै- भन्सार महसुल छुट, आयकर छुट, मूल्य अभिवृद्धिकर छुट, अन्तःशुल्क छुट आदि पर्दछन्। यस प्रकारको छुट दिने प्रवृत्तिमा निरन्तर वृद्धि भइरहेको छ। अव्यवस्थित तवरले राजस्वमा छुट दिइँदै जानाले सरकारको राजस्व परिचालनको लक्षमा नै प्रतिकूल प्रभाव पर्न जाने प्रवृत्ति देखिएको छ। फलस्वरूप प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरूको सञ्चालनमा आन्तरिक स्रोतले अपुग हुन गई बाह्य स्रोतमाथिको निर्भरता बढ्दै जाने देखिन्छ। सरकारद्वारा प्रदान गरिएको छुटबाट नेपाल सरकारको राजस्वमा जम्मा हुनुपर्ने कति रकम छुट हुन गएको छ, सो सम्बन्धी यकिन तथ्यांक हालसम्म तयार गर्न सकिएको देखिन्न। यस प्रकार सरकारले दिएको राजस्व छुटबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल भए नभएको लेखाजोखा नगरी राजस्व छुटलाई निरन्तरता दिइनाले यसको उपयोगितामा नै प्रश्नचिन्ह खडा भएको छ। यसै सन्दर्भमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को बजेट वक्तव्यमा “विगत लामो समयदेखि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई प्रदान गरिँदै आएको राजस्व छुटको प्रभाव मूल्यांकन गर्न विज्ञ समूहद्वारा अध्ययन गराई त्यस्तो छुट व्यवस्थामा आवश्यक पुनरावलोकन गरिनेछ” भन्ने उल्लेख भएअनुसार नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयद्वारा राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदल गठन भएको हो।

१.२ कार्यदलको संरचना उद्देश्य तथा कार्यविधि

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न कार्यदल गठन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय को कार्तिक ८ गते २०७० को मन्त्रीस्तरीय निर्णयानुसार निर्धारित अवधारणा पत्रअनुसार यस कार्यदलको गठन विधि, उद्देश्य तथा कार्यविधि निम्नबमोजिम रहेको छः

१.२.१ कार्यदलको संरचना

श्री बालगोविन्द विष्ट, पूर्वसहसचिव	- संयोजक
श्री दामोदर रेग्मी, उपमहानिर्देशक, भन्सार विभाग	- सदस्य
श्री लक्ष्मणबहादुर बस्नेत, कर विज्ञ (पूर्वउपसचिव)	- सदस्य

श्री डिकरदेव भट्ट, उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय	- सदस्य
श्री शरदचन्द्र पौडेल, निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	- सदस्य
श्री जगदीश भट्टराई, चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट (२०७०/०८/२६ सम्म)	- सदस्य
श्री जगदीश राठी, प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (२०७०/०९/२८ सम्म)	- सदस्य
श्री कुलप्रसाद पाण्डे, प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (२०७०/१०/०१ बाट)	- सदस्य
श्री दिलमान सिंह चन्द, चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट (२०७०/०९/२८ बाट)	- सदस्य
श्री सूर्य सेढाई, निर्देशक, भन्सार विभाग	- सदस्य सचिव

द्रष्टव्य: कार्यटोलीका सदस्यहरूमध्ये चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट श्री जगदीश भट्टराई प्राविधिक कारणले अनुपस्थित हुनु भई निजको स्थानमा चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट श्री दिलमान सिंह चन्दलाई २०७० पुस २८ गतेबाट तोकिएको थियो । नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघका प्रतिनिधि श्री जगदीश राठीको २०७० पुस २८ गतेका दिन असामयिक निधन भएकोले निजको स्थानमा श्री कुलप्रसाद पाण्डेलाई तोकिएको थियो ।

१.२.२ कार्यटोलीको उद्देश्य

राजस्व छुटहरूको समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्दै यसबाट पर्न गएको प्रभाव विश्लेषणसहित राजस्व छुट गरिनुपर्नेको हकमा सोको औचित्य एवं आधारहरू र विकल्पसमेत सिफारिस गर्ने कार्यदलको उद्देश्य रहेको छ ।

१.२.३ कार्य विवरण

माथि उल्लेख भएबमोजिमको उद्देश्य प्राप्तिका लागि कार्यदलको कार्य विवरण (ToR) देहायबमोजिम तोकिएको छ:

- नेपाल सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याएका राजस्वसम्बन्धी ऐन नियमहरूमा कुनै व्यक्ति, संस्था वा वस्तु विशेषको आधारमा दिइँदै आएको राजस्व छुट नीतिको अध्ययन गर्ने ।
- विशेष गरी मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ मा परेका र केही वस्तुहरूको कारोबार गर्ने व्यक्तिलाई उठाइएको करबाट केही प्रतिशत निजहरूले नै उपभोग गर्न दिइने व्यवस्थाको प्रभावकारिताको अध्ययन गरी सुझाव दिने ।

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ अन्तर्गत दिइएको छुट तथा सुविधाहरूको व्यवस्थालाई सूक्ष्म रूपमा अध्ययन गरी त्यसको निरन्तरताको औचित्य रहेको वा नरहेको सम्बन्धमा सुझाव दिने ।
- नेपाल सरकारले आर्थिक ऐनमार्फत दिँदै आएको सुविधा वा पटके सुविधाहरू तथा भन्सार ऐनअन्तर्गत दिइएका सुविधाहरूको अध्ययन गरी त्यसलाई कायम राखिराख्न उपयुक्त छ वा छैन सुझाव पेश दिने ।

माथिका बुँदाहरूमा उल्लिखित हालको छुट व्यवस्थाले त्यस्ता छुट पाउने व्यक्ति वा संस्थाको आर्थिक क्रियाकलापको अध्ययन गरी ती सुविधाहरूको निरन्तरता नभएमा त्यस्ता संस्थाहरूको वित्तीय अवस्थामा के असर पर्दछ अध्ययन गरी सुझाव दिने ।

- राजस्व छुट वा सुविधा दिइएका वस्तुहरू वा सेवाहरूको सम्बन्धमा छिमेकी राष्ट्रहरू वा नेपाल जस्तै अर्थतन्त्र भएका अन्य राष्ट्रहरूले राजस्व छुट सम्बन्धमा कस्तो नीति अवलम्बन गरेका छन् त्यसको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने ।
- राजस्व छुट सुविधाको सम्बन्धमा अन्य कुनै वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्ने भएमा त्यस सम्बन्धमा सुझाव पेश गर्ने ।
- कार्यदलले आवश्यकताअनुसार विभिन्न क्षेत्रका विज्ञहरूलाई आमन्त्रित गरी सुझाव लिन सक्ने ।
- कार्यदलले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नको लागि आफ्नो कार्यविधि आफैले बनाउन सक्ने ।

१.२.४ अध्ययनको कार्यविधि

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन कार्यदलले निर्दिष्ट कार्यक्षेत्रभित्र रही निम्नबमोजिमका कार्यविधिहरू अपनाई यो प्रतिवेदन तयार गरेको छ:

- विभिन्न उद्योग व्यवसायको वित्तीय विवरणहरूको विश्लेषण (अनुसूची-१),
- राजस्व छुटसम्बन्धी नीति एवं कार्यविधि, २०५९ को समीक्षा (अनुसूची-२),
- कर फिर्ता सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा निर्धारित प्रक्रियागत कार्यविधिहरूको समीक्षा (अनुसूची-३),
- सम्बद्ध ऐन, नियम, निर्देशिका, परिपत्र, कार्यकारी निर्णय र प्रतिवेदन र प्रकाशनहरूको पुनरावलोकन (अनुसूची-४),
- नेपाल सरकारका सम्बद्ध पदाधिकारीहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया (अनुसूची-५),

- भन्सार विभागको ASYCUDA र आन्तरिक राजस्व विभागको PROTAX बाट उपलब्ध आँकडाहरू,
- उद्योग वाणिज्य तथा अन्य आर्थिक क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया,
- राजस्व छुटबाट लागत तथा मूल्यमा पर्न गएको असरबारे आन्तरिक राजस्व विभागको सूचना प्रविधिबाट उपलब्ध हुने वित्तीय आँकडाहरू (System Generated Financial Data) को विश्लेषण,
- स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीहरूको विश्लेषण,
- अन्य मुलुकहरूमा भएका राजस्व छुटसम्बन्धी प्रावधानहरूको अध्ययन ।

१.२.५ अध्ययनको सीमा

यस अध्ययनमा समग्र राजस्व छुटको विश्लेषण नगरी कर राजस्व छुट सम्बन्धमा मात्र अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । कार्यदललाई निर्दिष्ट गरिएको कार्य विवरणअनुसार कर छुटहरूको समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्दा मुख्यतः आर्थिक ऐनद्वारा प्रदत्त कर छुटहरूको प्रावधान र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनअनुसार आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुट एवं फिर्ता व्यवस्थाको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन तथा विश्लेषण गरी अन्य कर छुटहरूको सम्बन्धमा समीक्षात्मक टिप्पणी मात्र गरिएको छ ।

१.२.६ कार्यदलको समयसीमा

कार्यदलद्वारा २०७० कार्तिक २४ गतेबाट कार्य सुरु गरिएको थियो । केही औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको स्थलगत अध्ययन गर्नुपरेको र कार्यदलका दुई जना सदस्यहरूमा हेरफेरसमेत भएकोले कार्यदलको लागि सुरुमा निर्दिष्ट समय सीमा २०७० फागुन मसान्तलाई अर्थ मन्त्रालयको मिति २०७०/१२/१९ को पत्रानुसार २०७० चैत मसान्तसम्म थप भएको हो । कार्यदलद्वारा विभिन्न समूह/उपसमूहमा विषयगत आधारमा कार्यहरू गरिएको र औपचारिक रूपमा जम्मा २४ वटा बैठकहरू बसी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

परिच्छेद- २

राजस्व छुटको अवधारणा तथा औचित्य

२.१ कर राजस्व छुटको अवधारणा

निर्दिष्ट उद्देश्यहरूको प्राप्तमा सघाउ पुऱ्याउने गरी करयोग्य आय वा लगानीमा वा आयात निर्यातमा लाग्ने करमा राज्यद्वारा दिइने करको मिन्हालाई कर छुट (Tax Exemption) भनिन्छ । कुनै निर्दिष्ट क्रियाकलापमा संलग्न रहनमा प्रोत्साहित गर्ने गरी तोकिएको समयावधिको लागि सरकारद्वारा करको दायित्व न्यून गरिनु (Deduction), छुट (Exemption) वा मिन्हा (Rebate) दिनुलाई कर छुट भन्ने बुझाउँदछ । कर छुटको अनुपातमा सरकारले राजस्व नोक्सानी (Revenue Loss) व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । विभिन्न कारणवश सरकारद्वारा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको करको भार न्यून गर्ने कार्यलाई कर छुटको रूपमा लिन सकिन्छ । कर छुटका केही तरिकाहरू निम्नबमोजिम छन्:

- संस्थागत आमदानी (Corporate Income) मा लाग्ने करका दरहरूलाई कम गरेर,
- व्यवसायिक नोक्सानीलाई आगामी वर्षहरूमा समायोजनको सुविधा दिएर,
- कर छुट्टी (Tax Holiday) को सुविधा दिएर,
- बढी दरमा ह्रास कट्टी (Accelerated Rate of Depreciation) को सुविधा दिएर,
- लगानी कर क्रेडिट (Investment Tax Credit) को सुविधा दिएर,
- दीर्घकालीन पुँजी लाभ (Long-term Capital Gain) मा करका दरहरूमा छुट गरेर,
- शून्य वा घटाइएका करका दर (Zero or Reduced Tariffs) को व्यवस्था गरेर,
- रोजगारीमा आधारित कर छुटहरू (Employment-based Tax Deductions) प्रदान गरेर,
- परिवर्त्य विदेशी मुद्रा आर्जनमा आधारित कर छुट तथा क्रेडिटहरू (Tax Reductions /Credits for Foreign Hard Currency Earnings) दिएर,
- सामाजिक, धार्मिक तथा कल्याणकारी प्रयोजनका लागि कर छुट को व्यवस्था गरेर ।

२.२ राजस्व छुटको औचित्य

सरकारद्वारा कर छुटबाट औद्योगिकरणमा वृद्धि गर्ने, रोजगारी बढाउने, जनताको जीवनयापनमा सघाउ पुऱ्याउने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने जस्ता उद्देश्यहरू राखिएका हुन्छन् । कर छुट दिइँदा सम्भाव्य करदाताले करको दायित्वबाट पूरै छुट पाउने,

करको दरमा कमी हुने र कर लाग्नेमध्ये केहीमा मात्र कर लाग्ने अवस्था रहन्छ। कर छुटको फलस्वरूप समग्र सामाजिक क्षेत्रको विकासमा सरकारको वित्तीय स्रोत न्यून हुन जान्छ, तर यसबाट व्यक्ति वा संस्था विशेषलाई फाइदा पुगेको हुन्छ। यसर्थ कर छुटले अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा हासिल गर्नमा अनुकूल प्रभाव पार्न सकेको अवस्थामा मात्र यसको औचित्य पुष्टि हुन्छ।

सरकारले कर छुटबाट आर्थिक सामाजिक विकासमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरे तापनि यथार्थमा त्यसो हुन नसकेको पाइएको छ। यसै गरी कर छुटको व्यवस्थापन व्यवस्थित नहुनाको साथै तत्सम्बन्धी कानूनी संरचनामा विद्यमान अस्पष्टताले समेत कर छुट उद्देश्यमूलक हुन नसकेको देखिन्छ। बढ्दो कर छुटको कारण सरकारको वार्षिक राजस्वमा भइरहेको नोक्सानीले गर्दा एकातर्फ बजेट घाटाको अनुपातमा निरन्तर वृद्धि भइरहेको हुन्छ भने अर्कोतर्फ सरकारले सामाजिक क्षेत्रहरू (शिक्षा, स्वास्थ्य खानेपानी, सरसफाइ, पोषण आदि) मा गर्ने लगानीका लागि स्रोत न्यून हुन गएको छ। कर छुट व्यवस्थित एवं नतिजाउन्मुख भएमा यसबाट व्यवसायिक क्षेत्र (Corporate Sector) ले फाइदा लिनुका साथै उपभोक्ताहरू समेत लाभान्वित हुन सक्नेछन्। यसर्थ कर छुटको प्रावधानलाई सामाजिक तथा आर्थिक आधारमा पुष्ट्याई हुनुपर्ने आवश्यकता छ। तर आर्थिक ऐनमा विशेष प्रावधान गरी कानूनबमोजिम लगाइने करमा पटके छुटका लागि कार्यकारी तहबाटै निर्णय हुने भई संसदको स्वीकृति आवश्यक नपर्ने हुँदा यसबाट पहुँच भएका व्यक्ति वा संस्था विशेष लाभान्वित हुने, तर पहुँच नभएकाले फाइदा प्राप्त गर्न नसक्ने सम्भावना विद्यमान रहन्छ।

समाजमा रहेका विभिन्न समुदाय, पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग, मुनाफारहित सामाजिक एवं धार्मिक संघ संस्थाहरूले उपयोग गर्ने आधारभूत उपभोग्य वस्तुको मूल्य वृद्धि हुन नदिई करको माध्यमबाट उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने उद्देश्यले पूर्ण तथा आंशिक कर छुट र करका दरहरूमा कम वा कटौती गर्ने प्रचलन विश्वका धेरै मुलुकहरूमा रहेको पाइन्छ। छिमेकी मुलुकहरू भारत, श्रीलंका, पाकिस्तान, बांगलादेश लगायतका धेरै मुलुकहरूमा समेत अर्थसम्बन्धी विभिन्न कानूनहरू जस्तै- आर्थिक ऐन, आयकर ऐन, अन्तःशुल्क ऐन, केन्द्रीय अन्तःशुल्क महसुल ऐन, भन्सार ऐन, भन्सार महसुल ऐन आदिमा व्यवस्था भए अनुरूप कर छुट दिने गरेको पाइन्छ। त्यसको अलावा सार्वजनिक हित हुने कुरामा सरकार सन्तुष्ट भएमा आधिकारिक राजपत्र (Official Gazette) मा सूचना आदेश जारी गरेर कुनै सेवा वा करलाई पूरै वा आंशिक छुट गर्ने गरिएको पाइन्छ।

परिच्छेद- ३

अन्य राष्ट्रहरूमा कर छुटसम्बन्धी व्यवस्था

सरकारद्वारा राजस्व छुट दिने प्रचलन विश्वका अधिकांश राष्ट्रहरूमा पाइन्छ। राजस्व छुटका उद्देश्यहरू, यसका कार्यविधिहरू र लक्षित वर्गहरू भने सम्बद्ध राष्ट्रहरूले आ-आफ्नै किसिमबाट निर्धारित गर्ने गरेका छन्। कतिपय राष्ट्रहरूमा राजस्व छुटको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याई यसको अभिलेखन अद्यावधिक रूपमा राखी सोको उपयोगलाई परिणाममुखी एवं उपलब्धिमूलक तुल्याइएको पाइन्छ। अर्कोतर्फ कतिपय राष्ट्रहरूमा, विशेष गरी विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा, राजस्व छुटका उद्देश्यहरू, कार्यविधिहरू र अभिलेखन सम्बन्धमा स्पष्टताको कमी देखिन्छ। अन्य राष्ट्रहरूमा भएको राजस्व छुट सम्बन्धी प्रावधान तथा कार्यविधिहरू र सोको व्यवस्थापन सन्दर्भमा भएका व्यवस्थाहरूको पुनरावलोकन द्वारा नेपालमा राजस्व छुटलाई व्यवस्थित गर्न मद्दत पुग्न सक्ने हुँदा भारत, श्रीलङ्का र मलेसियामा अँगालिएको राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्थाहरूबारे तल संक्षिप्त समीक्षात्मक टिप्पणी प्रस्तुत गरिएको छ।

३.१ भारतमा कर छुटको व्यवस्था

भारतमा अर्थसम्बन्धी विभिन्न कानूनहरू, जस्तै- आर्थिक ऐन, आयकर ऐन, अन्तःशुल्क ऐन, केन्द्रीय अन्तःशुल्क महसुल ऐन, सीमा शुल्क ऐन (Customs Act), सीमा शुल्क महसुल ऐन (Customs Tariff Act) आदिमा व्यवस्था भएअनुसार कर छुटहरू दिइने प्रवाधान छन्। करसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐनहरूमा व्यवस्था भएअनुसार निर्दिष्ट प्रयोजनका लागि करहरूको छुट गरिएको छ, जस्तै तोकिएका करका दरहरूमा पूर्ण वा आंशिक छुट (Exemption), निर्धारित करका दरहरूमा कमी (Deduction), वा कटौती (Rebate) आदि। विभिन्न करहरूमा दिइने छुटबाट भारत सरकारलाई बर्सेनि ठूलो परिमाणमा राजस्वको नोक्सानी (Revenue Loss) व्यहोर्नुपरेको वा पूर्व निश्चित त्याग (Foregone) हुने गरेको छ। भारतस्थित Centre for Budget and Government Accountability, 2013 को विश्लेषणअनुसार आर्थिक वर्ष २०१२/१३ मा कर छुटको कारणले भारतमा करिब भा.रु ५,७३६.३० अरब राजस्व नोक्सानी भएको अनुमान छ। यो रकम कुल गार्हस्थ उत्पादनको ५.७ प्रतिशत हुन्छ। भारतमा कर छुटबाट विभिन्न करहरूमा कुल राजस्व नोक्सानीको अनुपात निम्नबमोजिम रहेको छ।

तालिका- १
भारतमा राजस्व नोक्सानीको अनुपात

क्र.सं.	करको प्रकार	राजस्व नोक्सानीको अनुपात (प्रतिशत)	कुल गार्हस्थ उत्पादनमा राजस्व नोक्सानी (प्रतिशत)
१	भन्सार महसुल	४४	२.५
२	अन्तःशुल्क	३७	२.१
३	संस्थागत आयकर	१२	०.७
४	व्यक्तिगत आयकर	७	०.४
	जम्मा	१००	५.७

स्रोत: Centre for Budget and Government Accountability , 2013

भारतमा कर छुटका कानूनी प्रावधानहरू

(क) आर्थिक ऐनद्वारा छुट

भारतको आर्थिक ऐन, १९९४ (पछिल्ला वर्षमा आर्थिक ऐनहरूद्वारा थपघट गरिएका समेत) ले निम्न बमोजिम करहरूमा छुट गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ :

- सार्वजनिक हित हुने कुरामा भारतको केन्द्रीय सरकार सन्तुष्ट भएमा आधिकारिक राजपत्र (Official Gazette) मा सूचना प्रकाशन गरेर वा प्रत्येक पटक विशेष आदेश जारी गरेर कुनै सेवा करलाई पूरै वा आंशिक रूपमा रूपमा छुट (Exemption) गर्न सकिने ।
- निर्यात हुने वस्तु वा सेवाहरूको उत्पादनमा वा प्रशोधनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ वा अन्य सामग्रीहरूमा लाग्ने सेवा करहरूमा सरकारले कटौती (Rebate) गर्न सक्ने ।

(ख) आयकर ऐनद्वारा छुट

आयकर ऐन, १९६१ र तत्पश्चात्का आर्थिक ऐनहरूबाट संशोधित प्रावधानहरूबमोजिम आयकरमा निम्नबमोजिमका छुटहरूको व्यवस्था गरेको छ:

- व्यक्तिगत आयको भार २ लाखसम्म आयकर छुट गरिएको छ । तर ६० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका ज्येष्ठ नागरिकहरू (Senior Citizen) को हकमा भार २ लाख ५० हजारसम्मको व्यक्तिगत आयमा ८० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका विशिष्ट ज्येष्ठ नागरिकहरू (Super Senior Citizen) को हकमा भार ५ लाखसम्मको व्यक्तिगत आयमा आयकर छुट ।
- सरकारी कर्मचारीहरूले पाउने उपदानमा आयकर पूर्ण छुट गरिएको छ भने र गैरसरकारी कर्मचारीले पाउने उपदानको हकमा तोकिएको सीमासम्म मात्र आयकर छुटको प्रावधान देखिन्छ ।

- कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य अवकाशमा रु. ५ लाखसम्मको प्रतिपूरण (Compensation) रकममा कुनै आयकर नालाग्ने व्यवस्था छ भने अनुमोदित स्वेच्छक अवकाश लिँदा पाउने रकमको हकमा तोकिएको सीमासम्मको रकममा आयकर छुटको व्यवस्था रहेको छ ।
- सम्पत्ति भाडामा लगाउँदा प्राप्त हुने आयको ३० प्रतिशत छुट गरिनेछ र सम्पत्तिको प्राप्त निर्माण, मर्मत, पुनर्निर्माण, कार्यका लागि लिइएको ऋणमा लाग्ने व्याज रकम आयबाट कट्टा गर्न पाउने व्यवस्था छ ।
- भारु १ लाख ५० हजारसम्मको घर कर्जामा लाग्ने व्याजमा तीन वर्षको लागि आयबाट कट्टा गर्न पाइने व्यवस्था छ ।
- कृषि आयमा आयकर छुट गरिएको छ ।
- संयुक्त (सगोलको) हिन्दु परिवारको आय वा यस्तो परिवारको सम्पत्तिमा प्राप्त आयमा कुनै आय कर नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- साभेदारले साभेदारी फर्मको मुनाफाबाट प्राप्त गरेको अंशमा आयकर नलाग्ने व्यवस्था छ ।
- कर्मचारीहरूले छुट्टी भ्रमण बापत सहूलियत (Leave Travel Concession) पाउने तोकिएको हदसम्मको रकममा आयकर छुट गरिएको छ ।
- भारत बाहिर सेवा प्रदान गर्ने गरी सरकारद्वारा खटाइएका नागरिकहरूले पाउने सुविधा तथा भत्ता रकममा आयकर पूर्णतया छुट दिइएको छ ।
- कुनै रोजगारदाताद्वारा कर्मचारीलाई दिइएको गैरमौद्रिक अतिरिक्त सुविधाहरू (Perquisites) मा कर्मचारीको तर्फबाट रोजगारदाताले कर भुक्तान गरेको अवस्थामा कर्मचारीले त्यस्तो सुविधाहरूमा आयकर तिर्नु नपर्ने व्यवस्था छ ।
- जीवन बीमाका पोलिसीहरूका लागि भुक्तान गरेको रकममा तोकिएको बाहेकमा आयकर नलाग्ने व्यवस्था छ ।
- शिक्षाको लागत व्यहोर्ने गरी दिइएको छात्रवृत्ति रकममा आयकर छुट गरिएको छ ।
- सशस्त्र बल (Armed Forces) का विधुवा तथा छोराछोरीहरूले पाउने पारिवारिक निवृत्तभरणमा आयकर छुट दिइएको छ ।
- आयकर निर्धारण प्रयोजनका लागि तोकिएबमोजिमको कुल आयमा निम्न खर्चहरू कट्टा गर्न पाइने व्यवस्था छ:
  - Super Annuity Fund तथा अनुमोदित सञ्चयकोषमा जम्मा गरिने रकम,

- तोकिएको हदसम्मको स्वास्थ्य बीमा रकम, आफ्नो र परिवारको जीवन बीमाको प्रिमियमको तोकिएको सीमासम्मको रकम,
- National Housing Bank मा जम्मा गरिएको तोकिएबमोजिमको रकम,
- अनुमोदित संयुक्त कोष (Mutual Fund) मा जम्मा गरिएको रकम,
- पूर्वाधार विकास वा ऊर्जा क्षेत्रमा संलग्न अनुमोदित सार्वजनिक कम्पनीको शेयर वा ऋणपत्र वा केन्द्रीय सरकारद्वारा तोकिएबमोजिमका ऋणपत्रहरू (Bonds) मा लगानी गरिएको तोकिएबमोजिमको सीमासम्मको रकम,
- पाँच वर्षे Post Office Term Deposit र वरिष्ठ ज्येष्ठ नागरिक बचत योजना (Senior Citizen Saving Scheme) मा जम्मा गरिएको रकम,
- पूर्णकालीन शिक्षण शुल्क (Tuition Fee) (चन्दा वा विकास शुल्क बाहेक) मा आयकर नलाग्ने,
- स्वदेश तथा विदेशमा शिक्षा (अध्ययन) का लागि लिएको ऋणबापत तिर्नुपर्ने व्याजको रकम आयबाट कट्टा गर्न पाइने,
- बैंक, हुलाक वा सहकारी संस्थामा जम्मा गरेको बचत रकममा आर्जन हुने रु. १० हजारसम्मको व्याजमा आयकर नलाग्ने,
- अपांग व्यक्तिहरूले अपांगताको प्रमाणपत्र पेस गरेको आधारमा रु. १ लाखसम्मको आयमा थप आयकर छुट पाउने ।

● खास छुटहरू (Specific Exemptions)

निम्न सम्पत्तिहरूमा आयकर छुट गरिएको छः

- आवासीय भवन,
- कृषियोग्य जमिन,
- सरकारले अधिग्रहण गरेको औद्योगिक प्रयोजनमा प्रयोग गरिएको जमिन तथा भवन,
- कुनै दीर्घकालीन पुँजीगत सम्पत्ति,
- सहरी क्षेत्रबाट ग्रामीण क्षेत्र वा विशेष आर्थिक क्षेत्र (Special Economic Zone) मा स्थानान्तर गरिने प्लान्ट तथा मेसिनरी,
- संस्थागत आयकर (Corporate Income Tax) को हकमा दिइने मुख्य छुटहरूमा विशेष आर्थिक क्षेत्र (Special Economic Zone) मा अवस्थित इकाईहरूको निर्यात मुनाफामा आयकर छुट हुने । आयकर ऐनको दफा ३२ द्वारा निर्दिष्ट गरिएबमोजिम ह्यास कट्टीको तीव्रतर दर (Accelerated Depreciation) अनुसार आयकर सुविधा दिइने । ऊर्जाको उत्पादन, प्रसारण र वितरण गर्ने संस्थाहरूको मुनाफामा तोकिएबमोजिम आयकर छुट हुने । खनिज तेल तथा प्राकृतिक ग्यासको

उत्पादन गर्ने औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको मुनाफामा तोकिएबमोजिम आयकर नलाग्ने ।

(ग) सीमा शुल्क ऐन (Customs Act) अनुसारको छुट

भारतको सीमा शुल्क ऐन, १९६२ को दफा २५ अनुसार निम्नअनुसार छुट गरिएका छन्:

- सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी भारतको केन्द्रीय सरकारले आधिकारिक राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेर वा प्रत्येक पटक विशेष सूचना जारी गरेर कुनै वस्तुमा लाग्ने सीमा शुल्कलाई पूरै वा आंशिक रूपमा छुट गर्न सक्ने ।
- सीमा शुल्क छुटको सन्दर्भमा भारतीय केन्द्रीय सरकारले त्यस्तो छुटको प्रयोजन तथा उपयोगिता सन्दर्भमा एक वर्षभित्र राजपत्रद्वारा जानकारी गराउन सक्ने व्यवस्था रहेको ।
- माथि उल्लेख भएअनुसार सीमा शुल्क छुट गर्दा सीमा शुल्क दरबन्दी (Customs Tariff) मा तोकिएको दरभन्दा बढी नहुने गरी भिन्न दरहरूमा महसुल लिन सकिने ।
- प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि सीमा शुल्क छुटको सन्दर्भमा सीमा शुल्क दरबन्दी ऐन, १९७५ मा तोकिएबमोजिम निर्धारण गरिने ।

(घ) अन्तःशुल्क ऐनअनुसारको छुट

भारतको अन्तःशुल्क ऐन, १९४४ को दफा ५क. अनुसार निम्नअनुसार छुटको व्यवस्था गरिएको छ:

- सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी भारतको केन्द्रीय सरकारले आधिकारिक राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेर वा प्रत्येक पटक विशेष सूचना जारी गरेर कुनै वस्तुमा लाग्ने अन्तःशुल्क पूरै वा आंशिक रूपमा छुट गर्न सक्ने ।

तर यस्तो सूचनामा किटानीसाथ उल्लेख नभएसम्म खुला व्यापार क्षेत्र (Free Trade Zone) मा उत्पादन भई भारतको अन्य स्थानमा ल्याइने वा शत प्रतिशत निर्यातमूलक प्रतिष्ठानलाई भारतभित्र बिक्री गर्नमा अनुमति दिइने अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरूमा कुनै छुट नदिइने प्रावधान समेत रहेको ।

- माथि उल्लेख भएअनुसार अन्तःशुल्क छुट गर्दा अन्तःशुल्क दरबन्दीमा तोकिएको दरभन्दा बढी नहुने गरी भिन्न दरहरूमा अन्तःशुल्क लिन सकिने ।
- केन्द्रीय अन्तःशुल्क महसुल (Central Excise Tariff) ऐन २०१२/१३ अनुसार दिइएको साधारण छुटहरू निम्नबमोजिम छन्:
  - भारु १ करोडको मूल्य सीमाभित्र साना स्तरका व्यवसायहरूलाई तोकिएबमोजिमका वस्तुहरूको मूल्यमा आधारित सूचनाहरूबमोजिम दिइने छुटहरू ।

- विभिन्न निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरूअन्तर्गत केन्द्रीय अन्तःशुल्क छुट पाउने सूचनाहरूबमोजिम दिइने छुटहरू ।
- मुलुकको तोकिएको क्षेत्रहरूमा उत्पादित वस्तुहरूमा अन्तःशुल्क छुटसम्बन्धी सूचनाको आधारमा दिइने छुटहरू ।
- तोकिएको बाहेक अन्तिम वस्तुहरूको उत्पादनमा प्रयोग हुने सबै वस्तुहरूमा दिइने छुटहरू ।
- कारखानामा उत्पादित वस्तुहरू उत्पादन भई उपभोग गरिएकोमा दिइने छुटहरू ।
- सरकारी कारखानाहरूमा उत्पादन गरिएको र रक्षालाई आपूर्ति हुने वस्तुहरूमा दिइने छुटहरू ।
- प्राविधिक, शैक्षिक तथा अनुसन्धान प्रतिष्ठानहरूलाई दिइने छुटहरू ।
- ऊर्जाको प्रयोग नगरिकन ग्रामीण इलाकामा उत्पादन हुने वस्तुहरूमा दिइने छुटहरू ।
- तोकिएका वस्तुहरू तथा उद्योगहरू, जस्तै हस्तकलाका वस्तुहरू, तोकिएका सुगन्धित वस्तुहरू, गर्भ निरोधक वस्तुहरू, इनामेलबाट लेपित जुट ब्यागहरू र मेसिनरी तथा तिनको पार्टपुर्जाहरूमा तोकिएबमोजिम दिइने छुटहरू ।

(ड) बिक्री कर र मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट

भारतमा मूल्य अभिवृद्धि करका चार दरहरू (Slabs) छन् । जसअनुसार अत्यावश्यक वस्तुहरूमा शून्य प्रतिशत, सुन चाँदी तथा बहुमूल्य पत्थरहरूमा १ प्रतिशत, औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा पुँजीगत वस्तुहरू र धेरैले उपभोग गर्ने वस्तुहरूमा ४ प्रतिशत र अन्य वस्तुहरूमा १२.५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । बिक्री करको हकमा दिइने छुटहरूमा राज्यअनुसार फरक हुन सक्ने व्यवस्था छ । बिक्री कर छुट हुने वस्तुहरूमा मुख्यतः निम्न वर्गका मानिसहरूले उपभोग गर्ने वा प्रयोग गर्ने अत्यावश्यक वस्तुहरू पर्दछन् । अहिले भारतको विभिन्न राज्यहरूले बिक्री करलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा रूपान्तरण गरी मूल्य अभिवृद्धि करको शून्य तथा विभिन्न दरहरू लागू भइरहेको छ ।

३.२ श्रीलङ्गामा कर सहूलियत तथा छुटसम्बन्धी प्रावधानहरू

श्रीलङ्गामा निम्नबमोजिम करहरूमा छुट गरिएको छ :

(क) आयकर सहूलियत तथा छुटहरू

- वैयक्तिक आयकर निर्धारणका लागि छुटको साविक सीमा रु. ३ लाखबाट बढाई श्रीलङ्कन रूपैयाँ ५ लाख पुऱ्याइएको छ ।

- रोजगारी आमदानी मात्र भएकालाई आर्जन गरेपछि तिर्ने (Pay as you earn –PAYE) को अवधारणाअनुसार छुटको सीमा श्रीलङ्कन रु. ६ लाख कायम गरिएको छ ।
- व्यक्तिगत आयकरका दरहरू (Slabs) लाई श्रीलङ्कन रूपैयाँ ४ लाखबाट बढाई ५ लाख पुऱ्याइएको छ र करका दरहरूलाई ५–३५ प्रतिशतबाट घटाई ४–२४ प्रतिशत गरिएको छ ।
- संस्थागत आयकर (Corporate Income Tax) को दर ३५ बाट घटाई २८ कायम गरिएको छ ।
- गैरसरकारी संस्थाहरूको मुनाफा (अनुदानको ३ प्रतिशत) मा लाग्ने आयकरको साविक दर ३० प्रतिशतबाट घटाएर २८ प्रतिशत गरिएको छ ।
- शिक्षा कृषि, निर्यात तथा साना एवं मझौला प्रतिष्ठानहरूका लागि आयकरका दरहरूमा छुट गरिएको छ ।
- निर्यातमूलक कार्यहरूमा संलग्न फर्महरूले तिर्नुपर्ने आयकरमा केही कमी गरिएको छ । जस अनुसार कर दरलाई १२ प्रतिशतमा घटाइएको छ र यदि मूल्य अभिवृद्धिको अनुपात ६५ प्रतिशतभन्दा बढी हुने भएमा करको दरलाई १० प्रतिशतमात्र कायम गरिएको छ ।
- कर्मचारीहरूको सञ्चयकोष र अवकाश सुविधाहरूमा आयकर छुट दिइएको छ ।
- न्यूनतम श्रीलङ्कन रूपैयाँ ५ करोडसम्मको लागि कर छुट्टी (Tax Holiday) को सुविधा दिइएको छ । यसै गरी केही क्षेत्रगत लगानीहरू, जस्तै माछा मार्ने, कृषि बीउहरूको उत्पादन, वा विरुवा रोप्ने सामग्रीहरू श्रीलङ्कामा बन्दरगाहको सञ्चालन गर्ने र कुनै बन्दरगाहमा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने वा कुनै बन्दरगाहको निर्माणमा संलग्न रहने कार्यहरूका लागि कर छुट्टी (Tax Holiday) को सुविधाको व्यवस्था गरिएको छ ।
- कर छुट्टी (Tax Holiday) को प्रावधानलाई साना तथा मझौला स्तरका प्रतिष्ठानहरू, ठूला स्तरका लगानीहरू र रणनीतिक आयात प्रतिस्थापन प्रतिष्ठानहरू गरी तीन तहमा वर्गीकृत गरिएको छ ।
- खेलकुद स्थल, रंगशाला वा खेलकुद कम्प्लेक्सको व्यवस्थापनबाट प्राप्त मुनाफा, श्रीलङ्का बाहिरबाट प्राप्त रोयल्टी र वैदेशिक ऋणको व्याजमा लगानीसम्बन्धी कुनै शर्त बिना कर छुट गरिएको छ ।
- साना तथा मझौला प्रतिष्ठानहरू, निर्यातकर्ता तथा उत्पादकको संयुक्त लगानीमा गरिने चियाको उत्पादन तथा मूल्य अभिवृद्धिसहितको निर्यात, स्थानीय हाते तानका उत्पादनहरू र स्वास्थ्य सेवाहरूबाट आर्जित मुनाफामा आयकरका दरहरूमा छुट दिइने व्यवस्था छ ।

- करयोग्य मुनाफा निर्धारण गर्दा निम्नबमोजिमका खर्चहरूमा छुट दिइने व्यवस्था छ :
  - उच्च प्रविधियुक्त प्लान्ट तथा मेसिनरीको लागतमा ५० प्रतिशतसम्म ।
  - अनुसन्धान तथा विकास (Research & Development) को तीन गुना बढी खर्च करयोग्य मुनाफाबाट घटाउन सकिने ।
  - तोकिएको हदसम्म विदेश भ्रमणको खर्च करयोग्य मुनाफाबाट कट्टा गर्ने सुविधा ।
  - खेलकुद स्थल, रंगशाला वा खेलकुद कम्प्लेक्सको मर्मत तथा व्यवस्थापन खर्चलाई मुनाफा योग्य करबाट घटाउने ।
  - श्रीलङ्का बाहिर आर्जन गरिएको कुनै पनि आय श्रीलङ्कामा भित्र्याएमा आयकर नलाग्ने ।
  - श्रीलङ्कास्थित College of General Practitioners, श्रीलङ्का सामाजिक सुरक्षा बोर्ड, निःशुल्क सेवाहरू प्रवाह गर्ने सार्वजनिक संस्थानहरू, श्रीलङ्कन विकास बैंकहरूको आयमा आयकर छुट गरिएको ।
- निम्नबमोजिमको आय तथा मुनाफामा स्रोतगत आधारमा आयकर छुट गरिएको छ :
  - मुलुकको सीमा बाहिरको व्यापार (Off-shore Business), जसमा श्रीलङ्का बाहिर वस्तुहरू खरिद गरी श्रीलङ्काबाहेकको अन्य मुलुकहरूमा निर्यात गरी आर्जन हुने आयमा कर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
  - कुनै दर्ता भएको कम्पनीद्वारा कुनै विदेशी लगानीकर्तालाई कर छुटको अवधिमा डिजाइन गरिदिएबापत पाउने रोयल्टी वा अन्य कुनै भुक्तानीमा आयकर छुट गरिएको छ ।
  - सरकारी सहयोग उपलब्ध निजी विद्यालयको आयमा कर छुट दिइएको छ ।
  - श्रीलङ्काको लगानी बोर्डमा दर्ता भएको कुनै कम्पनीद्वारा श्रीलङ्कन नागरिकबाहेक अन्य कुनै विशेषज्ञलाई बढीमा ५ जनासम्म रोजगारी दिई आर्जन गरेको मुनाफामा आयकर लाग्ने छैन । तर विदेशी प्रत्यक्ष लगानीद्वारा कुल लगानी यू.एस. डलर ५ करोडभन्दा बढी हुनुपर्ने र सञ्चालित क्रियाकलापहरू कम्पनीसँग सान्दर्भिक हुनुपर्नेछ ।
  - कृषियोग्य जमिनमा पुनर्नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन गरी आर्जित मुनाफामा १० वर्षसम्म आयकर छुट गरिएको छ ।
  - जैविक (Organic) मलखाद उत्पादन, वितरण तथा बिक्रीबाट प्राप्त मुनाफामा आयकर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
  - श्रीलङ्कन नागरिकले कुनै पनि स्रोतबाट श्रीलङ्का बाहिर आर्जन गरेको मुनाफा श्रीलङ्कास्थित बैंकद्वारा ल्याएमा कुनै आयकर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- वैदेशिक रोजगारबाट फर्केको कुनै व्यक्तिले विदेशमा आफूले गरेको व्यवसाय अनुसारकै व्यवसाय श्रीलङ्कामा सञ्चालन गरी आर्जन गरेको मुनाफामा ५ वर्षसम्म आयकर छुट गरिएको छ ।
- निम्नबमोजिमको आयमा लाग्ने आयकरको दरमा सहूलियत दरहरू (Concessionary Rates) कायम गरिएको छ :
  - Unit Trust Management Companies को मुनाफामा,
  - कुखुरापालन उद्योगको आयमा,
  - जहाजहरूलाई आपूर्ति गरिने वस्तु वा सेवाहरूको मुनाफामा,
  - निर्यात गर्ने संस्थाहरूले ४० प्रतिशतसम्मको स्थानीय बिक्रीबाट आर्जन गरेको आयमा,
  - साना जलविद्युत आयोजनाहरूको सञ्चालनबाट आर्जन गरेको मुनाफामा,
  - साना तथा मझौला प्रतिष्ठानहरूलाई प्रवर्द्धन गर्न रियायती दरहरू (Concessionary Rates) लागू गर्न कारोबारको सीमा श्रीलङ्कन रु. ३० करोडबाट बढाई श्रीलङ्कन रु. ३० करोड कायम गरिएको छ ।
- थोक परिमाणमा निर्यात हुने अर्गानिक चियामा लाग्ने आयकरमा कम गरी बढीमा १२ प्रतिशत मात्र लाग्ने व्यवस्था छ ।

(ख) मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट

- निम्नबमोजिमका क्रियाकलापहरूलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिइएको छ:
  - सिनेमा उद्योग,
  - औषधि उद्योग,
  - कृषि, र
  - कर छुट्टी (Tax Holiday) उपभोग गरिरहेका केही प्रतिष्ठानहरूका लागि तोकिएबमोजिम प्लान्ट, मेसिनरी वा उपकरणहरूमा ।

(ग) आयात महसुलमा तथा शुल्क (Cess) मा छुट

- कृषि, स्वदेशी उद्योगहरू, साना तथा मझौला प्रतिष्ठानहरू, पर्यटन, निर्माण, दूर सञ्चार, सूचना तथा सञ्चार, व्यावसायिक प्रक्रिया, करारमा गराउने (Out-sourcing) जस्ता कार्यहरूका लागि आयात महसुल दरमा कमी गरी सहज तुल्याइएको छ ।
- धेरैजसो कच्चा पदार्थको आयातमा लाग्ने भन्सार महसुल छुट गरिएको छ ।
- स्थानीयस्तरमा मूल्य अभिवृद्धि गर्ने उद्योगहरूका लागि आवश्यक पर्ने माध्यमिक वस्तुहरूमा न्यून दरमा महसुल लाग्ने व्यवस्था छ ।

- आर्थिक क्रियाकलापहरूको यान्त्रीकीकरणमा सघाउ पुऱ्याउन विद्युतीय मेसिन तथा उपकरणहरूको आयातमा लाग्ने भन्सार महसुल दरमा कम गरिएको छ ।
- हलुका विद्युतीय सामानहरूको आयातमा भन्सार महसुल दर घटाएको छ ।
- आयातमा लाग्ने सरचार्ज हटाइएको छ ।

३.३ मलेसियामा कर सहूलियत तथा छुटसम्बन्धी प्रावधानहरू

मलेसियामा प्रादेशिक आधार (Territorial Basis) मा एकल कर प्रणाली (Unitary Tax System) लाई अंगालिएको छ । व्यवसायिक (Corporate) वा व्यक्तिगत जो सुकैलाई मलेसियाभित्र आर्जित आय वा मलेसिया बाहिर आर्जन भई मलेसियामा प्राप्त हुने आयमा कर लाग्ने व्यवस्था छ । मलेसियामा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली अंगालिएको छैन । यसको साटो मूल्य अभिवृद्धि करको ढाँचामा वस्तु तथा सेवा कर (Goods and Services Tax-GST) लागू गर्ने प्रस्ताव गरिएको छ । विद्यमान बिक्रीकर तथा सेवा करलाई प्रतिस्थापन गर्ने गरी वस्तु तथा सेवा करलाई अधि बढाइएको हो । तर वस्तु तथा सेवा कर लगाउने प्रस्ताव भने कार्यान्वित भइसकेको छैन । मलेसियाको कर प्रणाली स्वयम् निर्धारण प्रणाली (Self Assessment System-SAS) मा आधारित छ । जसअनुसार कर दाता स्वयमले आफ्नो कर दायित्व यकिन गरेर आवश्यक विवरणहरू पेस गर्नु पर्ने व्यवस्था छ ।

मलेसियाको कर प्रणालीमा दिइएका छुटहरू निम्नबमोजिम छन्:

- बैङ्किङ, बीमा, सामुद्रिक वा हवाई सेवा सञ्चालन गर्ने स्थायी कम्पनीहरूबाहेक अरूले वैदेशिक स्रोतबाट मलेसियामा भित्र्याउने आम्दानीमा कर छुट गरिएको छ ।
- प्रवर्द्धन गरिएका वस्तुहरू र/वा क्रियाकलापहरूको आधारमा कम्पनीहरूको आयमा ७० प्रतिशतदेखि १०० प्रतिशतसम्म पाँच वर्षका लागि लगानी कर सुविधा (Investment Tax Allowance-ITA) प्रदान गरिएको छ । वस्तु र/वा क्रियाकलाप विशेष आयकर छुटको समयावधि पाँच वर्ष थप गर्न सकिने व्यवस्था छ ।
- आर एम २५ लाखभन्दा बढी चुक्ता पुँजी नभएका मलेसियास्थित स्थायी कम्पनीहरूको हकमा आर एम ५ लाखसम्मको आयमा छुट दरमा २० प्रतिशत मात्र आयकर लाग्नेछ ।
- मलेसियामा पुँजीगत लाभ (Capital Gains) मा कुनै कर लाग्ने व्यवस्था छैन । शेयर विक्रेता शेयरको खरिद बिक्रीमा संलग्न नभएमा शेयर बिक्री गर्दाको आयमा कर छुट गरिएको छ ।
- कम्पनीहरूको कर योग्य आयमा लाग्ने करको रकम नै अन्तीम हुने व्यवस्था छ ।
- शेयर धनीहरूले प्राप्त गर्ने लाभांश रकममा कर लाग्ने व्यवस्था छैन ।
- निर्धारित सर्तहरू पूरा गरेमा स्ट्याम्प ड्युटीमा छुट हुने व्यवस्था छ ।

- लक्षित कम्पनीहरूलाई दिइएको कर सहूलियत वा छुटलाई स्वामित्वमा परिवर्तन हुँदाको अवस्थामा पनि त्यस्तो सुविधा वा छुटमा कुनै असर नपर्ने व्यवस्था छ ॥
- मलेसियाको आयकर ऐन र स्ट्याम्प ऐनअनुसार कुनै कम्पनीलाई पुनःसंरचना गरिदा केही छुटहरू दिइने प्रावधान छ । यसै गरी विदेशी कम्पनी प्राप्त गर्नका लागि परेको लागतमा निर्धारित सर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा पाँच वर्षको लागि कर छुट दिइने व्यवस्था छ ।
- व्यावसायिक पूर्णसंरचना गाभ्ने कार्य (Amalgamation) गरिदा स्थानान्तर गर्ने वा स्थानान्तर हुने कम्पनीहरूको सम्बन्धमा स्ट्याम्प महशुल छुट दिइने व्यवस्था छ ।
- कुनै कम्पनीको सञ्चित कर नोक्सानी (Accumulated Tax Loss) वा प्रयोग हुन नसकेको कर ह्रासकट्टी (Unutilized Tax Deduction) कम्पनीको भविष्यमा आर्जन हुने आयमा समायोजन गर्न सकिने प्रावधान छ । उपयोग हुन नसकेको कर ह्रास कट्टीलाई अनिश्चित कालसम्म जिम्मेवारी सार्न सकिनेछ । तर यसका लागि उही व्यावसायिक स्रोतअन्तर्गत भविष्यमा हुने आय आर्जन हुनुपर्दछ । अर्थात् नयाँ व्यावसायिक स्रोतबाट आर्जित आयबाट भने उपयोग नगरिएको मौज्जातलाई प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था छैन ।
- निर्धारित गरिएका सर्तहरूबमोजिम स्थानीयस्तरमा संस्थापित स्थाई कम्पनीहरूलाई समूहगत राहत (Group Relief) प्रदान गरिने व्यवस्था छ । यस प्रकार उपलब्ध हुने समूहगत राहत कम्पनीको कर नोक्सानीको ७० प्रतिशतसम्म हुन सक्ने प्रावधान छ ।
- तोकिएबमोजिमका सेवाहरूमा ६ प्रतिशत सेवाकर लाग्ने प्रावधान छ । तर कुनै कम्पनीद्वारा सोही समूहभित्रका कम्पनीहरूलाई प्रदान गरिने पेसागत सेवाहरूको हकमा निर्धारित सर्तहरू पूरा भएको अवस्थामा सेवा कर छुट दिइने व्यवस्था छ ।
- स्थानीयस्तरमा उत्पादित वस्तुहरूको निर्यातमा बिक्रीकर तथा अन्तःशुल्क छुट गरिएको छ ।
- कच्चा पदार्थ, अत्यावश्यक खाद्य वस्तुहरू, औषधि जन्य वस्तुहरू र पर्यटन सम्बद्ध तथा दैनिक आवश्यकताका वस्तुहरूमा सामान्यतया आयात महसुल लाग्ने छैन वा कम दरहरूमा आयात महसुल लाग्ने प्रावधान छ ।
- तोकिएको समयावधिसम्म (सन् २०११ देखि सन् २०१३) का लागि पूर्णतयारी भएका नयाँ तथा विद्युतीय कारहरूमा लाग्ने आयात महसुल तथा बिक्रीकरमा पूर्णतया छुट गरिएको थियो ।
- मलेसियामा स्थाई बसोबास (वर्षमा १८२ दिन वा सोभन्दा बढी मलेसियामा बसोबास) गर्ने व्यक्ति विशेषलाई लाग्ने विभिन्न प्रकारका कर सहूलियतहरू, एवं कर छुटहरू प्रदान गरिने व्यवस्था छ । सन् २०१३ मा लागू गरिएका व्यक्ति विशेष कर छुटहरू निम्नबमोजिम छन्:-

कर छुटहरू (आर एममा)

(२०१३ मा लागू गरिएको)

- करदाता ९०००/-
- श्रीमान्, श्रीमती, परित्यक्त (Alimony) ३,०००/- निश्चित
- अपाङ्ग करदाता ६,०००/- थप छुट
- अपाङ्ग श्रीमान्, श्रीमती ३,५००/-
- बच्चालाई राहत १८ वर्षमुनिका प्रतिसन्तति १,०००/-
- विवाह नभएका र पूर्ण समय शिक्षा प्राप्त गरेका १८ वर्ष माथिका प्रतिसन्तति १,०००/-
- विवाह नभएका १८ वर्ष माथिका मलेसियामा डिप्लोमा वा सोभन्दा माथि र मलेसिया बाहिर स्नातक तह वा सोभन्दा माथि अध्ययन गरेका प्रतिसन्तति ६,०००/-
- १८ वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका विवाह नभएका मलेसियामा डिप्लोमा वा सोभन्दा माथि र मलेसिया बाहिर स्नातक वा सोभन्दा माथि अध्ययन गरिरहेका प्रतियापङ्ग सन्तति थप छुट पाउने ६,०००/-
- बाबु, आमाको औषधोपचार खर्च ५,०००/- निश्चित
- कडा रोगहरूको औषधोपचार खर्च ५,०००/- निश्चित
- अपाङ्गका लागि आधारभूत सहयोग पुऱ्याउने उपकरण ६,०००/- निश्चित
- जीवन बीमा तथा सञ्चयकोष ६,०००/- निश्चित
- निजी अवकाश योजना र एन्युटी प्रिमियम ३,०००/- निश्चित
- शैक्षिक वा स्वास्थ्य हितका लागि बीमा प्रिमियम ३,०००/- निश्चित
- योग्यता कोर्सका लागि खर्च भएको शिक्षा शुल्क ५,०००/- निश्चित
- किताब, जर्नल, म्यागेजिन र प्रकाशित सामग्रीहरू खरिद १,०००/- निश्चित
- कम्प्युटर खरिद ३,०००/- निश्चित
- खेलकुद उपकरण खरिद ३००/- निश्चित
- ब्रोडब्याण्ड सब्सक्रिप्सन शुल्क ५००/- निश्चित
- आर एम ३५,०००/- भन्दा बढी करयोग्य आय नभएका करदाताहरूलाई छुट ४००/-
- आय नभएको पति वा पत्नीसमेतको एकीकृत आयकर निर्धारण गर्दा दिइने थप छुट ४००/-

परिच्छेद- ४

नेपालमा कर राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्थाको पुनरावलोकन

४.१ राजस्व छुट सम्बन्धमा विगतका प्रतिवेदनहरूको समीक्षा

राजस्व छुटको औचित्य एवं सोको प्रभावबारे विगतमा अर्थ सम्बद्ध विभिन्न आयोग तथा कार्यदलहरूको प्रतिवेदनहरूमा पनि समीक्षात्मक टिप्पणी गरिएको पाइन्छ। केही प्रतिवेदनहरूका टिप्पणी निम्न बमोजिम छन्:

४.१.१ कर प्रणाली पुनरावलोकन कार्यदल, २०५१

तत्कालीन नेपाल सरकारको मिति २०५१/१०/२ को निर्णयअनुसार प्रा.डा. मदनकुमार दाहालको संयोजकत्वमा गठित कर प्रणाली पुनरावलोकन कार्यदलले पेस गरेको प्रतिवेदनअनुसार आयकर ऐन, आर्थिक ऐन, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, जलस्रोत ऐन, सहकारी ऐन आदि विभिन्न ऐनहरूले विभिन्न किसिमका कार्य र अवस्थाको लागि विभिन्न किसिमका करहरूको छुट देशको कृषि, उद्योग, व्यापार, पेसा र व्यवसायहरू फस्टाउन र समाजमा रहेका विपन्न जनताहरूले राहत पाउनु भनी दिइएका हुन्, तर नेपालमा हालसम्म यी सुविधाहरूको परिलक्षित उद्देश्य प्राप्त हुनुको साटो यिनीहरूले करको दायरालाई संकुचित मात्र पारेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। यस्ता छुटसम्बन्धी अप्रभावकारी, अनुत्पादक कर छुटका प्रावधानहरू शीर्षकअन्तर्गत निम्नबमोजिमका बुँदाहरू उल्लिखित छन्:

- कृषि आयले नेपालको कुल राष्ट्रिय आयको ४२ प्रतिशतभन्दा बढी भाग ओगटिरहेको छ। राष्ट्रिय आयको यति ठूलो भाग ओगट्ने कृषि क्षेत्र आयकारको दायराभित्र नरहेकोले आयकारको घेरा संकुचित हुन पुगेको छ।
- आयकर आम्दानीबाट तिर्ने कर हो। त्यसैले निर्यातकर्ताले गरेको आम्दानीबाट पनि राष्ट्रलाई केही फाइदा हुनुपर्छ। तर निर्यातकर्ताहरूको आम्दानीमा हालसम्म कर लगाइने प्रावधान छैन। यसले गर्दा निर्यातबाट प्राप्त आम्दानी मात्र करमुक्त नभई निर्यातकर्ताहरूले अरूसँग गरेको कारोबार पनि आयकरको दायराबाट बाहिर रहने गरेको।
- व्यवसाय सुरु गरेको ५/७ वर्षसम्म उद्योग नाफामा जान गाह्रो हुने हुँदा उक्त अवधिमा दिइएका कर छुटहरूको त्यति औचित्य पनि नदेखिएको।

- कर छुट भएका उद्योग व्यवसायहरूले आफ्नो आय विवरण पनि पेस नगर्ने हुँदा त्यस्ता संस्थाहरूले कारोबार गर्ने अन्य संस्थाको कारोबारको बारेमा समेत जानकारी नहुँदा धेरै संस्थाहरू आयकरको दायरामा नपरेको । यसरी आयकरको दायरामा नपरेका क्षेत्रमा अग्रिम कर कट्टी पनि प्रभावकारी हुन नसकेको हुँदा कर दायरालाई संकुचित पार्न भन्नु बल पुगेको ।
- उद्योग र निर्यातको क्षेत्रमा दिइएका छुटहरूले गर्दा अन्य व्यवसायहरूले पनि विभिन्न किसिमका छुटहरू माग्ने प्रवृत्ति बढ्न थालेको तथा कर छल्लको लागि यसबाट भन्नु प्रोत्साहन मिल्ने गरेको । कर छुटको प्रावधानहरूले गर्दा समाजमा कर योग्य आय आर्जन गर्ने तथा कर योग्य आय आम्दानीबाट देशलाई केही भाग गरेको रूपमा तिर्नुपर्छ भन्ने सामाजिक चेतना विकास हुन नसकेको ।

४.१.२ वित्तीय सुधार कार्यदल, २०५९

सरकारी वित्तका समस्याहरू समाधानका लागि सुझाव दिन राष्ट्रिय योजना आयोगका तत्कालीन सदस्य डा. युवराज खतिवडाको संयोजकत्वमा गठित वित्तीय, सुधार कार्यदल, २०५९ को प्रतिवेदनमा कर छुट सम्बन्धमा निम्न बुँदाहरू उल्लिखित छन्:

(क) कर छुट हुने वस्तु तथा सेवालाई न्यून गरिनुपर्ने

मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गरिएका वस्तु तथा सेवाको संस्था अभै धेरै छ र त्यसमध्ये कतिपय वस्तु तथा सेवाहरूलाई छुट दिनुपर्ने ठूलो औचित्य देखिँदैन । कर छुटबाट राजस्व गुम्नाका अतिरिक्त मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली पारदर्शी नहुने, अनावश्यक रूपमा जटिल हुने, कर प्रणाली तटस्थ तथा सक्षम नहुने र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीको राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने मूल तत्व नै हराउने हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर उपभोगमा आधारित कर भएको र यसलाई विश्वभर राजस्व संकलनका लागि मात्र प्रयोग गरिने भएकाले प्रशासनिक हिसाबले कर लगाउन गाह्रो हुने वस्तु तथा सेवा बाहेक अन्य वस्तु तथा सेवामा कर छुट दिनुपर्ने औचित्य देखिँदैन ।

सामाजिक न्यायका दृष्टिले पनि कर छुट दिन नपर्ने वस्तु तथा सेवालाई करको दायराभित्र ल्याउनुपर्दछ । प्रशासनिक हिसाबले कर लगाउन नसकिने वस्तु तथा सेवा वा कारोबार र सामाजिक न्यायको आधारमा छुट दिनै पर्ने अवस्थामा बाहेक अन्य वस्तु तथा सेवालाई कर छुट नदिने नीति अपनाइनुपर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएका वस्तु तथा सेवाहरूमध्ये निम्न वस्तुहरूलाई करको दायराभित्र ल्याउनुपर्दछ :

(१) विद्युत् (२) व्याट्रीबाट चल्ने टेम्पो, तिनको चोसिस र व्याट्री, (३) सुतीको साडी, लुंगी धोती, पेटानी र गम्छा, (४) जुटका उत्पादनहरू, (५) सुती धागो, (६) सामान ढुवानी सेवा, (७) अप्रशोधित तोरीको तेल,

(८) मेसिनहरू, (९) हवाईजहाज, (१०) हेलिकप्टर, (११) यातायात (यात्रु) सेवा, (१२) पशुपक्षीको दाना,

(१३) फिड सप्लिमेन्ट, (१४) सबै किसिमका व्यवसायिक वा पेसागत सेवा, ट्याक्टर ।

(ख) मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको सीमा विस्तार गरिनुपर्ने

प्रशासनिक हिसाबले स-सानो आयआर्जनकर्तालाई करको दायरा बाहिर राख्नको लागि कर छुटको सीमा ठूलो हुनुपर्दछ । यसका साथै आयका सबै स्रोतलाई करको दायराभित्र ल्याएको वर्तमान सन्दर्भमा न्यून तहको निश्चित आय भएका वर्गलाई केही राहत दिन कर छुटको सीमालाई अभै बढाउन आवश्यक छ । हामी कहाँ अन्य मुलुकहरूमा जस्तो नाबालक या अन्य आश्रितबापत थप कर छुट दिने व्यवस्था पनि छैन । मूल्य अभिवृद्धि कर सबै प्रकारका वस्तु तथा सेवामा एकल दरले लागू भएको र छुटको संख्या घटाउँदै जाने नीति भएको परिप्रेक्ष्यमा स-सानो आय भएकाहरूले मूल्य अभिवृद्धि करबापत कर तिर्ने हुँदा स-सानो आयकर्तालाई आयकरको दायरा बाहिर राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

(ग) अत्याधिक भन्सार महसुल छुटलाई नियन्त्रण गरिनुपर्ने

विभिन्न उद्देश्य प्राप्तिको लागि भन्सार महसुल छुट दिने प्रचलन रहिआएको छ । यस किसिमको छुट वस्तु, व्यक्ति वा संस्थालाई उपलब्ध गराउने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा पैठारी महसुल छुट भई आएको वस्तुको मूल्य कुल पैठारीको एक चौथाइ रहेको अनुमान छ । यस किसिमको छुटबाट खोजिएको उद्देश्य पूरा हुनको सट्टा भन्सार प्रशासन अनावश्यक रूपमा जटिल हुने गरेको, छुट प्रक्रियाले भ्रष्टाचार हुने सम्भावना बढाउनका साथै विभिन्न विकृतिहरू सृजना गरेको र त्यसबाट राजस्व संकलनमा प्रतिकूल असर परेको अनुमान छ ।

आर्थिक ऐन लगायत विभिन्न ऐनअन्तर्गत भन्सार महसुलमा दिएको छुटलाई खारेज गर्नु आवश्यक छ । यो छुट आफैँमा स्वविवेकीय र अपारदर्शी व्यवस्था हो भने अर्को शब्दमा सरकारी अनुदान पनि हो । तसर्थ निम्नलिखित छुटहरूबाहेक अन्य पैठारी महसुलमा दिइएका छुट आगामी आर्थिक वर्षबाटै खारेज गर्न आवश्यक देखिन्छ । वस्तुको उपयोगकर्तालाई लक्षित गरेर दिइने छुट तथा सुविधाहरूबाट अनेक विकृति सृजना गर्ने हुँदा त्यस्ता छुटलाई पूर्ण रूपमा हटाउनुपर्दछ ।

- संविधान प्रदत्त छुट,
- सेना र प्रहरीको सुरक्षासम्बन्धी पैठारीहरू मात्र,
- सरकारबाट सञ्चालित आयोजना (ऋण वा अनुदानबाट) का आयोजनासम्बन्धी पैठारी हालको व्यवस्था अनुरूप १ प्रतिशत भन्सार मात्र लिई बाँकी महसुल छुट दिने व्यवस्था कायमै राख्ने । तर यी आयोजनाको लागि आवश्यक पर्ने वस्तुहरू Bill of Quantity को अनुमान र अनुगमन दुवै पक्ष कमजोर छन् । यसलाई आयोजनाको जिम्मेवारीमै थप व्यवस्थित गर्न आवश्यक छ र

कहिलेकाहीं भन्सार प्रशासनबाट Post Clearance Audit गर्न पनि सान्दर्भिक हुन सक्छ)

- अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, सन्धि र कन्भेन्सनमा नेपालसमेत पक्ष भई दिनुपर्ने छुटहरू,
- एम्बुलेन्स, बारुणयन्त्र र लाइफसेभिङ्ग ड्रग र उपकरणहरू, कन्ट्रासेप्टिभ्स,
- बिना भेदभाव समान रूपमा दिइने (Non- discriminatory) न्यूनतम छुट (रासायनिक मल, कम्प्युटर पार्ट्स तथा औषधिको पैठारीमा दिइएको छुट) ।
- पत्रपत्रिका, किताब, विद्युत् शक्ति, बैंक नोट तथा सिक्का (नेपाल राष्ट्र बैंकले पैठारी गर्ने) ।
- औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा मिल मेसिनरीमा हाल दिई आएको छुटलाई क्रमशः हटाउँदै लगि भन्सार दर नै न्यून लगाउनुपर्दछ ।

४.१.३ सरकारी बजेट व्यवस्थापन तथा खर्च प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०६६

संविधानसभाका तत्कालीन सदस्य श्री नारायणप्रसाद दाहालको अध्यक्षतामा गठित सरकारी बजेट व्यवस्थापन तथा खर्च प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०६६ को प्रतिवेदनमा राजस्व छुटका सम्बन्धमा निम्नअनुसार उल्लेख गरिएको छ :

आर्थिक ऐनमा व्यवस्था भएअनुसार विभिन्न संघ संस्थाहरूलाई दिइने राजस्व छुटहरूलाई लेखाङ्कन गरी केन्द्रीय विनियोजन हिसाबमा समावेश गर्न स्पष्ट नीति निर्धारण गरिनुपर्नेछ । यस प्रयोजनका लागि राजस्व छुटका लागि आवश्यक पर्ने रकम बजेटमा नै व्यवस्था गरी तदनुरूप खर्च गरी लेखाङ्कन गरिनुपर्दछ ।

४.२ राजस्व छुटको विद्यमान कानूनी प्रावधान तथा कार्यविधिहरू

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुसार कानूनबमोजिम बाहेक कर लगाउन नपाउने र अर्थ विधेयकअन्तर्गत कर लगाउने, उठाउने, खारेज गर्ने, छुट दिने परिवर्तन गर्ने वा कर प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने विषय व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित भई विधेयकको प्रमाणीकरण भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था छ । नेपाल सरकार कार्यसम्पादन नियमावली, २०६९ र कार्य विभाजन नियमावली, २०६४ बमोजिम राजस्व प्रशासनको जिम्मेवारी अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत पर्दछ । नेपाल सरकारबाट देशभित्र पैठारी हुने र आन्तरिक उत्पादनमा समेत विभिन्न कर राजस्वहरू छुट दिने गरिएको छ । राजस्व आम्दानीको सन्दर्भमा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा बजेट प्रस्तुत गर्ने समयमा ल्याइने आर्थिक ऐन र आयकर ऐन, २०५८, भन्सार ऐन २०६४, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२, अन्तःशुल्क ऐन,

२०५८, राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२, सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ र तत्सम्बन्धी नियमावलीहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन्। साथै सालबसाली आर्थिक ऐनबाट यी ऐनहरूमा परिमार्जनसमेत हुने गरेको पाइन्छ। यिनै कानूनहरूको परिधिभित्र रही कर छुटसम्बन्धी व्यवस्थाको कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन हुने गर्दछ। छुटसम्बन्धी व्यवस्थामा एकरूपता, पारदर्शिता र सहजता होस् भन्ने उद्देश्यले तत्कालीन नेपाल सरकारबाट २०५९ पुस ४ गते “राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि” पारित भई कार्यान्वयनमा आएको छ। सो नीति तथा कार्यविधिमा समय समयमा आवश्यक परिमार्जन गरी हालसम्म त्यसैको आधारमा राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यको व्यवस्थापन हुने गरेको छ।

हाल मूलतः देहायको कानूनी व्यवस्था अनुरूप राजस्व छुटका प्रावधानहरू कार्यान्वयनमा रहेको देखिन्छ:

१. आर्थिक ऐनको सम्बन्धित दफा (हाल दफा १८) को अधिकार प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी प्रदान गरिने छुटहरू,
२. आयकर ऐनको विभिन्न दफाहरूले व्यवस्था गरेका छुटहरू,
३. मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ र अनुसूची २ ले व्यवस्था गरेको छुटहरू,
४. भन्सार ऐनको दफा ९ र आर्थिक ऐनको अनुसूची १ को प्रावधानले गरेका छुटहरू,
५. अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३, ४ र सोको द्रष्टव्यबाट गरेको छुट व्यवस्था,
६. द्विपक्षीय/बहुपक्षीय सन्धि सम्झौताअन्तर्गत विदेशी सहायताबाट सञ्चालित आयोजनाहरूमा दिइने छुटहरू,
७. कूटनैतिक नियोग/व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिने छुटहरू,
८. अन्य ऐन कानूनबाट गरिएको छुट सम्बन्धी व्यवस्था (औद्योगिक व्यवसाय ऐन, विद्युत् विकास ऐन आदि),
९. विभिन्न ऐन नियम तथा आर्थिक ऐन एवं नेपाल सरकारबाट भएका निर्णयहरू,
१०. परिपत्रबाट भएका व्यवस्थाले गरेको फिर्ता।

४.२.१ राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि

नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने राजस्व छुटलाई कार्यान्वयन गर्नका निमित्त राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि, २०५९ लागू गरिएको हो। यस कार्यविधिमा राजस्व छुटको आधार तथा प्रक्रिया सम्बद्ध व्यवस्थाहरू तोकिएका छन्। जसअनुसार के कस्ता प्रयोजनका लागि कसरी राजस्व छुट दिन सकिनेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ। यस कार्यविधिमा २०६५ सालमा केही सुधार गरिएको थियो। तथापि मौजुदा कार्यविधिमा राजस्व छुटलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थित गर्न कतिपय

बुँदाहरूमा स्पष्ट व्यवस्था रहेको छैन । यसकारणले अर्थ मन्त्रालयद्वारा साविकको राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि, २०५९ लाई परिमार्जन गरी राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि (अनुसूची- २) को मस्यौदा तयार गरिएको छ । यस मस्यौदामा निम्नबमोजिम राजस्व छुटका सामान्य सिद्धान्त तथा नीतिहरू समावेश गरिएका छन् :

- द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सन्धि सम्झौतामा उल्लेख गरिएबमोजिम प्रदान गरिने छुटहरू,
- साल बसाली आर्थिक ऐनको राजस्व छुटसम्बन्धी दफाले दिएको अधिकार प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी प्रदान गरिने छुटहरू,
- आर्थिक ऐनका विभिन्न दफाहरूमा निर्दिष्ट गरिएका एवं भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र आयकर ऐनमा भएका प्रावधानबाट प्रदान गरिने कर छुटहरू,
- कूटनैतिक वा महसुल सुविधाअन्तर्गत प्रदान गरिने छुटहरू,
- विशेष ऐनमा उल्लेख गरिएको प्रावधान अनुरूप प्रदान गरिने कर छुटहरू ।

राजस्व छुट सिफारिस गर्ने मन्त्रालय/निकायहरूले पूरा गर्नुपर्ने सर्तहरू

राजस्व छुटका लागि सिफारिस गर्दा निम्न आधारहरूलाई मध्यनजर गरी सिफारिसको प्रक्रिया अघि बढाउनुपर्नेछ । साथै ऐन, नियम, द्विपक्षीय/बहुपक्षीय दातृ संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था वा मित्रराष्ट्रसँग गरिने सहायता सम्झौतामा राजस्व छुटसम्बन्धी प्रावधान राख्दा वा सामाजिक क्षेत्रमा संलग्न निकायलाई राजस्व छुट दिन सम्बन्धित मन्त्रालयले सिफारिस गर्दा देहायका आधारका साथै अन्य उपयुक्त आधारलाई समेत दृष्टिगत गरी सिफारिस गर्नुपर्नेछ :

- सम्बद्ध निकायको उद्देश्य, लक्ष्य तथा कार्यक्रमसित सम्बद्ध हुनुपर्ने,
- सर्वसाधारण जनतालाई सेवा सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यको हुनुपर्ने,
- गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउने हुनुपर्ने,
- उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याउने,
- स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा सामग्रीको बढी उपयोग हुने,
- विशेषज्ञ तथा प्राविधिक सीपमा नेपाली नागरिकको उपयोग गरिएको हुनुपर्ने,
- निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीको Bill of Quantity/मास्टर लिष्ट/खरिद-आयात सूची स्वीकृत गरिएको हुनुपर्ने ।

राजस्व छुटको अनुगमन तथा व्यवस्थापन

- अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागले राजस्व छुट प्राप्त गर्ने कुनै पनि संस्था तथा निकायहरूको समय-समयमा अनुगमन गर्न सक्नेछन्,

- राजस्व छुटबाट परेको प्रभावको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित मन्त्रालयले हरेक वर्षको साउन १ गतेदेखि पुस मसान्तसम्मको माघ मसान्तभित्र र माघ १ गतेदेखि असार मसान्तसम्मको साउन मसान्तभित्र सोको प्रतिवेदन अनिवार्य रूपमा अर्थ मन्त्रालयमा पठाउनुपर्नेछ। सो प्रतिवेदन नपठाउने मन्त्रालयको सिफारिसलाई राजस्व छुटको लागि अमान्य गर्न सकिनेछ।
- राजस्व छुट भएका वस्तु तथा सेवाको उपयुक्त प्रयोग र वितरणको सुनिश्चिततासम्बन्धी सिफारिसकर्ता मन्त्रालयबाट हुनुपर्नेछ। छुटको दुरुपयोग (Misuse) को जिम्मेवारी छुट माग गर्ने/सिफारिस गर्ने मन्त्रालय तथा निकायले लिनुपर्नेछ।
- भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कबाहेकका अन्य कर तथा गैरकरहरू छुट दिनुपरेमा अर्थ मन्त्रालयको सहमतिमा सम्बन्धित मन्त्रालयले कानूनबमोजिम प्रक्रिया अगाडि बढाउनुपर्नेछ।
- सम्बन्धित निकायहरूले राजस्व छुट सुविधाका लागि अनुसूचीमा उल्लेखित समयसापेक्ष रूपमा अर्थ मन्त्रालयले तोकेका सम्बद्ध फारामहरू भरी सम्बन्धित मन्त्रालयमार्फत अनुरोध गर्नुपर्नेछ।

४.३ राजस्व छुटका लागि विषयगत करहरूको सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्था

४.३.१ आर्थिक ऐनद्वारा दिइने कर राजस्व छुटहरू

आर्थिक ऐन, २०७० को दफा १८ मा दर घटाउन, बढाउन वा छुट दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। जसअन्तर्गत प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले यस ऐन र प्रचलित कानूनबमोजिम लगाइएका दस्तुर, शुल्क, महसुल र करको दर घटाउन बढाउन वा त्यस्तोलाई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरी आंशिक वा पूर्ण रूपमा छुट दिन सक्ने व्यवस्था छ। सोको विवरण अर्थ मन्त्रालयले व्यवस्थापिका संसद्मा पेस गर्नुपर्दछ। यसको प्रयोग अर्थमन्त्री वा मन्त्रपरिषद्बाट हुने गर्दछ।

आर्थिक ऐन अनुरूप प्रदान गरिने राजस्व छुटहरू व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले मिति २०५९/०९/०४ मा मन्त्रपरिषद्बाट राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि अनुमोदन भई कार्यान्वयनमा रहेको छ। जसअन्तर्गत देहायका विषयहरू समेटिएका छन्:

- (क) विशेष ऐन नियम वा सूचित आदेशअन्तर्गतको राजस्व छुट।
- (ख) द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय ऋण अनुदान, सहायता सम्भौताअन्तर्गतको राजस्व छुट।
- (ग) सामाजिक सेवातर्फ दिइने राजस्व छुट।

- (घ) राजस्व छुटसम्बन्धी प्रावधान राख्दा वा छुट सिफारिस गर्दा सम्बन्धित मन्त्रालयले ध्यान दिनुपर्ने आधारहरू ।
- (ङ) राजस्व छुट नहुने अवस्थाहरू
- (च) अन्य व्यवस्था

अनुसूची- १ : सम्बन्धित निकायले भने फाराम, सम्बन्धित निकायले मन्त्रालयमार्फत पठाउने अनुरोध फारम

“राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि” लागू भएपछि कर छुट व्यवस्था केही पारदर्शी, नियन्त्रित र व्यवस्थित भएको देखिए पनि पूर्ण रूपमा व्यवस्थित हुन सकेको भने देखिएन । हाल अर्थ मन्त्रालयको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखामा राजस्व छुट सिफारिससम्बन्धी अखिलेख राख्नेतर्फ सफ्टवेयरको विकास गरि केही पहल भइरहेको छ ।

४.३.२ आयकर ऐनद्वारा दिइने आयकर सहूलियत तथा छुटहरू

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(घ) मा नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था, सामाजिक वा खेलकुदसम्बन्धी सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सो संस्था वा त्यसका सदस्यहरूले लाभ नलिने गरी गठन भएको अव्यवसायी (एमेच्योर) खेलकुद संस्था, निर्वाचन आयोगमा दर्ता भएका राजनैतिक दल, गाउँ विकास समिति, नगरपालिका वा जिल्ला विकास समिति आदि कर छुट पाउने संस्थाका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । कर छुट आयमा कर नलाग्ने व्यवस्था गरी करको दायरामा ल्याउने व्यवस्था ऐनमा उल्लेख छ । तर यसरी प्रदान गरिएको छुटको अभिलेख हालसम्म व्यवस्थित ढंगले विभागले अद्यावधिक गर्न नसकेकोले यसबाट राष्ट्रले के कति राजस्व छुट दिई नोक्सान भएको छ भन्न सक्ने अवस्था देखिएन ।

आयकर ऐन २०५८ को दफा १०(क) ले नेपाल सरकार र कुनै वैदेशिक राष्ट्र वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थाको बीचमा भएको द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धिमा उल्लेख भएबमोजिम कर छुटको सुविधा पाउने व्यवस्था गरेबमोजिम विभिन्न किसिमका प्राविधिक तथा वस्तुगत रूपमा छुट प्रदान हुने गरेको छ । साथै उपहार, पैतृक सम्पत्ति एवं छात्रवृत्ति स्वरूप प्राप्त हुने रकमहरू समेतमा कर छुट हुने व्यवस्था छ । साथै वृद्ध, विधवा र अशक्त भत्ता आदिमा कर छुट हुने व्यवस्थासमेत ऐनको दफा १० मा उल्लेख छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ मा भएको व्यवस्थाअनुसार कृषि आय, सहकारी ऐन अनुरूप दर्ता भई कृषि, वन पैदावारमा आधारित बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा कर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । विशेष उद्योगलाई रोजगारी दिएको आधारमा, अति विकसित, अविकसित र अल्प विकसित क्षेत्रको विशेष आर्थिक क्षेत्रमा उद्योग संचालन गरेमा केही कर छुटको प्रावधान

राखिएको छ। त्यस्तै विद्युतको उत्पादन, प्रसारण र वितरण, उत्पादनमूलक उद्योगले निकासी गरेकोमा, पूर्वाधार विकास, बौद्धिक सम्पत्ति निर्यात तथा पूर्वाधार विकासमा समेत केही कर छुटको व्यवस्था गरी लगानी प्रोत्साहित गरेको छ।

कुनै ह्रास योग्य सम्पत्तिको ह्रास कट्टी गर्न पाउने आयकर ऐन को दफा (१९) को व्यवस्थाले पनि कर छुटको उपयोगको अवस्था सृजना गरेको छ। कुनै व्यवसायबाट व्यहोर्नुपरेको विगत सात वर्षको नोक्सानी र पूर्वाधार संरचना एवं विद्युत् गृह निर्माण उत्पादन प्रसारण गर्ने आयोजनाको हकमा विगत बाह्र वर्षको नोक्सानी मुनाफा भएको अवस्थाबाट कट्टा गर्न पाउने ऐनको दफा (२०) को व्यवस्थालाई पनि कर छुटको रूपमा लिन सकिन्छ। आयकर ऐन, २०५८ मा व्यक्तिगत आयको हकमा प्राकृतिक व्यक्तिलाई दुई लाखसम्म र दम्पतीको आयको हकमा दुई लाख पचास हजारसम्मको आयमा कर छुटको व्यवस्था गरिएको छ। जसमा १ प्रतिशत सामाजिक सुरक्षा कर मात्र लाग्दछ। यो एक प्रकारको अनिवार्य योगदान जस्तो नै हो। निवृत्तिभरण रकममा तोकिएको सामाजिक करबाहेक तोकिएको हदसम्म कर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ। कुनै प्राकृतिक व्यक्तिलाई कुनै स्वीकृत अवकाश कोषमा रहेको हितबाट भएको वा नेपाल सरकारबाट भएको अवकाश भुक्तानीमा बढीमा रु. पाँच लाखसम्मको रकममा कर छुट प्रदान गरिएको छ।

नेपाल बाहिर सरकारी सेवा गर्ने निजामती कर्मचारीलाई केही कर छुट गरी सहूलियत प्रदान गरिएको छ। ग्रामीण समुदायमा आधारित लघु वित्त संस्था, ग्रामीण विकास बैंक, हुलाक बचत बैंक र कृषि र सहकारीमा आधारित संस्थामा जम्मा गरेको निक्षेपबाट आर्जित वार्षिक दस हजारसम्मको व्याज भुक्तानीमा कर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ। साहित्य, कला, संस्कृति, खेलकुद, पत्रकारिता, विज्ञान, प्रविधि तथा सार्वजनिक प्रशासनमा योगदान पुऱ्याएबापत प्राप्त हुने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पाँच लाख रूपैयाँसम्मको पुरस्कारमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आकस्मिक लाभ कर नलाग्ने गरी छुट दिन सक्ने व्यवस्था छ।

४.३.३ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनद्वारा दिइने सहूलियत तथा छुटहरू

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाको वर्गीकरण गरिएको छ। जसअन्तर्गत आधारभूत कृषि उत्पादनहरू, आधारभूत आवश्यकताका वस्तुहरू, जीवजन्तु तथा सोको उपज, कृषि सामग्रीहरू, औषधि उपचार तथा स्वास्थ्य सेवाहरू, शिक्षा, किताब, अखबार र मुद्रित सामग्रीहरू, सांस्कृतिक कलात्मक र कालिगढी सेवा, यात्रुवाहक यातायात तथा ढुवानी सेवाहरू, व्यवसायिक वा पेसागत सेवा, हुलाक सेवा, वित्तीय सेवा आदिमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तै हवाईजहाज, हेलिकप्टर तथा तिनका इन्जिन, एम्बुलेन्स, शव वाहन, औद्योगिक मेसिनरी, सुतीका सारी, लुंगी, धोती, शीतभण्डार, राहदानी, नोट, सुनचाँदी, विद्युत् आपूर्ति, ऊनी गलैँचा आदिमा पनि मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ (कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाहरू) को दफा १९ देखि २४ सम्म विभिन्न मालवस्तुको आयात, उत्पादनमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तथा तयारी वस्तुको बिक्रीमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर देहायबमोजिम छुट तथा फिर्ता पाउने प्रावधान रहेको छ ।

- (क) कपडा, सलाई (काठको काटी मात्र), धुप र टायर-ट्युब उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादनको उक्त सामान बिक्री गर्दा उठाएको करबाट खरिदमा तिरेको कर घटाउँदा बाँकी बुझाउनुपर्ने देखिएको कर बराबरको रकम विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम ती उद्योगलाई फिर्ता दिइनेछ ।
- (ख) मैदा उद्योगले आफ्नो उत्पादन मैदा बिक्री गर्दा उठाएको करबाट खरिदमा तिरेको कर घटाउँदा बाँकी बुझाउनुपर्ने देखिएको कर बराबरको रकम विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम पच्चीस प्रतिशत मात्र फिर्ता दिइनेछ ।
- (ग) तोरीको तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगले आफ्नो उत्पादनको तोरीको तेल र स्वदेशमा उत्पादित वनस्पती घ्यू र अन्य प्रशोधित खाने तेल उद्योगले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा ५० पचास) प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम फिर्ता दिइनेछ । तर ठूलो परिमाण (Bulk) मा प्रशोधित तेल आयात गरी उपभोक्ता प्याकेजमा प्याकिङ (Refilling) गरी बिक्री वितरण गर्ने प्याकेजिङ उद्योगहरूले यस्तो सुविधा पाउने छैनन् ।
- (घ) दुग्ध पदार्थको कारोबार गर्ने स्वदेशी डेरी उद्योगले आफ्नो कर योग्य उत्पादन बिक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा ५० (पचास) प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम फिर्ता दिइनेछ ।
- (ङ) सेलुलर मोबाइल फोनसेट उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योग तथा पैठारीकर्ताले सेलुलर मोबाइल फोनसेटको कच्चा पदार्थ वा तयारी सामानमा तिरेको कर त्यस्ता सामान मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई बिक्री गरेको प्रमाण पेस गरेमा विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम साठी प्रतिशत फिर्ता दिइनेछ ।
- (च) चिनी उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगले आफ्नो उत्पादन मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई बिक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा ७० (सत्तरी) प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम फिर्ता दिइनेछ ।
- (छ) जलविद्युत् आयोजनाको लागि आवश्यक पर्ने नेपालमा उत्पादन नहुने यन्त्र उपकरणहरू, मेसिनरी औजारहरू र तिनका पार्टपुर्जा, पेनस्टक पाईप वा सो बनाउन

प्रयोग हुने फलामे पाता पैठारी गर्दा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको स्वीकृतिमा सञ्चालन हुनेको हकमा सो केन्द्रको र वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको स्वीकृतिमा सञ्चालन हुनेदेखि बाहेक अन्य आयोजनाको हकमा विद्युत् विकास विभागको सिफारिसमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गरिनेछ ।

- (ज) वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिसमा बायो ग्याँस, सौर्य शक्ति र वायु शक्तिबाट ऊर्जा उत्पादन गर्ने संयन्त्र तथा उपकरणहरू, ट्युबलर ब्याट्रीहरू र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-२ अनुसार वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिसमा सौर्य शक्तिबाट ऊर्जा उत्पादन गर्ने संयन्त्र तथा उपकरणमा प्रयोग हुने ब्याट्री स्वदेशी उद्योगबाट उत्पादन हुने भई सोही उद्योगबाट आपूर्ति गर्ने भएमा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिस र विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम सो उद्योगलाई सो कारोबारमा शून्यदरको सुविधा प्रदान गरिनेछ । जलविद्युत् आयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने मेसिनरी औजारहरू र तिनका पार्टपुर्जा, यन्त्र उपकरणहरू, पेनस्टक पाइप वा सो बनाउन प्रयोग हुने फलामे पाता स्थानीय उद्योगबाट उत्पादन हुने भई सोही उद्योगबाट आपूर्ति गर्ने भएमा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रबाट स्वीकृत हुनेको हकमा सो केन्द्रको र वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको स्वीकृतिमा सञ्चालन हुनेदेखि बाहेक अन्य आयोजनाको हकमा विद्युत् विकास विभागको सिफारिस र विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम सो उद्योगलाई सो कारोबारमा शून्य दरको सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर कर लाग्ने वस्तुमा कुनै छुट वा कर फिर्ता दिन मनासिव देखेमा नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी छुट दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । यिनै कानूनी व्यवस्थाको पारदर्शी परिपालनाको लागि नेपाल सरकारले २०५९ सालदेखि राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि बनाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । तर सोभन्दा पछि आर्थिक ऐनहरूबाट करसम्बन्धी व्यवस्थामा केही परिवर्तन भइसकेकोले तद अनुरूप कार्यविधि परिमार्जनको आवश्यकता रहेको पाइन्छ । मैदा, घ्यू, तेल आदिको फिर्ता प्रक्रियाका सम्बन्धमा नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरीय मिति २०६७/११/०५ को निर्णानुसार आन्तरिक राजस्व विभागले केही व्यवस्था गरी कार्यालयलाई परिपत्र गरेको पाइन्छ, जस अनुरूप फिर्ता पाउनको लागि केही आधारभूत व्यवस्था तोकिएको छ । वनस्पति घ्यू तथा तोरीको तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उत्पादनमूलक उद्योगले आयात गर्ने कच्चा सोयाबिन तेल आयातमा भन्सार महसुल २.५ प्रतिशत मात्र लाग्ने र मूल्य अभिवृद्धि करको हकमा तोरीको तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगले आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम फिर्ता दिने व्यवस्था भयो । तर यो सुविधा दुरुपयोग भएको कारणले यसले निरन्तरता पाएन ।

मट्टीतेलको पैठारीमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ । अपांगले प्रयोग गर्ने स्कुटरको पैठारी र स्थानीय खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा फिर्ता दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

उपरोक्त व्यवस्थाअनुसार स्वदेशमा उत्पादित वनस्पति घ्यू र तोरीको तेल, मैदा तथा सेलुलर मोबाइल फोन सेटमा आंशिक सुविधा दिई सो अनुरूप कर फिर्ता दिने व्यवस्था रहेकोमा ती वस्तुको बजार अनुगमन आदिको समन्वयात्मक व्यवस्था आन्तरिक राजस्व विभागबाट हुने गरेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तासम्बन्धी कानूनमा आर्थिक ऐन, २०६६ पछि केही थप व्यवस्था भए पनि यसबाट मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधाले आम उपभोक्तामा के कस्तो सहूलियत प्रदान भयो भन्ने विषयमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट कुनै किसिमको अध्ययन तथा अनुगमन भएको पाइएन । साथै व्यवसायीले उपभोक्ताबाट मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गरी दाखिला भएको राजस्वसमेत नेपाल सरकारले मन्त्रपरिषद्बाट पटके निर्णय गरी व्यवसायीलाई फिर्ता दिने व्यवस्था आम उपभोक्ताको हितमा रहेको देखिएन ।

शून्य दरको छुट व्यवस्था: मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची २ ले नेपाल बाहिर निर्यात हुने वस्तु र बाहिरको व्यक्तिलाई आपूर्ति हुने सेवा, कूटनैतिक पैठारी, सन्धि सम्झौताबाट हुने जलविद्युत् एवं वैकल्पिक ऊर्जाको लागि प्रयोग हुने वस्तु, मूर्तिकला, चित्रकला र अपाङ्गले प्रयोग गर्ने स्कुटर आदिमा शून्यदरको मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा भएको शून्य दरको छुट व्यवस्थाको कार्यान्वयनका केही उदाहरणहरू: आन्तरिक राजस्व विभागबाट मिति २०६७/०२/०५ मा भएको परिपत्रअनुसार खरिदमा शून्य दरको सुविधा प्रदानको सम्बन्धमा जलविद्युत् आयोजनाले खरिद गर्ने यन्त्र, उपकरणहरू, पेन स्टक पाइप तथा सो बनाउन प्रयोग हुने फलामे पाताको खरिदमा शून्य दरको सुविधा प्रदानको लागि वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिस साथ प्राप्त हुने आयोजनाको निवेदन र उपकरणको विवरणलाई आधार मानी शून्य दरको विजक जारी गरिदिनको लागि विक्रेतालाई जानकारी दिने व्यवस्था गरेको पाइयो ।

४.३.४ भन्सार ऐन मा महसुल छुटको व्यवस्था

भन्सार ऐन २०६४ को दफा ९ मा कूटनीतिक सुविधा, महसुल सुविधा र भन्सार महसुल छुटको प्रावधान रहेको छ, जसअन्तर्गत निम्नबमोजिमको छुट दिन सक्ने व्यवस्था छ ।

- (क) नेपाल सरकार पक्ष भएको द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धि वा सम्झौताबमोजिम कूटनैतिक सुविधा वा महसुल सुविधा दिनुपर्ने निकाय, पदाधिकारी वा व्यक्तिलाई नेपाल सरकार,

परराष्ट्र मन्त्रालयको सिफारिसको आधारमा तोकिएबमोजिम कूटनैतिक सुविधा वा महसुल सुविधा दिइने ।

- (ख) नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सोही सूचनामा तोकिएको व्यक्ति वा निकायले पैठारी गर्ने सोही सूचनामा तोकिएबमोजिमका मालवस्तुमा कूटनैतिक सुविधा वा महसुल सुविधा दिन सक्ने ।
- (ग) नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सोही सूचनामा तोकिएको मालवस्तुमा पूर्ण वा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट दिन सक्ने ।
- (घ) वैदेशिक ऋण वा अनुदान सहयोगमा सञ्चालन गरिने आयोजनाको लागि त्यस्ता आयोजना वा त्यस्तो आयोजनाको ठेकेदारका नाममा पैठारी हुने मालवस्तुमा नेपाल सरकारले पूर्ण वा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट दिन सक्ने ।
- (ङ) अन्तर्राष्ट्रिय वायु सेवा कम्पनीले अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा उपयोग गर्ने इन्धन हवाईजहाजको इन्जिन, पार्टपूजा, यन्त्र उपकरण, उडानमा खपत हुने खाद्य सामग्री, मदिरा, वियर एवं हल्का पेय पदार्थमा नेपाल सरकारले पूर्ण वा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट दिन सक्ने ।

आर्थिक ऐन, २०७० को अनुसूची १ मा विभिन्न पेसा, व्यवसायको आधारमा विभिन्न वस्तुहरूमा पूर्ण वा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट गर्ने प्रावधान राखिएका छन् । जसअन्तर्गत छुटका किसिम निम्नानुसार रहेको छ : भन्सार महसुल पूर्ण छुट हुने, आंशिक छुट हुने, एक प्रतिशत लाग्ने र सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा भन्सार महसुल छुट हुने व्यवस्था छ ।

४.३.५ अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गत छुटको व्यवस्था

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ (ख) मा नेपाल बाहिर निकासी गरेमा वा करमुक्त पसल, ड्युटी फ्री पसललाई मदिरा र चुरोटबाहेकका अन्य वस्तु बिक्री गरेमा अन्तःशुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै कूटनैतिक तथा महसुल सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकायलाई चुरोट र मदिरामा समेत अन्तःशुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ ।

त्यस्तै अन्तःशुल्क छुट हुने वस्तुहरूमा कूटनैतिक सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकायले पैठारी गर्दा केही वस्तु सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा छुट दिने व्यवस्था ऐन को ४ (ग) मा गरिएको छ । ऐन को ३ (ख) मा भएको व्यवस्था अनुरूप भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित अन्तःशुल्क लाग्ने मदिरा र चुरोट नेपाल बाहिर निकासी गर्दा धरौटी र बैंक प्रत्याभूति राख्ने व्यवस्थाको सट्टा केही प्रक्रियाहरू तोकिएका छन् । जस अनुरूप निकासी हुने वस्तुको परिमाण, मूल्य, अन्तःशुल्क रकम, भन्सार विन्दु, खरिद सम्झौता, एल.सी. को प्रतिलिपि, कन्टेनरमा सिल छाप आदि अनिवार्य

सर्त राखी सोको निकासी विवरण ३ दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयमा जानकारी दिनुपर्ने जस्ता व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को द्रष्टव्यले एम्बुलेन्स, शव वाहन, अपाङ्गहरूले प्रयोग गर्ने स्कुटर, व्याट्रीबाट चल्ने टेम्पो, उद्योगले पैठारी गर्ने एम.एस. वायर रड, मार्वलको स्थानीय उत्पादन, विद्युतीय माध्यमबाट चल्ने सवारी साधन र लिड एसिड मोटर व्याट्री आदिमा अन्तःशुल्क छुट प्रदान गरेको छ । त्यस्तै केही वस्तुहरूको स्थानीय उत्पादनमा आंशिक अन्तःशुल्क छुटको व्यवस्थासमेत गरेको छ ।

४.३.६ विशेष ऐनमा उल्लेख गरिएको प्रावधान अनुरूप प्रदान गरिने राजस्व छुट

केही विशेष ऐनहरूमा कर छुटसम्बन्धी प्रावधानहरू राखिएका छन् । यस्ता ऐनहरूमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, बी.पी. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, प्रकृति संरक्षण कोष ऐन आदि छन् । केही संस्थाको करसम्बन्धी व्यवस्थालाई विभिन्न ऐनका छुटसम्बन्धी प्रावधानमार्फत व्यवस्थित गर्ने अभिप्रायले आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४३ मा भएको व्यवस्थाअनुसार प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सालबसाली लागू हुने आर्थिक ऐनले कर घटाउने, छुट दिने वा मिन्हा दिनेसम्बन्धी व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य कुनै पनि ऐनमा भएका व्यवस्थाबाट संशोधन वा परिवर्तन गर्न नपाउने व्यवस्था गरेको छ ।

समष्टिगत रूपमा हेर्दा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, जलविद्युत् ऐनहरूबाट र स्वास्थ्य तथा शिक्षालगायतका केही क्षेत्रमा आवधिक छुटको व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

४.३.७ दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता अनुरूप प्रदान गरिने कर राजस्व छुट

विभिन्न देशहरूको बीचमा हुने व्यापार-प्रविधिहरूको हस्तान्तरण तथा एक देशको व्यक्तिले अर्को देशमा गर्ने पुँजी लगानीले दुई देशमा लाग्ने करको अवस्थाबाट उन्मुक्ति दिन विभिन्न देशहरूको बीचमा दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोधक सम्झौता आयकर ऐन, २०५८ अनुसार नेपाल सरकारले गर्न सक्ने प्रावधान गरिएको छ । जसअन्तर्गत हालसम्म भारत, नर्वे, थाइल्यान्ड, श्रीलंका, मोरिसस, अस्ट्रिया, पाकिस्तान, चीन, दक्षिण कोरिया र कतारसँग गरी दस देशहरूसँग सम्झौता भएको छ । यस प्रकारको दोहोरो कर मुक्तिसम्बन्धी सम्झौताबाट एउटै आयमा दुई देशमा कर नलाग्ने भई लगानीको वातावरण सहज हुने गर्दछ ।

४.३.८ द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सन्धि सम्झौतानुसार (वैदेशिक सहायताअन्तर्गत) सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि प्रदान गरिने राजस्व छुट

वैदेशिक ऋण र अनुदान सहयोगमा सञ्चालन गरिने आयोजनाहरूका लागि सो आयोजना वा आयोजनाको ठेकेदारको नाममा पैठारी हुने मालवस्तुमा द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताबमोजिम पूर्ण वा आंशिक रूपमा महसुल छुट हुने व्यवस्था छ। वैदेशिक सहायताअन्तर्गत नेपाल सरकार र दातृ पक्षसँग सम्झौता गर्दाकै अवस्थामा राजस्व छुट गरिने वस्तु तथा सेवाको विवरण तयार गरी यकिन गरिने र पछि आयात हुँदाको अवस्थामा मन्त्रालयले छुट गर्ने कार्य गरे तापनि के कति राजस्व कुन कुन निकायलाई के कस्तो वस्तु वा सेवाको हकमा छुट गरियो भन्ने स्पष्ट लेखाजोखाको अभाव देखियो। अर्थ मन्त्रालयको अन्तर्राष्ट्रिय सहायता समन्वय महाशाखाले सम्बन्धित निकायमा छुटको पत्र लेखी पठाउने व्यवस्था छ। यस सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको मिति २०५९/०५/२७ को भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने प्रक्रिया सरलीकरण गर्ने निर्देशिकामा विदेशी सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट ऋण वा अनुदान वा प्राविधिक सहायता स्वीकार गर्दा गरिने सन्धि सम्झौताका सम्बन्धमा सो निर्देशिकामा उल्लेख भएबमोजिम गर्ने भनी नीति तथा कार्यविधिमा उल्लेख भए पनि सम्झौतामा कर छुटको प्रावधान राख्दा नीति तथा कार्यविधिको पूर्ण पालना गरेको देखिँदैन। नेपालको विभिन्न मुलुकहरूसँग भएका द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सम्झौतामा शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक, पुल, जलस्रोत, खानेपानी तथा अन्य क्षेत्रमा त्यस्तो छुट दिएको पाइन्छ। यसैगरी भियाना कन्भेन्सन, लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण गर्न गरिने अन्य सम्झौताहरूसमेतमा कर छुटका व्यवस्थाहरू उल्लेख्य छन्।

४.३.९ कूटनैतिक वा महसुल सुविधाअन्तर्गत प्रदान गरिने कर राजस्व छुट

नेपालस्थित विदेशी कूटनैतिक नियोग तथा त्यस्ता नियोगका कूटनैतिक प्रतिनिधि एवं संयुक्त राष्ट्रसंघका कर्मचारीहरू, विदेशी कूटनैतिक कर्मचारीहरूलाई विदेशी राष्ट्रका कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन, २०२७ अनुसार तथा क्षेत्रीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय संस्था र त्यस्ता नियोग, कार्यालय र संस्थाहरूमा काम गर्ने कूटनैतिक दर्जा प्राप्त पदाधिकारीहरूलाई द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय सम्झौता, नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय महासन्धि, नेपाल सरकारले समय समयमा गरेका निर्णय तथा पारस्परिकताको आधारमा उन्मुक्ति एवं सुविधा प्रदान गर्दै आएको छ। यस्तो सुविधा प्राप्त गर्न सम्बद्ध निकाय वा पदाधिकारीले परराष्ट्र मन्त्रालयले तर्जुमा गरेको निश्चित ढाँचाको अनुरोध पत्र भरी परराष्ट्र मन्त्रालय पठाउनुपर्ने र त्यस्तो अनुरोध पत्र प्राप्त भएपछि परराष्ट्र मन्त्रालयले सुविधाको सिफारिससहित सम्बन्धित विभागमा अनुरोध गरी पठाउने गरेको छ। सोही सिफारिस र अनुरोध पत्रको आधारमा विभागले अभिलेख राखी सुविधा उपलब्ध गराउन सम्बन्धित कार्यालयलाई आदेश दिने गरेको छ। यस श्रेणीअन्तर्गत प्रदान गरिएका छुटहरूको लागि छुट्टै कुनै

कार्यविधि रहेको छैन । यस प्रकारको छुटको अनुगमन र उपयुक्त अभिलेखको अभावमा यसबाट राजस्वमा के कति प्रभाव परेको छ, सोको यथार्थ जानकारीको आकलन गर्न सकिएको छैन । तसर्थ यसबाट सरकारले दिएको राजस्व छुटको परिमाणको व्यवस्थित ढंगले अभिलेख राखी पारदर्शिता कायम गर्नसमेत आवश्यक देखिएको छ ।

४.३.१० विशेष योजना अनुरूप प्रदान गरिने कर राजस्व छुट

सालबसाली बन्ने आर्थिक ऐनमा विशेष योजना (Scheme) अन्तर्गत विभिन्न किसिमका छुट सुविधाहरू प्रदान गर्ने प्रचलन छ । यस्ता योजना (Scheme) मा आय विवरण र आयकर बुझाएमा थप दस्तुर, शुल्क, व्याज तथा जरिवाना मिन्हा, मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण तथा कर नबुझाएकोमा लाग्ने थप दस्तुर तथा व्याज जरिवाना मिन्हा, करको दायरामा ल्याउनेलाई कर शुल्क र व्याज मिन्हा, पत्रकार तथा प्रकाशन गृहलाई शुल्क तथा व्याज मिन्हा, सहकारी संघ/संस्थालाई आयकर, शुल्क, व्याज मिन्हा, शिक्षा सेवा शुल्कसम्बन्धी विशेष व्यवस्था र पूर्वानुमानित कर विवरणमा भएको Mismatch घटाउनेसम्बन्धी आ.व. २०७०/०७१ र विगतका विशेष व्यवस्थाहरूलाई यसका उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.३.११ आयको स्वयं घोषणा गरी कर तिर्न सक्ने व्यवस्थाअन्तर्गत कर राजस्वको त्याग

जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त गरेको आय भए पनि आयकर ऐन, २०५८ तथा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम आयकर लाग्ने व्यवस्था छ । त्यस्ता आयबाट सम्पत्ति आर्जन गरेको तर त्यस्ता आयमा लाग्ने कर नतिरेको व्यक्तिले कुनै निश्चित अवधिमा रहेको मूल्यको केही प्रतिशत स्वयं घोषणाद्वारा आयकर तिरेमा त्यस्ता सम्पत्तिको स्रोतबारे छानबिन नगरिने र यसरी तिरेको करलाई अन्तिम कर मानि जरिवाना तथा शुल्कसमेत मिन्हा गरिने व्यवस्था पटकै रूपमा हुँदै आएको छ । यस्तो व्यवस्था आर्थिक ऐन २०५८ र सोभन्दा पहिलेका आर्थिक वर्षमा समेत गरिएको थियो । यस प्रकार कुनै आर्थिक वर्षमा मौज्जात मूल्य घोषणाद्वारा कुनै निश्चित प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकर लिई बाँकी कर मिन्हा गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यस प्रकारको व्यवस्थाबाट राजस्व असुलीको आँकडा प्राप्त हुने भए तापनि यसबाट के कति राजस्व त्याग भयो भन्ने सम्बन्धमा अभिलेख राख्ने गरिएको पाइएन ।

४.३.१२ कर फछ्योर्ट आयोग गठनको व्यवस्थाअन्तर्गत कर राजस्व छुट

प्रचलित कानूनबमोजिम निर्धारण तथा असुल गर्नुपर्ने बक्यौता करहरू निर्धारण गरी असुलउपर गर्न कर फछ्योर्ट आयोग ऐन, २०३३ बमोजिम कर फछ्योर्ट आयोग गठन गर्न सक्ने

प्रावधान रहेको छ । यस प्रावधानबमोजिम सरकारद्वारा समय समयमा गठन गरिने आयोगले तोकिएबमोजिमको कार्यक्षेत्र एवं निर्दिष्ट काम, कर्तव्य तथा अधिकारबमोजिम कर फछ्योट गर्दा राजस्व छुट तथा मिन्हा हुन सक्ने हुन्छ । यस प्रकारको व्यवस्थाबाट हुन जाने राजस्व नोक्सानीको लेखांकन गर्ने गरिएको पाइएन ।

४.३.१३ बक्यौता फछ्योट समितिद्वारा कर राजस्व छुट

चुक्ता हुन बाँकी रहेका बक्यौता कर राजस्वको रकम, अफछ्योट पेस्की र अन्य सरकारी बक्यौता असुलउपर गर्न, पर्याप्त कारण र आधारबाट बक्यौता असुल हुन नसक्ने भएमा त्यस्तो बक्यौतालाई फछ्योट गर्न मिन्हासमेत गर्न सक्ने गरी नेपाल सरकारले आर्थिक ऐनमा व्यवस्था गरेर वा मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय गरेर बक्यौता फछ्योट समिति गठन गर्ने गरेको पाइन्छ । यस्तो व्यवस्थाबाट राज्यले त्याग गरेको राजस्व रकमको आँकडा राख्ने गरिएको पाइँदैन ।

४.३.१४ रजिष्ट्रेसन दस्तुर, सेवा शुल्कको छुट

घर जग्गातर्फ, सामुदायिक खेती, बैंक तथा वित्तीय संस्था, अन्धा अपांग, महिला र सत्तरी वर्षभन्दा बढी उमेरका वृद्धा आदिको नाममा रजिष्ट्रेसन पारित गर्दा लाग्ने महसुलमा केही सहूलियत प्रदान गर्नुका साथै नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी पूर्ण वा आंशिक छुट प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था छ । यस व्यवस्थाबाट पनि राज्यले प्राप्त गर्नुपर्ने कति दस्तुर वा सेवा शुल्क त्याग गरियो भन्ने तथ्यांक राख्ने गरेको पाइएन ।

परिच्छेद- ५

राजस्व छुट सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको धारणा

५.१ नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ

राजस्व छुटको आवश्यकता

लगानी प्रवर्द्धन र रोजगारी अभिवृद्धिका लागि विभिन्न औद्योगिक उत्पादनमा करमा छुट तथा सहूलियत, ब्याजमा छुट तथा लगानीमा पुँजीगत अनुदान दिने व्यवस्था विश्वभर प्रचलित हुने व्यवस्था छ। सामाजिक न्यायका लागि आधारभूत वस्तु तथा सेवामा कर आंशिक वा पूर्णतः छुट दिइन्छ तथा विलासिताका वस्तुहरूमा बढी कर लगाइने गरिन्छ। आर्थिक गतिविधिलाई बढावा दिन निर्यात प्रवर्द्धन र रोजगारी अभिवृद्धि होस् भन्ने अभिप्रायले व्यापारमा भन्दा उद्योगमा बढी छुट तथा सहूलियत दिने गरिन्छ। भारतका विभिन्न प्रान्तमा पुँजीगत लगानीको आधारमा सिँचाइ, विद्युत्, यातायात, बैंकको ऋणमा ब्याजमा अनुदानसमेत विभिन्न किसिमका अनुदान दिने व्यवस्था छ भने नेपालमा पनि भौगोलिक क्षेत्र, रोजगारी सृजना तथा राज्यका प्राथमिकताका उद्योगहरूमा कर, ब्याज सहूलियतको व्यवस्था गरिएको छ। तेस्रो मुलुकको निर्यातमा नगद अनुदान समेत दिने व्यवस्था छ। उत्पादनमूलक उद्योग, साना तथा मझौला उद्योग, निर्यातमूलक उद्योग र रुग्ण उद्योगमा सहूलियत ब्याजमा ऋण पाउने व्यवस्था छ। नेपाल राष्ट्र बैङ्कले जलविद्युत् तथा कृषि क्षेत्रमा निश्चित प्रतिशत ऋण लगानी गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ।

नेपालको सबैभन्दा बढी दुई तिहाइ व्यापार छिमेकी मुलुक भारतसँग हुने गरेको छ। नेपालको भारतसँग भएको सोढ सय किलोमिटरभन्दा बढी खुला सीमानाको कारण अनधिकृत माध्यमबाट मालवस्तु पैठारी भई नेपालमा स्थापित उद्योगहरूको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा ह्रास आउन सक्ने देखिन्छ (विभिन्न प्रतिवेदनहरूले अनधिकृत व्यापार ४० प्रतिशत रहेको अनुमान गरेको छ, जसको कारणबाट हाल संकलन भएको भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकरमा समेत ४० प्रतिशत चुहावट हुन सक्ने देखिन्छ भने उक्त तथ्याङ्कमा न्यून विजकीकरणको तथ्याङ्कसमेत समावेश गर्दा उक्त प्रतिशत अझ बढ्न जाने देखिन्छ। साथै भारतले कृषि क्षेत्रमा दिएको अनुदान, कृषिजन्य प्रविधिमा दिइएको करको छुट जस्ता कारणबाट भारतीय कृषिजन्य उत्पादन नेपालमा सस्तो हुन गई नेपाली कृषिजन्य उत्पादनको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा नराम्रो असर पर्ने गरेको देखिन्छ। यसले डर लाग्दो रूपमा बढिरहेको व्यापार घाटालाई प्रोत्साहन हुने देखिन्छ।

नेपालमा मात्र होइन अन्य मुलुकमा समेत कर छुट दिने व्यवस्था रहेको छ। भारतले कृषिमा वार्षिक डेढ लाख करोड भारतीय रूपैयाँ अनुदान दिइरहेको छ भने राजस्व छुटको कारण भारतमा भारु ५७३६ अर्ब वार्षिक राजस्व नोक्सानी भएको अनुमान गरिएको छ। राजस्व छुटको

कारणबाट मात्र भारतमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको ५.७ प्रतिशत राजस्व नोक्सानी हुने गरेको छ । भारतमा आधारभूत तथा धेरै उपभोग गर्ने वस्तुहरू, औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा पूँजीगत वस्तुहरूमा ४ प्रतिशत मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । ४ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि करमा समेत भारतका विभिन्न प्रान्तमा ८० प्रतिशतसम्म छुट दिने गरेका छन् । श्रीलंकामा कृषिजन्य वस्तुहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ । अधिकांश कच्चा पदार्थमा पैठारी महसुल नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करको दर एकल भए पनि केही वस्तुहरूमा निश्चित प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने व्यवस्था रहेको छ ।

मैदा उद्योग सम्बन्धमा

मैदामा भारतमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने तथा नेपालमा मैदाको आयातमा ५ प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । मैदा उद्योगलाई २५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धिको छुट दिँदा स्वदेशी मैदा उत्पादनमा लाग्ने प्रभावकारी करको दर ८.७५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर र गहुँको आयातमा ५ प्रतिशत कृषि विकास शुल्कसमेत गर्दा प्रभावकारी करको दर १३.७५ प्रतिशत रहन्छ भने आयातित मैदामा करको प्रभावकारी दर $१३+५ = १८$ प्रतिशत हुने देखिन्छ । यसअनुसार उद्योगको लागि आवश्यक पर्ने कम्तीमा ५ प्रतिशतको फरक पनि नभएको देखिन्छ । भारतमा भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि कर शून्य रहेको छ । साथै भारतमा कृषि क्षेत्रमा दिइएको अनुदानको कारण कृषिजन्य वस्तुसँग स्वदेशी गहुँले प्रतिस्पर्धा गर्न निकै कठिनाई हुनेछ ।

भारतमा गहुँ उत्पादनको मुख्य समयमा भारतीय खाद्य निगमबाट आवश्यक मात्रामा दैनिक खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था छ जसको कारण उद्योगहरूले आफ्नो लागि आवश्यक पर्ने गहुँ भण्डारण गर्नु पर्दैन तर नेपालका उद्योगहरूले आफ्नो उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने गहुँको भण्डारण गर्नुपर्ने हुँदा लागत बढ्न गएको छ । भारतमा आधुनिक मेसिनको प्रयोगबाट गहुँको उत्पादन गरिन्छ जसको गहुँको उत्पादन लागत पनि कम हुने तर नेपालमा परम्परागत ढंगबाट उत्पादन गर्दा कृषकको लागत बढी पर्दछ साथै परम्परागत ढंगबाट उत्पादन गर्दा गुणस्तर पनि कम हुने गर्दछ । भारतमा विद्युत् आपूर्तिको समस्या छैन जसको कारण उद्योग सञ्चालनमा कठिनाई नभए पनि कम्तीमा १२ घण्टाको लोडसेडिङको कारण न्यून क्षमतामा उद्योग चलाउनुपर्ने बाध्यता भएकोले उत्पादन लागत बढी पर्न गएको छ ।

तोरीको तेल तथा वनस्पति घ्यू उद्योग सम्बन्धमा

नेपालमा तोरी सस्य, रायोको गेडा आयातमा १ प्रतिशत भन्सार महसुल तथा १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । भारतमा उक्त वस्तुको आयातमा शून्य प्रतिशत

भन्सार र ४ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लागदछ । कतिपय राज्यहरूमा मूल्य अभिवृद्धि करमा ८० प्रतिशतसम्म छुट दिने व्यवस्था रहेको छ । नेपालमा कच्चा तेलको आयातमा ५ प्रतिशत पैठारी महसुल र अन्यमा १० प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर समेत उक्त तेलको आयातमा प्रभावकारी करको दर १८ प्रतिशत लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । यस व्यवस्थाअनुसार तयारी पदार्थ तथा कच्चा पदार्थ फरक ४ प्रतिशत रहेको छ ।

वनस्पति घ्यू तथा तोरीको तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उत्पादनमूलक उद्योगले आयात गर्ने कच्चा सोयाबिन, कच्चा सूर्यमुखी तेल, कच्चा पाम ओलिन तेलको आयातमा २.५ प्रतिशत पैठारी महसुल लाग्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकारले ५० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने व्यवस्थाअनुसार ९ प्रतिशत प्रभावकारी करको दर लागदछ । यसैगरी नेपालमा घ्यू तेलको उत्पादन लागत बढी पर्ने भएकोले भारतीय सीमावर्ती क्षेत्रमा विगत वर्षदेखि घ्यू तेल मिलहरू स्थापना भई कम गुणस्तरका खाने तेल चोरी पैठारी भई नेपाली घ्यू तेल उद्योग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्था रहेका छन् ।

चिनी उद्योग सम्बन्धमा

हाल चिनीको आयातमा १५ प्रतिशत भन्सार लाग्ने तथा मूल्य अभिवृद्धि करसमेत लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै विभिन्न समयमा विभिन्न सरकारी निकायहरूले आयात गर्न पाउने गरी भन्सार दर १ प्रतिशतमा आयात गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । चिनीको औद्योगिक उत्पादनमा नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करमा ७० प्रतिशत फिर्ता हुँदा करको प्रभावकारी दर ३.९ प्रतिशत हुन आउँछ । भारतमा उखु उत्पादनमा सरकारले ७००० करोड अनुदान दिने व्यवस्था रहेको छ साथै उखुको परिवहनमा लाग्ने लागतमा समेत अनुदानको व्यवस्था रहेको छ । नेपाल सरकारले उपरोक्त ७० प्रतिशत उखु किसानहरूको उखुको मूल्यमा हस्तान्तरण गर्ने सर्तमा उपलब्ध गराएको देखिन्छ । भारतमा चिनीमा भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर शून्य रहेको छ भने उत्पादनस्तरमा केही अन्तःशुल्क लाग्ने व्यवस्था छ ।

२०६९/१०/२८ मा चिनी उद्योगी तथा सम्पूर्ण उखु किसान संघको प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा भएको बैठकको निर्णयअनुसार नेपाल सरकारबाट चिनीको आन्तरिक उत्पादनमा दिएको ७० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर छुट रकमसमेत उद्योगहरूले उखु खेतीको विकास तथा प्रवर्द्धनका लागि सीधै कृषकहरूलाई उखुको मूल्यमा समावेश गरी उखु क्रसिड सिजन २०६९/१०/७० को उखुको मूल्य कायम गरिएको थियो । जसमा उखु विकास प्रवर्द्धन खर्च समेत ४३३.५० कायम गरिएको र नेपाल सरकारबाट चिनीको आन्तरिक उत्पादनमा दिइएको ७० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर बापत छुट हुने रकम कृषकलाई फिर्ताको लागि रु. ४७.५० समेत रु. ४८१ कायम गर्ने निर्णय

गरिएको थियो । चिनी उद्योगले मूल्य अभिवृद्धि करमा पाएको ७० प्रतिशत छुट सीधै कृषकमा हस्तान्तरण भई उखुको विकासमा गएको देखिन्छ ।

मोबाइलमा दिएको छुट सम्बन्धमा

मोबाइलमा दिइएको छुट सम्बन्धमा मोबाइलको वैध माध्यमबाट आएको मोबाइलको आधारमा निर्णय गर्न सकिने देखिन्छ ।

कपडा उद्योग सम्बन्धमा

कपडाको कच्चा पदार्थ ऊन तथा धागोमा ५ देखि १० प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने गरेको छ । सुती धागोको पैठारी, कार्पेट उद्योगले पैठारी गर्ने फाइबर तथा पस्मिनाको ऊनमा १ प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । यसमा केही धागोमा लागेको मूल्य अभिवृद्धि करसमेत १८ प्रतिशतदेखि २३ प्रतिशत कच्चा मालमा प्रभावकारी करको दर रहेको छ ।

सामान्यतया तयारी कपडामो आयातमा १५-२० प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने गरेको छ । सार्क मुलुकबाट पैठारी हुने साडी, लुंगी, सुतीको गम्छा, सुतीको धोतीमा ५ प्रतिशत र कपडाको आयातमा १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि करसमेत गर्दा तयारी कपडाको आयातमा कम्तीमा १८ प्रतिशत प्रभावकारी दर रहेको छ । कच्चा पदार्थ र तयारी कपडाको करको फरक ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको देखिन्छ ।

भारतमा कपडा उद्योगहरूलाई विद्युत् महसुलमा छुट, सहूलियत दरमा ऋणको व्यवस्थाको कारण सस्तो पर्ने देखिन्छ भने भारतमा अधिकांश सुती धागोको आयातमा भन्सार छुट रहेको छ । भारतबाट नेपालमा निकासी गर्दा कर नलाग्ने र कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत फिर्ता भएको कारण भारतीय कपडा नेपालमा सस्तो हुन गई नेपाली कपडाको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा थप ह्रास भएको छ । नेपाल भारतबीचको खुला बजारको कारण अनधिकृत व्यापारको कारण स्वदेशी कपडा उद्योगमा ठूलो समस्या पर्न सक्ने देखिन्छ ।

खास सुझावहरू

- अनाधिकृत आयातलाई निरुत्साहित गर्न तथा हाम्रा उद्योगहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कायम गर्न हाल दिइँदै आएको छुट सुविधालाई निरन्तरता दिनुपर्ने ।
- कृषिजन्य वस्तुहरूको आन्तरिक उत्पादनमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष अनुदान बढाउने तथा व्यावसायिक कृषिलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।

- विद्यमान सुविधा यथावत् रूपमा राख्ने र छुट दिएका वस्तुहरूमा अनुगमन गर्ने प्रभावकारी प्रणालीको विकास गर्ने ।
- रोजगारी अभिवृद्धि, औद्योगिक उत्पादनमा प्रोत्साहन, आयात प्रतिस्थापन तथा उपभोक्तालाई सहूलियत दिन तथा कृषिजन्य वस्तुहरूको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धिको लागि कर छुटको सुविधाले सघाउ पुग्न गएको ।
- यस सुविधाको कारण नेपाल भारतबीचको खुला सिमानाको कारणबाट अनधिकृत माध्यमबाट भइरहेको आयातको असरसमेत कम भएको ।
- कृषिजन्य तथा आधारभूत आवश्यकताका वस्तुहरूमा कर छुटको सुविधालाई व्यवस्थित गर्न, बहुदरमा जानु सबैभन्दा वैज्ञानिक तरिका हुनेछ । आधारभूत आवश्यकताका वस्तुहरूमा बहुदर कायम नभएसम्मका लागि छुट्टै ४ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- उद्योगहरूलाई दिएको सुविधाको उद्देश्य परिपूर्ति भएको वा नभएको सन्दर्भमा सरकारले अनुगमन गर्ने सक्ने र त्यसका लागि नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघबाट आवश्यक सहयोग उपलब्ध हुने ।

५.२ नेपाल उद्योग परिसंघ

पृष्ठभूमि

देशको समग्र आर्थिक विकासको महत्वपूर्ण औजार कर र राजस्व हो । यसको समुचित उपयोग र सञ्चालनबाट देश समृद्ध हुन्छ । राजस्व नीति र कार्यक्रमको उचित परिचालनबाट मात्र मुलुकमा उद्योगमैत्री वातावरण तयार गर्न सहयोग पुग्ने हुँदा विभिन्न मुलुकहरूले कर राजस्वमा सुविधासँगै विभिन्न औद्योगिक उत्पादनमा छुट/सहूलियत र नगद अनुदानसमेत दिने व्यवस्था छ । विशेष गरी लगानी प्रवर्द्धन र रोजगारी एवं स्वरोजगारी अभिवृद्धिका लागि उद्योगहरूलाई विशेषतः करमा छुट र सहूलियत, लगानीमा पुँजीगत अनुदानजस्ता सहूलियतको प्रावधान नेपालमा मात्र होइन अन्य मुलुकहरूमा समेत हुन्छ । विलासिताका वस्तुहरूमा भने यस्तो छुट सहूलियत दिएको हुँदा भने सामाजिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कतिपय आधारभूत वस्तु र सेवामा यस्तो सुविधाको प्रावधान गरिएबाट एकातिर यसले आम व्यक्ति वा आम उपभोक्तालाई सुविधा पुग्दछ, भने अर्कोतिर उद्योग व्यवसायको पनि विस्तार हुँदै जान्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा पनि उपरोक्त वस्तुस्थिति एवं व्यावहारिक यथार्थतालाई यहाको कर नीतिले केही मात्रामा भए पनि अंगीकार गरेको पाइएको छ । कर राजस्व प्रणालीमा गरिएको सुधार र प्रशासनिक संयन्त्रको सकारात्मक धारणाको फलस्वरूप यस क्षेत्रमा आधुनिक कर नीति अवलम्बन

गरिएकोले कर सहभागितामा राम्रो सहभागिता भएको कर राजस्वका तथ्यांकले पनि पुष्टि गर्दछ। तर, कर प्रणालीका सुधारको प्रयासका बावजूद नेपाल-भारतबीचको खुला सिमानाका कारण वस्तुहरूको अवैध आयातको मात्रामा वृद्धि र न्यून विजकीकरण गर्ने क्रम कायमै छ। यसको कारणले एकातिर यहाँका उद्योगहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा ह्रास आएको छ भने अर्कोतिर सरकारको राजस्वमा पनि प्रतिकूल असर परेको विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएको छ। नेपालमा एकल दरको मूल्य अभिवृद्धि गरेको व्यवस्था भए तापनि कतिपय वस्तुको बिक्री र केही उद्योगहरूलाई उपलब्ध हुँदै आएको मूल्य अभिवृद्धिका सुविधालाई आगामी बजेटमा पनि निरन्तरता दिइनुपर्नेछ। केही खास उद्योगहरूलाई सरकारले उपलब्ध गराएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको सुविधावारे परिसंघको धारणा निम्न रहेको छ।

चिनी उद्योग

चिनी उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा सोमा उठाएको १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि गरेको ७० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था छ। सोही व्यवस्थाअनुसार सरकारबाट फिर्ता भएको उक्त प्रतिशत बराबरको रकम सम्बन्धित उद्योगहरूले सम्बन्धित उखु किसानहरूलाई पूर्वसमझदारीअनुसार सोभै उखुको मूल्यमा जोडी भुक्तानी दिने चलन भएकोले यस प्रावधानबाट उद्योग र किसानलाई राहत एवं संरक्षण भएको छ। हाल नेपालमा सञ्चालित १० वटा चिनी उद्योगहरूमा करिब २० अरब लगानी भएको छ भने प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा करिब ५ लाख कृषक परिवार उखु खेतीमा आबद्ध छन्। चिनी उद्योगहरूले स्वदेशी श्रमजीवीलाई बढावा दिन चिनीको आयातलाई क्रमशः विस्थापित गर्दै विदेशी मुद्राको बचत गर्नसमेत महत्वपूर्ण योगदान पुगेको यथार्थतालाई दृष्टिगत गर्दै यस क्षेत्रमा प्रदान हुँदै आएको राजस्व छुट (मूल्य अभिवृद्धि कर) को प्रतिशतलाई आगामी बजेटमा पनि यथावत् नै कायम राख्नुपर्ने देखिन्छ।

वनस्पति घ्यू तथा तेल

वनस्पति घ्यू तेल उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा सोमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि गरेको ५० प्रतिशत फिर्ता दिने र कच्चा पदार्थ आयात भन्सार महसुल ५ प्रतिशत मा ५० प्रतिशत छुट दिने अहिलेको व्यवस्थाले यी उद्योगहरूलाई विभिन्न सहयोग पुग्दै आएको छ। यसको कारण यी उद्योगहरूको एकातिर प्रतिस्पर्धी क्षमतामा वृद्धि भएको छ भने अर्कोतिर खुला सिमानाबाट भइरहेको चोरी पैठारीमा कमी हुन गएबाट विगत वर्षको दांजोमा राजस्वमा वृद्धि भएको छ। यसैगरी उद्योगहरूको आफ्नो क्रेताहरूले विभिन्न नामबाट सञ्चालित फर्म कम्पनीहरूको आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट जारी गरेको स्थायी लेखा नम्बर दर्ता प्रमाणपत्रमा मूल्य अभिवृद्धि करमा रहेको

एवं विभिन्न वस्तुहरू खरिद गर्न पाउने यकिन गरी मात्र कारोबार गर्ने गरेको कारण यस अघि मूल्य अभिवृद्धि कर को दायरामा नआएका कम्पनी तथा फर्महरूसमेत यस प्रक्रियाको लागि मूल्य अभिवृद्धि कर मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा आएका छन् ।

मोबाइल सेट

गत आ.व. को जेष्ठ मसान्तमा ८० लाखभन्दा बढी मोबाइल सेट भन्सार नाका भएर आयात भएको अनुमान छ र यो तथ्यांक प्रतिवर्ष बढ्ने क्रममा छ । अहिले पनि मोबाइल सेटको कुल मागको ४० प्रतिशत अनियमित बाटोबाट आयात भइरहेको कारण यसको भन्सारमा चुहावट हुने रकम धेरै ठूलो भएकोले यस्तो चोरी रोकन निम्न थप सुविधाको व्यवस्था गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।

- हाल मोबाइल सेट आयातमा तिरेको मू.अ. करको ६० प्रतिशत कर उक्त सेट बिक्री गरेको आधारमा फिर्ता दिने प्रावधान रहेकोमा सो बढाई ७५ प्रतिशत हुनुपर्ने जसमा अन्तिम उपभोक्ताले व्यहोर्नुपर्ने मू.अ. कर ६५ हुन आउँदछ, जसबाट अतिरिक्त २ प्रतिशतको दरले बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्ने आधार प्राप्त हुन्छ । साथै हाल Input VAT को ६० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्थाको सट्टा मोबाइल सेटको बिक्रीमा संकलन गरेको कर (Collection VAT) को ७५ प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- हालको व्यवस्था उल्लेखित कर फिर्ता दिने अवधि ६ महिनाको आधारमा दिएकोमा जसको कारण धेरै लामो समयसम्म व्यवसायको कार्यशील पुँजी जाम (Working Capital Block) भएर बस्छ, जसले गर्दा व्यवसायमा आर्थिक संकट आउने र नकारात्मक प्रभाव पर्ने हुन्छ सोको सट्टा १/१ महिनामा फिर्ता दिने व्यवस्था गरिनुपर्ने । यसरी मासिक रूपमा फिर्ता भएको रकम व्यवसायमा प्रयोगमा आउने र यसले व्यवसायको कार्यशीलता बढ्न गई क्षमता अभिवृद्धि हुने ।

तोरीको तेल

नेपालमा गुणस्तरीय तोरीको तेल (प्याकिडसहित) उत्पादन गर्न उद्योगहरूको संख्या ५० थियो। तर अहिले यी उद्योगहरूको संख्या घटेर करिब १२ वटामा पुगेको छ भने अहिले पनि यी उद्योगहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन सकेका छैनन्। अहिले तोरी तेल उद्योगहरूको समस्यालाई ध्यानमा राखेर तोरीको तेलमा ५० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको व्यवस्था भए पनि यी उद्योगहरू भारतीय तोरीको तेलको तुलनामा प्रतिस्पर्धी हुन नसके पनि जेनतेन सञ्चालनमा रहेका छन्। तोरीको तेल उत्पादनमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको माग भइरहेको हुँदा अहिले प्राप्त सुविधामा कुनै कटौती हुन नहुने।

मैदा

मैदा मिलहरू पूर्णतया स्वदेशी लगानीमा स्थापना भएका र स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित कृषि उद्योग हुन्। तर हाल आएर भारतीय मैदाले नेपाली बजारमा हस्तक्षेप गरेको कारण यहाँका मैदा मिलहरू बन्द हुने अवस्थामा छन्। यी उद्योगहरूलाई हाल २५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धिकर छुटको व्यवस्था छ तापनि यसको प्रभावकारी करको दर केवल १३ प्रतिशत को हाराहारीमा हुन आउँदछ। जबकि भारतबाट आयातित मैदामा पाउने छुट बढी हुन्छ। यसैले मैदा मिलहरू बन्द हुनबाट बचाउन हालको सुविधामा थप गरिनुपर्ने।

परिसंघका समष्टिगत सुझावहरू

- कर नीति राजस्वमुखी मात्र नभई विकासमुखी हुनुपर्ने र राजस्वमा गरिएका सुधार र दिइएका छुट तथा सुविधा र सहूलियतबाट लगानीकर्ताको सोचमा सकारात्मक परिवर्तनको अनुभूति हुनेछ।
- सेवा वा उत्पादनमूलक क्षेत्र, जसले रोजगारी र आयआर्जन सिर्जना गर्नमा विशेष योगदान पुऱ्याएको हुन्छ, अनावश्यक आशंका र अविश्वास गर्न वातावरण सिर्जना हुन नदिने रणनीति राजस्व छुटको प्रावधानसँगै बनाउनुपर्दछ। अन्यथा हाल भएको लगानी पनि खेर जाने, उद्योगहरू बन्द हुने स्थिति आउन सक्ने र भोलि थप लगानी आउन अरू अप्ठेरो हुने वातावरण सिर्जना हुनबाट रोकिन पर्दछ।
- राजस्व असुली र सुविधाको व्यवस्था राम्रो नीति, विश्वासको वातावरण र पारदर्शी ढंगले गरिनुपर्दछ।

- थोक रूपमा उद्योगले एजेन्टलाई बिक्री गर्ने मूल्य र विक्रेताले खुद्रा तहमा बिक्री गर्ने मूल्यमा हुने फरकको कारण देखाई यसलाई नियन्त्रण एवं राजस्व असुलीको नाममा भएको र हुने गरेका असन्तुलन (Mismatch) बाट करदातालाई अप्ठेरो पर्न गएकोले यसलाई सही र ठीक तरिकाले समाधान गरिनुपर्दछ ।
- विद्यमान सुविधालाई यथावत् रूपमा राख्ने र छुट दिएका वस्तुहरूको अनुगमनमा पारदर्शी रणनीति अपनाइनुपर्दछ ।
- नेपाल-भारतबीचको खुला सिमानाबाट हुने अनियमित आयातलाई रोक्ने प्रभावकारी माध्यम नै स्वदेशी उद्योगहरूको उत्पादन र कच्चा पदार्थमा छुट सुविधासहित उनीहरूलाई Equal level Playing Field सिर्जना गरिनुपर्ने भएकोले यसतर्फ नीतिगत व्यवस्था र सरकारी तहबाट पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गरिनुपर्दछ ।

५.३ नेपाल चिनी उद्योग संघ

- स्वदेशी चिनी उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा सोमा उठाएको १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि गरेको ७० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था नेपाल सरकारबाट भएको र सोही व्यवस्थाअनुसार प्राप्त हुने रकमलाई सोभै उखु कृषकहरूलाई उखुको मूल्यमा जोडी भुक्तानी दिने व्यवस्था गर्दै आएको छ ।
- भारतको खुला सिमानाबाट अवैध एवं निर्वाध रूपमा चिनीको तस्करी बढेको कारणले सरकारको राजस्वका साथै उद्योगहरूको आर्थिक तरलतामा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ ।
- भारतमा तथा अन्य मुलुकहरूमा सहउत्पादनका रूपमा रहेका ईथानल वगास विद्युत् आदिको बिक्री गरी आमदानीको अन्य स्रोत रहेकोमा हामी कहाँ यी उत्पादनहरू उचित रूपमा बिक्री नहुँदा वा बिक्री गर्ने व्यवस्था नहुँदा चिनीको लागतमा अत्याधिक बढी छ ।
- गत क्रसिड वर्षमा भारतमा उखु किसानहरूले उखुको मूल्य प्रतिक्विन्टल रु. ४०८.०० (भारु २५५.००) पाइरहेका छन् भने नेपालमा उखु किसानहरूले उखुको मूल्य प्रतिक्विन्टल रु ४०८/-+ उखु विकास रु २५/५०+ मूल्य अभिवृद्धि कर रु. ४७/५० गरी जम्मा ४८९.०० पाइरहेका थिए ।

५.४ नेपाल वनस्पति घ्यू तेल उत्पादक संघ

- नेपाल र भारतमा समेत कच्चा पदार्थ तेस्रो मुलुकहरूबाट आयात हुने गरेकोमा दुवै मुलुकले लागू गरेको करका दरहरू नेपालमा भन्दा भारतमा न्यून भएको कारणले गर्दा नेपालमा सञ्चालित वनस्पति घ्यू तेल उद्योगहरू खुला सिमानाबाट हुने चोरी पैठारीको कारणबाट रुग्ण भई बन्द हुँदै गएको थियो ।
- संघको अनुरोधमा नेपाल सरकारले यस्ता उद्योगहरूको संरक्षणका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा ५० प्रतिशत फिर्ता तथा कच्चा पदार्थ आयात भन्सार महसुलमा ५० प्रतिशत छुट दिने निर्णय गरिएको थियो ।

मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुट अगाडिको स्थिति

- मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुट अगाडि खुला सिमानाबाट कम गुणस्तरको वनस्पति घ्यू तथा तेलको चोरी पैठारी तीव्र भई सरकारको राजस्वमा अत्यन्त कम योगदान रहेको ।
- नेपाली वनस्पति घ्यू तथा तेलको मूल्य प्रतिस्पर्धी नभएर धेरै उद्योगहरूको उत्पादन क्षमता कटौती गर्नु परेबाट उद्योगहरू रुग्ण तथा बन्द हुन गई रोजगारमा कटौती भएको र लगानीसमेत जोखिममा परेर कच्चा पदार्थ आयातमा भारी कटौती गरिएको थियो ।
- न्यून गुणस्तरको अनाधिकृत वस्तुहरूको पैठारी हुन गई उपभोक्ता, उद्योगलगायत नेपाल सरकारको राजस्वमा समेत गम्भीर असर पर्न गएको ।

मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुट पछाडिको स्थिति

- मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुटपश्चात् खुला सिमानाबाट भइरहेको चोरी पैठारी न्यून भई गुणस्तरीय नेपाली उत्पादनको उपभोग उच्च हुन गई उद्योगहरूमा सकारात्मक प्रभाव पर्न गएको ।
- नेपाली वनस्पति घ्यू तथा तेलको मूल्य प्रतिस्पर्धी भएर उद्योगहरूको उत्पादन क्षमतामा सुधार हुन सकेको, रोजगारमा बढोत्तरी भएको र बैंकको लगानी सुरक्षित भएको ।
- भारतबाट अनाधिकृत रूपमा चोरी पैठारी भइरहेको उत्पादनहरू प्राप्त सुविधाले गर्दा कम हुन गई नेपाल सरकारले गुमाउँदै आइरहेको राजस्व प्राप्त भइरहेको ।
- नेपाल सरकारबाट सुविधा प्राप्त गर्नु अघि धान्नै नसक्ने गरी घाटामा गएका र बन्द नै गर्नुपर्ने अवस्थामा पुगिसकेका उद्योगहरूलाई पुनर्जीवन प्राप्त भएको ।

- उद्योगका कच्चा पदार्थहरूको आयातमा विगतको दाँजोमा वृद्धि हुन गई नेपाल सरकारको राजस्वमा उल्लेखनीय योगदान पुगेको । जसअनुसार जुलाई २००९ बाट जून २०१० को अवधिमा १४९,६६३ मे. टन आयात भएकोमा जुलाई २०१२ बाट जून २०१३ को अवधिमा १७ प्रतिशतले वृद्धि भई १,७२,५०३ मे. टन कच्चा पदार्थ आयात भएको ।

मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुटको प्रभाव

- उद्योगहरूले आफ्नो मूल्य अभिवृद्धि कर भन्सारमा अग्रिम रूपमा बुझाउने र आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन बिक्री गरेपश्चात् ५० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि करको रकम फिर्ता पाउने गरेको ।
- उद्योगको आफ्ना क्रेताहरूले विभिन्न नामहरूबाट सञ्चालित फर्म, कम्पनीहरूको आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट जारी गरेको स्थायी लेखा नम्बर दर्ता प्रमाणपत्र (PAN) मा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेको एवं विभिन्न वस्तुहरूको खरिद बिक्री गर्न पाउन यकिन गरी मात्र कारोबार गर्ने हुँ मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा नआएका कम्पनी तथा फर्महरू समेतलाई यस प्रक्रियाको लागि मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउनमा सघाउ पुगेको ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रक्रियामा खरिदकर्ता फर्म कम्पनीहरूले समेत आ-आफ्नो हिसाव किताब दुरुस्त राख्नुपर्ने भई कुनै पनि करको बाँकी बक्यौता नरहने हुनाले पारदर्शिता कायम भई सरकारको राजस्वसमेत बढ्न गएको ।
- उद्योगबाट उत्पादित वस्तुहरूको क्रेताहरू शतप्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा आएको कारणले गर्दा नेपाल सरकारलाई दोस्रो तहको व्यापारीहरूसमेतबाट मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकरबापतको राजस्वमा उल्लेखनीय वृद्धि भएको ।
- उद्योगको By Product को रूपमा Palm Fatty Acid\Acid Oil उत्पादन हुन्छ, जुन साबुन उत्पादन गर्ने उद्योगहरूको प्रमुख कच्चा पदार्थको रूपमा बिक्री गरिने ।

मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार महसुल छुट नहुँदाको स्थिति

- हाल प्रदान गर्दै आएको सुविधाहरू हट्न गएमा उद्योगहरूले सुविधा प्राप्त गर्नु अगाडिको संकटग्रस्त स्थितिमा पुग्नेछन् । फलस्वरूप भारतीय उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकिने,
- हाल कायम रहेको आयात महसुल ५ प्रतिशतमा ५० प्रतिशत छुट र मूल्य अभिवृद्धि कर १३ प्रतिशतमा ५० प्रतिशत फिर्ता दिने प्रावधान समय सापेक्ष एवं उद्योगको दीर्घकालीन विकासको लागि महत्वपूर्ण एवं अपरिहार्य रहेको ।

५.५ नेपाल चामल तेल दाल उद्योग संघ

- छिमेकी देश भारतमा कृषि उत्पादनमा मल, बीउ लगायतका क्षेत्रमा सहूलियत र तोरी तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने भएकोले भारतीय तोरीको तेल नेपाली तोरी तेलभन्दा लगभग २५ प्रतिशत सस्तो हुने गरेको । भारतीय तोरीको तेल सस्तो भएकै कारण भारतीय तोरी तेलको बर्चश्व नेपाली बजारमा दिन प्रतिदिन बढिरहेको हो ।
- नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागेको कारण तेलको मूल्य बढ्न गई भारतीय तोरी तेलसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्दा उद्योगहरू धमाधम बन्द भई देशभरिमा अहिले लगभग १२ वटा मात्र ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा छन् । तोरीको तेल उत्पादन गरिरहेका उद्योगहरूले पनि आफ्नो उद्योगको क्षमताको ३० देखि ४० प्रतिशतसम्म पनि उपयोग गर्न सकेको छैनन् ।
- तोरीको तेल उद्योगहरू धमाधम बन्द हुँदा खुला सिमानाबाट तोरीको तेलको चोरी पैठारी तीव्र भई उद्यमीलाई मात्र नभई सरकारको राजस्वमा समेत प्रत्यक्ष असर परिरहेको छ । फलस्वरूप रोजगारीमा कटौती, लगानी जोखिममा, तोरी खेतीप्रति वितृष्णा, उत्पादन नै गर्न छाडेकोले किसानहरू प्रत्यक्ष मारमा र नेपालमा तोरी खेती नै लोप हुने अवस्था रहेको छ ।

५.६ फ्लोर मिल एसोसिएसन

- नेपालमा सञ्चालन भइरहेका मैदा मिलहरू पूर्णतः स्वदेशी लगानीमा स्थापना भई स्वदेशकै कच्चा पदार्थ एवं जनशक्तिमा आधारित कृषि उद्योग भएको र मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएपछि भारतीय मैदाले नेपाली बजारमा प्रभुत्व जमाउन थालेका कारण स्वदेशी मैदा उद्योगलाई कठिनाई परेको ।
- हाल उत्पादन भएको भन्दा दोब्बर बढी मैदा उत्पादन गर्न सक्ने क्षमता हुँदा हुँदै मैदा उद्योगहरू भारतीय मैदासँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकी खुम्चेर बस्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना भई कतिपय उद्योगहरू बन्दछन् भने सञ्चालनमा रहेका उद्योगले पनि आफ्नो पूर्ण क्षमतामा उत्पादन गर्न सकेका छैनन् ।
- मैदा उद्योगहरूको उत्पादनमा सरकारले हाल मूल्य अभिवृद्धि करमा दिँदै आएको २५ प्रतिशत छुटले मात्र उद्योगलाई दिगो राख्न कठिन भइरहेकोले मैदा उद्योगको बचाउन लागि मूल्य अभिवृद्धि कर ७५ प्रतिशत फिर्ता पाउने सुविधा दिनुपर्ने । मैदा लगायतका

खाद्य वस्तुलाई तल्लो तहको दर र विदेशबाट तयारी वस्तु आयात हुँदा मूल्य अभिवृद्धि गरेको पूर्ण दर कायम हुनुपर्ने ।

- नेपाली मैदा उद्योगलाई राहत दिन कच्चा पदार्थ गहुँ र तयारी वस्तु मैदा विदेशबाट आयात गर्दा एउटै ५ प्रतिशत भन्सार महसुल (कृषि सुधार शुल्क) रहेकोमा अन्य उद्योगलाई दिएको सुविधासह कच्चा पदार्थ र तयारी वस्तुमा कमसेकम पनि १५ देखि २५ प्रतिशतसम्मको फरक दर कायम हुनुपर्ने । नेपालमा मैदाको उत्पादन क्षमता कम, आयात तथा उत्पादनमा गरेको भार तथा लोडसेडिङको समस्या आदिले गर्दा उत्पादन लागत भारतीय मैदाको तुलनामा दोब्बर महँगो परिरहेकोले मैदाको मूल्य बढी छ ।
- नेपालमा उत्पादित मैदामा Flour Fortification अनिवार्य गरिएको सन्दर्भमा विदेशबाट नेपालमा आयात हुने मैदा/आँटा/सुजीमा पनि अनिवार्य Fortification हुनुपर्ने । नेपालमा आयातित मैदा भन्सार चेकमा जाँचगरी खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागले जाँच गरेको रिपोर्टको आधारमा मात्र भन्सारले छोड्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- मैदा उद्योगको सहउत्पादन चोकरमा निकासी कर लागदा त्यसको प्रत्यक्ष असर कुल उत्पादन लागतमा पर्ने भएकोले चोकरमा लगाएको निकासी कर खारेजी हुनुपर्ने ।

५.७ नेपाल मोबाइल व्यवसाय संगठन

- नेपाली बजारमा बढिरहेको मोबाइल फोनको मागलाई परिपूर्ति गर्न विभिन्न तवरबाट (भन्सार नाका प्रयोग गरेर वा नगरेर) विदेशबाट ठूलो परिमाणमा मोबाइल सेटको आयात भइरहेको छ ।
- आ.व. २०६५/०६६ देखि चालु आ.व. को जेठ महिनासम्ममा ८० लाख थानभन्दा बढी मोबाइल सेट भन्सार नाका भएर आयात भएको देखिन्छ ।
- हाल नेपालमा विभिन्न सेवा प्रदायकहरूको GSM\CDMA मोबाइल फोनका सिम कार्ड खरिद गर्ने उपभोक्ताहरू प्रतिमहिना करिब ४ लाख रहेको र प्रत्येक महिना थपिने क्रम साविक उपभोक्ता संख्याको करिब ५ प्रतिशत रहेको छ ।
- नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको तथ्यांकको आधारमा २०६९ चैत मसान्तसम्ममा टेलिकम सेवा प्रदायकले १ करोड ८० लाख ओटा सिम कार्ड बिक्री गरिसकेका छन् । नयाँ थपिने ग्राहकमध्ये करिब ६० देखि ७० प्रतिशतसम्मले नयाँ सेट खरिद गर्ने साथै

साविक उपभोक्तामध्ये करिब ४ देखि ६ प्रतिशतले मात्र नयाँ सेट खरिद गर्दासमेत नयाँ मोबाइल सेटको माग मासिक करिब तीन लाख रहेको देखिन्छ ।

- आ.व. २०६५/०६६ भन्दा अगाडि कुल आवश्यकताको ३३ प्रतिशत मात्र औपचारिक रूपमा आयात गरीएको थियो । साविकको छुट प्रतिशतमा वृद्धि भई हाल ६० प्रतिशत फिर्ता दिने सरकारको सकारात्मक नीतिका कारणले वैधानिक पैठारी प्रवर्द्धन गर्नमा सघाउ पुग्न गएको छ ।
- हाल कुल मागको करिब ६० प्रतिशत थान मोबाइल सेट वैधानिक बाटोबाट आयात भइरहेको अनुमान हुँदा करिब ४० प्रतिशत मोबाइल सेट अनियमित बाटोबाट आयात भई बजारमा बिक्री वितरण भइरहेको पुष्टि हुन्छ । यसरी भन्सार छलेर भित्र्याइने मोबाइल सेटहरू अधिकांश भारत र बाँकी चीन, हङकङ, सिंगापुर, आदिबाट आउने गरेको छ ।
- मुख्य ब्राण्डहरू जस्तै कलर्श, स्पाइस, नोकिया, सामसुङ, एलजी, कार्बन, माइक्रोम्याक्स आदि मोबाइल सेटहरू भारतमा उत्पादन भइरहेका छन् । ती मोबाइलहरू नेपालको तुलनामा भारतमा सस्तो हुने हुँदा भारतबाट चोरी पैठारी हुने गर्दछ ।
- भारतमा मोबाइलमा १ प्रतिशत मात्र कर लाग्छ भने नेपालमा आयातित मोबाइल फोन सेट बिक्री गरेको आधारमा सोमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि गरेको ६० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था भए तापनि सो फिर्ता हुने रकम पुनः आयकर प्रयोजनको लागि आय गणना गर्दा आयमा समावेश गर्नुपर्नेछ । नेपालमा मोबाइल आयातमा जम्मा लाग्ने कर मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तापश्चात् करिब ७.१५ प्रतिशत हुने देखिन्छ ।
- हाल मोबाइल सेट आयातमा Input मूल्य अभिवृद्धि गरेको को ६० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्थाको सट्टा मोबाइल सेटको बिक्रीमा संकलन गरेको कर Collection मूल्य अभिवृद्धि गरेको को ७५ प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- हालको व्यवस्थामा कर फिर्ता दिने अवधि ६ महिनाको आधारमा दिएकोमा जसको कारणले धेरै लामो समयसम्म व्यवसायको कार्यशील पुँजी जाम (Working Capital Block) भएर बस्ने हुन्छ जसले गर्दा व्यवसायमा आर्थिक संकट आउने र नकारात्मक प्रभाव पर्ने हुँदा सो को सट्टा १/१ महिनामा फिर्ता दिने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

५.८ नेपाल लिड एसिड ब्याट्री उत्पादक संघ

- वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिसमा सोलार वाटर हिटरमा प्रयोग गरिने ब्याट्री आयातमा भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधा उपलब्ध गराइरहेको ।
- तर सोलार वाटर हिटरका लागि ब्याट्री आयात गर्ने कम्पनीहरूले छुट सुविधामा आयात गरेको सामानहरू परल मूल्यको दोब्बर मूल्यमा सहरी क्षेत्रमा बिक्री वितरण गरिरहेको ।
- भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटमा आएका सामानहरूको बिक्री सहरी क्षेत्रमा भइरहेको । यसको कुनै प्रकारको अनुगमन छैन ।
- वैकल्पिक ऊर्जाको नाउँमा सोलार वाटर हिटरमा प्रयोग हुने ट्युबलर ब्याट्रीमा भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधा उपलब्ध गराइरहनु आवश्यकता नभएको । यसमा कर लगाउँदाखेरि प्रतिस्पर्धा बढ्ने ।
- भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधामा आयात गरेको सोलार वाटर हिटरहरू दोब्बरभन्दा पनि बढी मूल्यमा बिक्री भइरहेका छन् । फलस्वरूप ग्रामीण जनतालाई लक्ष्य गरेर राजस्व छुट सुविधा दिइएकोमा त्यसो हुन नसकी केही सीमित व्यापारीहरूले यसको फाइदा लिइरहेका छन् ।
- स्वदेशमा नै लिड एसिड ब्याट्री उत्पादन गर्न सक्षम उद्योगहरूले ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क तिर्नुपर्ने प्रावधान र अर्कोतर्फ आयातित लिड एसिड ब्याट्रीलाई दिइएको भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधाले गर्दा स्वदेशी उद्योगहरूको लागत बढी हुन गई प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने भएका छन् ।
- विद्यमान स्थितिमा सुधार गर्नका लागि स्वदेशी उद्योगहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउन नेपाल सरकारले वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिसमा Solar Water Heater को ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा दिइरहेको भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधा पूर्ण रूपले खारेज गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो सुविधा खारेज भएमा विदेशी वाटरभन्दा स्वदेशी हिटर सस्तो हुनेछ, रोजगारी बढ्नेछ र स्वदेशी उद्योगहरू फस्टाउने छन् ।
- Solar Water Heater को आयातमा दिइरहेको भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधा खारेजीले सरकारलाई थप राजस्व पनि प्राप्त गर्नेछ ।

५.९ नेपाल कपडा उद्योग संघ

स्वदेशी कपडा उद्योगले चोरी पैठारी एवम् न्यून विजकीकरणबाट आयातित कपडासँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकेको एवम् भोगिरहेको समस्याबारे संघद्वारा सम्बन्धित निकायहरूलाई अवगत गराई आएको छ । साधारण रूपमा देशमा आफ्नो बजार भएको राष्ट्रिय आवश्यकताको आपूर्ति गर्न सक्ने क्षमताको विकास हुने हो भने आज आयातित कपडासँग प्रतिस्पर्धा गर्नका साथै ठूलो संख्यामा रोजगारीसमेत यस उद्योगले प्रदान गर्न सक्षम छ । निम्न बुँदाहरूमा सरकारले सहानुभूतिपूर्वक विचार गरिदिनेमा कपडा उद्योगले आजको अनुपातमा उत्पादन दोब्बर वृद्धि गरी प्रत्यक्ष रोजगारी प्रदान गर्नका साथै आयातलाई प्रतिस्थापनसमेत गर्न सक्ने क्षमताको विकास हुनेछ भन्ने विश्वासका साथ संघले निम्न उल्लेखित बुँदाहरू कार्यान्वयन एवम् छुटका लागि हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

- कपडा उद्योग रूग्ण भएकोले कम्तीमा पनि ५ वर्ष (पाँच वर्ष) को लागि आयकर पूर्ण रूपमा छुट हुनुपर्दछ । यसो गर्दा प्रशासनिक भन्झटबाट मुक्ति एवम् थप लगानीलाई प्रोत्साहन हुने अवसर प्राप्त हुने हुन्छ ।
- कपडा उद्योगको कच्चा पदार्थ सुती र कृत्रिम धागो, केमिकल्स, रड, पार्ट्स आदिमा पूर्ण रूपले मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् अन्य कर छुट हुनुपर्दछ । साथै कपडा उद्योगहरूले तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर उद्योगलाई पूर्ण रूपमा फिर्ता हुने व्यवस्था कायम नै हुनुपर्दछ ।
- स-साना कपडा उद्योगहरूबाट उत्पादित कपडाहरू डाइड हाउसमा लगी रंगाई, छपाइ, धुलाई गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- कपडा उद्योगबाट उत्पादित कपडाको बिक्रीमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर (१०० प्रतिशत) शतप्रतिशत उद्योगलाई राहतस्वरूप हाल दिई आएको फिर्ता दिने व्यवस्था कायम नै हुनुपर्दछ । यसो गर्दा कपडा उद्योगले कम्तीमा प्रतिस्पर्धाको मौका पाउन सक्दछ ।
- आयातित कपडाको भन्सार मूल्यांकन ज्यादै न्यून भएको साथै न्यून विजकीकरणकोले गर्दा आयातित कपडासँग स्वदेशी उद्योगले प्रतिस्पर्धा गर्न नसकेको हुँदा यथार्थ मूल्यांकन हुने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- चोरी पैठारी भई आउने कपडाहरू बजारमा खुलेआम बिक्री भइरहने तर नियन्त्रण गर्न नसकिएको मुख्य कारण व्यापारीलाई दिई आएको थ्रेसहोल्डले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभई खुलेआम हुने बिक्रीबाट प्रत्यक्ष असर पर्नुका साथै सरकारको राजस्वसमेत छलिएकोमा कडा कारवाही हुनुपर्दछ । अतः व्यापारीलाई दिई आएको 'थ्रेसहोल्ड हटाउनुपर्दछ ।

- सुती धागो, कृत्रिम धागो, डाइड (रड), केमिकल, मेसिनरी पार्टपुर्जासमेतमा एक प्रतिशत मात्र भन्सार लागि यसमा कुनै किसिमको मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्य कर नलाग्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- छिमेकी मुलुक भारत र चीनले आफ्नो कपडा उद्योगको विकास र प्रवर्द्धनका लागि अनुदानका साथै विद्युत् फ्युल आदिमा विशेष छुट दिई कपडाको निकासीलाई बढावा दिएको र त्यस्ता कपडाहरू हाम्रो मुलुकमा आयात हुने हुँदा स्थानीय उद्योगले कुनै किसिमबाट पनि प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने स्थितिको सिर्जना भएकोले यस उद्योगको कच्चा पदार्थको रूपमा रहेकोले विद्युत् फ्युलमा विशेष छुटको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- हालको अवस्थामा कपडा उद्योगहरूले स्थानीय कच्चा पदार्थ (धागोहरू) शतप्रतिशतजसो नेपाली उत्पादन नै प्रयोग गरिरहेकोले यसको विकासबाट स्थानीय पुँजी श्रमको अधिकतम प्रयोग भई राष्ट्रले प्रत्यक्ष लाभ लिइरहेको हुँदा यसको प्रवर्द्धन र विकासका लागि स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको गणना गरी कपडा उद्योगलाई विशेष छुट एवम् मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- विद्युत्को लोडसेडिडले गर्दा उद्योग आफैँमा बन्द हुनुपर्ने स्थिति रहिरहेको छ । कमसेकम जुट उद्योगले पाएसरहको विद्युत् अनुदान प्राप्त हुन गएमा केही राहत महसुस भई सञ्चालित उद्योगले निरन्तर सञ्चालनको अवसर पाउने हुँदा जुट उद्योगले पाएसरहको विद्युत् अनुदान पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- राष्ट्रिय उद्योगको मान्यतामा यस उद्योगको विकास हुनुपर्छ । यस उद्योगको संरक्षणले आर्थिक, रोजगारीमा बढावा मिल्ने हुँदा दीर्घकालीन सोचको विकास गरी 'कपडा नीति ल्याउनु अत्यावश्यक भइसकेको छ ।

विगतको १५ वर्ष अगाडि जसरी कपडा उद्योगहरूको विकास भई राजस्वमा समेत ठूलो योगदान पुऱ्याएको एवम् १०/१२ करोड मिटरसम्म उत्पादन गरिसकेको अवस्थाबाट आज ५/७ करोड मिटर उत्पादनमा भरेको एवम् कपडा उद्योग दैनिक रूपमा धराशायी भएर ठूला-ठूला कपडा उद्योगहरूसमेत बन्द भइसकेको फेहरिस्त जानकारीको लागि अनुरोध छ । साथै असंगठित क्षेत्रको के कति कपडा उद्योगहरू बन्द भइसकेका छन् त्यसको संख्या यकिन गर्न सकिन्न । यसैगरी यस उद्योगका समस्याहरू समयमै समाधान हुन नसकेमा अझ थप उद्योगहरू रुग्ण भई बन्द हुने स्थितिमा रहेको छ ।

परिच्छेद- ६

सार्वजनिक वित्तमा राजस्व छुटको स्थिति

६.१ कर राजस्वमा भएको छुटबाट राजस्व त्याग

भन्सार विभागअन्तर्गतको सूचना प्रणाली (Automated System for Customs Data-ASYCUDA) को तथ्याङ्कअनुसार नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएका कर राजस्वहरूको आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. २.६७ अर्ब राजस्व त्याग भएको छ। आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग भई अधिल्ला आर्थिक वर्षहरूको राजस्व नोक्सानीको कुल अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. १.७७ अरब, आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु. १.७६ अर्ब र आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा रु. ७५.९१ करोड कुल राजस्व त्याग भएको देखिन्छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची- १ बमोजिम दिइएका राजस्व छुट/फिर्ता सुविधाबाट आन्तरिक राजस्व विभागअन्तर्गतको सूचना प्रणालीको तथ्याङ्कअनुसार आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. २.६२ अरब राजस्व त्याग भएको छ। सोभन्दा अगाडिका आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा मूल्य अभिवृद्धि करमा छुटको कारणले क्रमशः रु. २.१३ अरब र रु. १.३० अरब राजस्व नोक्सानी भएको देखिन्छ। प्रस्तुत आँकडामा आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको रकम सबै समावेश नभई चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजन (क्रेडिट) र घ्यू, तेल, मैदा एवं मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको सम्बन्धमा मात्र उल्लेख गरिएको हुँदा सो बाहेक अनुसूची- १ को व्यवस्थाबाट अरू कारोबारमा पाउने छुटसमेतलाई समावेश गर्ने हो भने कुल मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको रकम निकै बढी हुनेछ।

भन्सार ऐनको दफा ९ र आर्थिक ऐनको अनुसूची- १ मा उल्लेख भएअनुसार भन्सार महसुलहरूको छुटबाट आर्थिक वर्ष २०६९/०७० मा रु. ११.९९ अर्ब राजस्व त्याग भएको छ। यसैगरी अधिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा भन्सार महसुलहरूको छुटबाट राजस्व त्यागको कुल अंकलाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. ७.५१ अर्ब र आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु. ५.७३ अर्ब कुल राजस्व त्याग भएको पाइन्छ।

यस प्रकार आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएको कर राजस्व, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीमा व्यवस्था भएबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको आंशिक छुट, भन्सार ऐन एवं आर्थिक ऐनको अनुसूची-१ मा उल्लेख भएअनुसार भन्सार महसुल छुटसमेत गरेर समष्टिगत रूपमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल रु.१७.२७ अर्ब राजस्व त्याग भएको छ। जबकि अधिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८

मा विभिन्न कर राजस्वहरूको छुट तथा फिर्ताबाट क्रमशः कुल रु. ११.४१ अर्ब र रु.८.७८ अर्ब राजस्व त्याग हुन गएको छ ।

आर्थिक ऐनको दफा १८ अनुसारको छुट, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा आंशिक छुट र भन्सार ऐन एवं आर्थिक ऐनको अनुसूची- १ अनुसार भन्सार महसुलमा छुटसमेत गरी राजस्व त्यागको अनुपातलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा ५२.१९ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । जुन अनुपात २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ३५.७० प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ (तालिका-२) ।

तालिका-२

राजस्व कर छुट तथा फिर्ताको तुलनात्मक विवरण (रु. करोडमा)

क्र. सं.	आर्थिक वर्ष	आर्थिक ऐन, दफा १८ द्वारा कर राजस्व छुट	आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुट	आर्थिक ऐनको भन्सार महसुलमा छुट	जम्मा कर राजस्व छुट
१	२०६७/६८	१७५.५०	१३०.३१	५७३.०५	८७८.८६
२	२०६८/६९	१७७.३३	२१३.१०	७५०.६४	११४१.२७
३	२०६९/७०	२६६.६३	२६१.९१	११९८.७६	१७२७.३०

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA/आन्तरिक राजस्व विभाग, PROTAX

द्रष्टव्य: आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको रकममा घ्यू, तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता, मैदामा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता, चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता रकम क्रेडिटमा र मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता मात्र समावेश भएको ।

माथि उल्लिखित आँकडाहरूका अतिरिक्त मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-१ मा संशोधनद्वारा मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट दिइएका अन्य वस्तु तथा सेवाहरू, सोही बमोजिम अनुसूची-२ मा उल्लिखित मूल्य अभिवृद्धि कर शून्य दर लाग्ने वस्तु तथा सेवाहरू, आयकर ऐनको दफा १०, ११ र १९ अन्तर्गत दिइएका छुट तथा मिन्हाहरू र अन्तःशुल्क ऐनको दफा ३ र ४ अन्तर्गतका राजस्व छुटहरूलाई समेत समावेश गरिँदा सरकारद्वारा व्यहोर्नुपरेको कुल राजस्व त्यागको परिमाण निकै बढी (अनुमानित करिब रु.३० अर्ब) हुनेछ ।

यसरी भविष्यमा पनि राजस्वको राजस्व छुटको यही व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइने हो भने राजस्व त्यागको अनुपात आगामी दिनमा सरकारी वित्तमा निकै बढी हुने सम्भावना रहेको छ ।

६.२ आर्थिक ऐन (दफा १८) को प्रयोगबाट भएको राजस्व त्याग

आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी हुन गएको कुल राजस्व नोक्सानीको अंक रु. ९९.५९ करोड (१३२ प्रतिशत) ले वृद्धि हुन गई सरकारद्वारा कर राजस्वहरूमा दिइएको छुटको कारणले राजस्व त्यागको अनुपातमा अधिकतम वृद्धि भएको देखिन्छ। जबकि आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा भने कुल राजस्व त्यागको अंक रु. १.८३ करोड (१.०४ प्रतिशत) ले मात्र वृद्धि हुन गई करिब समान स्तरमा रहेको थियो। तत्पश्चात् आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल राजस्व त्यागको अंकमा रु. ८९.३० करोड (५०.३६ प्रतिशत) ले वृद्धि भएको छ। समष्टिगत रूपमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको चार वर्षको अवधिमा आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा कर राजस्वहरूको छुटको कारणले औसतमा राजस्व त्यागको अनुपात प्रतिवर्ष करिब ६३ प्रतिशतले वृद्धि हुन गएको छ।

उपलब्ध आँकडाअनुसार आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोगबाट आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर ५४.५३ प्रतिशत, आयात महसुल ४०.११ प्रतिशत र अन्तःशुल्क ५.३६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। तर आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर ६२.७१ प्रतिशत, आयात महसुल ३१.२२ प्रतिशत र अन्तःशुल्क ६.०७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ, भने आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर ५७.०८ प्रतिशत, आयात महसुल ३९.८८ प्रतिशत र अन्तःशुल्क ३.०४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा भएको राजस्व त्यागमध्ये मूल्य अभिवृद्धि करको अनुपात ५३.०४ प्रतिशत, आयात महसुलको अनुपात ४२.०४ प्रतिशत र अन्तःशुल्क को अनुपात ४.९२ प्रतिशत भएको देखिन्छ (तालिका-३)।

तालिका-३

आयातमा कर राजस्व छुटको तुलनात्मक विवरण

(रु. करोडमा)

क्र.सं	आर्थिक वर्ष	मूल्य अभिवृद्धि कर	आयात महसुल	अन्तःशुल्क	जम्मा
१	२०६६/६७	४०.२६	३१.९१	३.७४	७५.९१
२	२०६७/६८	१००.१८	६९.९९	५.३३	१७५.५०
३	२०६८/६९	१११.२१	५५.३६	१०.७६	१७७.३३
४	२०६९/७०	१४५.४०	१०६.९७	१४.२६	२६६.६३

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

विगत चार आर्थिक वर्षको आयातमा आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएको कुल राजस्व त्यागको अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी राजस्व त्याग मूल्य अभिवृद्धि करमा भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भएको कुल राजस्व त्याग मध्ये मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ रु. १४५.४० करोड (५४.५३ प्रतिशत) रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९, २०६७/६८ र २०६६/६७ मा मूल्य अभिवृद्धि करबाट क्रमशः रु. १११.२१ करोड (६२.७१ प्रतिशत), रु. १००.१८ करोड (५७.०८ प्रतिशत) र रु. ४०.२६ करोड (५३.०४ प्रतिशत) राजस्व त्याग भएको थियो। विगत चार आर्थिक वर्षको आयातमा सरकारले आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी दिएको जम्मा कर राजस्व छुट अंकको आधाभन्दा बढी रकम मूल्य अभिवृद्धि करको रहेको देखिएकोछ (तालिका-४)।

तालिका-४
आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको तुलनात्मक विवरण

(रु. करोडमा)

क्र.सं	आर्थिक वर्ष	आयातमा जम्मा कर राजस्व छुट	आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट	जम्मा कर राजस्व छुटमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट (प्रतिशतमा)
१	२०६६/६७	७५.९१	४०.२६	५३.०४
२	२०६७/६८	१७५.५०	१००.१८	५७.०८
३	२०६८/६९	१७७.३३	१११.२१	६२.७१
४	२०६९/७०	२६६.६३	१४५.४०	५४

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

विगत चार आर्थिक वर्षमा आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयद्वारा आयातित सामानहरूमा छुट गरिएको कर राजस्वबाट भएको राजस्व त्याग तथा नोक्सानीको अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा एक तिहाइभन्दा बढी राजस्व त्याग आयात महसुलतर्फ भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये आयात महसुल छुटतर्फ रु. १०६.९७ करोड (४०.१२ प्रतिशत) त्याग भएको देखिन्छ। यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६८/६९, २०६७/६८ र २०६६/६७ मा आयात महसुल छुटबाट क्रमशः रु. ५५.३६ करोड (३१.२२ प्रतिशत), रु. ६९.९९ करोड (३९.८८ प्रतिशत) र ३१.९२ करोड (४२.०४ प्रतिशत) राजस्व त्याग भएको देखिन्छ। विगत चार आर्थिक वर्षमा सरकारद्वारा आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी दिइएको आयात महसुल छुट रकममा क्रमिक वृद्धिको प्रवृत्ति देखिएको छ (तालिका-५)।

तालिका-५
आयात महसुल छुटको तुलनात्मक विवरण

(रु. करोडमा)

क्र.सं.	आर्थिक वर्ष	आयातमा जम्मा राजस्व छुट	आयात महसुल छुट	जम्मा कर राजस्व छुटमा आयात महसुल छुट (प्रतिशतमा)
१	२०६६/६७	७५.९१	३१.९१	४२.०४
२	२०६७/६८	१७५.५०	६९.९९	३९.८८
३	२०६८/६९	१७७.३३	५५.३६	३१.२२
४	२०६९/७०	२६६.६३	१०६.९७	४०.१२

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

आर्थिक ऐनको दफा १८ अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयातित सामानहरूमा छुट गरिएको राजस्वबाट भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये अन्तःशुल्कतर्फ जम्मा रु. १४.२६ करोड (५.३६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। अघिल्ला आर्थिक वर्षहरू अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा भएको कुल राजस्व त्यागमध्ये अन्तःशुल्कतर्फ रु. १०.७६ करोड (६.०७ प्रतिशत) राजस्व त्याग भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु. ५.३३ करोड (३.०४ प्रतिशत) राजस्व त्याग भएको देखिन्छ। यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा अन्तःशुल्क छुटबाट रु. ३.७३ करोड (४.९२ प्रतिशत) राजस्व त्याग भएको देखिन्छ। विगत चार आर्थिक वर्षको प्रवृत्तिलाई हेर्दा आयातित सामानहरूमा सरकारद्वारा छुट गरिएको र राजस्वबाट भएको कुल राजस्व त्यागको अंकमा अन्तःशुल्क छुटबाट भएको त्याग तथा नोक्सानीको अनुपात न्यून नै रहेको छ। यसै गरी आयातमा अन्तःशुल्क छुटबाट भएको राजस्व त्याग सम्बन्धमा गएको चार आर्थिक वर्षको प्रवृत्तिलाई हेर्दा क्रमिक वृद्धि नभई घटबढ भइरहेको देखिन्छ (तालिका-६)।

अन्तःशुल्क छुटको तुलनात्मक विवरण

(रु. करोडमा)

क्र.सं.	आर्थिक वर्ष	आयातमा जम्मा कर राजस्व छुट	आयातमा अन्तःशुल्क छुट	जम्मा कर राजस्व छुटमा अन्तःशुल्क छुट (प्रतिशतमा)
१	२०६६/६७	७५.९१	३.७३	४.९२
२	२०६७/६८	१७५.५०	५.३३	३.०४
३	२०६८/६९	१७७.३३	१०.७६	६.०७
४	२०६९/७०	२६६.६३	१४.२६	५.३६

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा आयातित सामानहरूमा प्रदान गरिएको छुटबाट भएको कुल राजस्व त्यागको विगत तीन आर्थिक वर्षको अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा खनिज तेलहरू (Air Transport Fuel-ATF) लगायतका पेट्रोलियम पदार्थहरू) मा दिइने छुटबाट सबैभन्दा बढी राजस्व त्याग भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल राजस्व छुटको ३९ प्रतिशत हिस्सा अर्थात् रु. १०४.४५ करोड खनिज तेलहरूमा छुट दिइएको छ। यसैगरी खनिज तेलहरूको आयातमा दिइएको राजस्व छुटबाट आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. ९२.९३ करोड (५२ प्रतिशत) र आ.व. २०६७/६८ मा रु. ६८.११ करोड (३९ प्रतिशत) त्याग भएको देखिन्छ। विगत तीन आर्थिक वर्षको प्रवृत्तिलाई हेर्दा खनिज तेलहरूको आयातमा दिइएको राजस्व छुटको कुल रकमका क्रमिक वृद्धि देखिए तापनि सोको प्रतिशतमा भने थपघट देखिएको छ (तालिका-७)।

यसैगरी राजस्व छुटमा दोस्रो स्थान सवारी साधन तथा ढुवानी साधनहरू, तिनका अङ्गहरू (पार्ट्स) र सहायक सामग्रीहरूको रहेको देखिन्छ। जसअनुसार आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयाततर्फको कुल राजस्व छुटमध्ये सवारी साधन तथा ढुवानी साधनहरू, तिनका अङ्गहरू लगायतका सामानहरूको आयात ११ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यी सामानहरूमा अधिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा दिइएको राजस्व छुट क्रमशः १२.४ प्रतिशत र ९.४ प्रतिशत हुन्छ। सवारी साधन तथा ढुवानी साधनहरू, तिनका अङ्गहरू (पार्ट्स) र सहायक वस्तुहरू (एक्सेसरिज) मा दिइएको राजस्व छुटको रकममा बर्सेनि क्रमिक वृद्धि भए तापनि वृद्धिको प्रतिशतमा भने केही थपघट देखिन्छ।

फलाम र इस्पातको आयातमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयाततर्फको कुल राजस्व छुटको अनुपात ८.४ प्रतिशत रहेको छ। तर अधिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा फलाम र इस्पातमा दिइएको राजस्व छुटको रकम तथा अनुपातलाई हेर्दा यसमा राजस्व छुटको प्रवृत्ति तीव्रतर रहेको देखिन्छ। सवारी साधन तथा ढुवानी साधनहरू, तिनका अङ्गहरू (पार्ट्स) र सहायक वस्तुहरू (एक्सेसरिज) को आयातमा दिइएको राजस्व छुटबाट कुल राजस्व त्यागमा आ.व. २०६८/६९ मा रु.५.९५ करोड (३.३६ प्रतिशत) र आ.व. २०६७/६८ मा रु.१.९१ करोड (१.०९ प्रतिशत) मात्र रहेकोमा सोमा तीव्र वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल राजस्व छुटको रकम रु. २२.४१ करोड अर्थात् ८.४ प्रतिशत पुगेको छ।

विद्युतीय उपकरणहरू र त्यस्तै सामानहरूमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयाततर्फ कुल राजस्व छुटको हिस्सा ८.०७ प्रतिशत (रु.२१.५२ करोड) रहेको छ। विद्युतीय उपकरणहरू र त्यस्तै सामानहरूमा अधिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा दिइएको राजस्व छुट क्रमशः

रु.१८.२१ करोड (१०.२७ प्रतिशत) र रु.१२.१३ करोड (६.९१ प्रतिशत) रहेको छ। विद्युतीय उपकरणहरू र त्यस्तै सामानहरूको आयातमा दिइएको राजस्व छुटको रकममा बर्सेनि क्रमिक वृद्धि भए तापनि वृद्धिको प्रतिशतमा भने थपघट देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयातमा कुल राजस्व छुट अन्तर्गत फलाम र इस्पातका वस्तुहरूमा रु.१६.९९ करोड (कुल राजस्व छुटको ६.३८ प्रतिशत) छुट दिइएको देखिन्छ। यी सामानहरूमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.११.९८ करोड (कुल राजस्व छुटको ६.७६ प्रतिशत), करिब अघिल्लै आर्थिक वर्षको अनुपातमा राजस्व छुट भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु.१६.९९ करोड (कुल राजस्व छुटको १७.३८ प्रतिशत) राजस्व छुट भएको थियो। यस प्रकार फलाम र इस्पातका वस्तुहरूमा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा दिइएको ठूलो अनुपातको राजस्व छुटमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ र आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा निकै कमी भएको तथ्यांकले देखाएको छ।

आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयातमा कुल राजस्व छुटमा नुन, गन्धक आदिमा दिइएको छुट रु. १६.१० करोड (६०.४ प्रतिशत) रहेको छ। यसैगरी अघिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा नुन, गन्धक आदिमा दिइएको राजस्व छुट क्रमशः रु. ७.६८ करोड (४.३३ प्रतिशत) र रु.६.९३ करोड (३.९५ प्रतिशत) हुन्छ। यस प्रकार नुन, गन्धक आदिमा दिइएको राजस्व छुटको रकम तथा वृद्धि प्रतिशत दुवैमा बढ्दो प्रवृत्ति देखिन्छ।

चिनी र चिनीबाट बनेको पदार्थको हकमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयातमा जम्मा रु.१६.१० करोड छुट दिइएको छ, जुन कुल राजस्व छुटको ५.९७ प्रतिशत हुन्छ। यसबारे आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुनै छुट गरेको देखिएन। जबकि आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा चिनी र चिनीबाट बनेको पदार्थको आयातमा जम्मा रु.३.८६ करोड छुट दिइएको छ, जुन कुल राजस्व छुटको २.२० प्रतिशत हुन आउँछ।

तालिका-७

आयातमा कर राजस्व छुट रकमको अनुपातमा भएको राजस्व त्यागको विषगत विवरण (आर्थिक ऐनको दफा १८ अन्तर्गत)

(रु.करोडमा)

क्र. सं.	वस्तुहरूको विषगत विवरण	एच एस भाग	छुट करको रकम		
			२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०
१	खनिज तेलहरू (पेट्रोलियम पदार्थहरू)	२७	६८.११	९२.९३	१०४.४५
२	वाहन (भेहिकल) हरू र तिनका अङ्गहरू (पार्ट्स) र सहायक	८७	१६.५०	२१.९९	२९.८६

	वस्तुहरू (एक्सेसरिज)				
३	फलाम र इस्पात	७२	१.९१	५.९५	२२.४१
४	विद्युतीय उपकरणहरू र त्यस्तै सामानहरू	८५	१२.१३	१८.२१	२१.५२
५	फलाम र इस्पातका वस्तुहरू	७३	३०.५०	११.९८	१६.९९
६	नुन, गन्धक आदि	२५	६.९३	७.६८	१६.१०
७	चिनी र चिनीबाट बनेको पदार्थ		३.८६	-	१५.९३
८	अन्य वस्तुहरू		३५.५६	१८.५९	३९.३७
	जम्मा		१७५.५०	१७७.३३	२६६.६३

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

परिच्छेद- ७

राजस्व छुटको प्रभाव विश्लेषण

७.१ कर राजस्व छुटको समष्टिगत प्रभाव

यस परिच्छेदमा कार्यदलको निर्दिष्ट कार्यविवरण (TOR) अनुरूप विभिन्न प्रयोजनका लागि दिइएका कर राजस्वहरूको छुट वा फिर्ताबाट उत्पादन तथा आयातमा पर्न गएको असर र त्यस्ता वस्तुहरूको प्रतिस्पर्धात्मकता एवं मूल्य स्थितिको आधारमा उपभोक्तामा पर्न गएको प्रभाव विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ। यसैगरी विकास आयोजनाहरू तथा सामाजिक क्षेत्रमा सरकारले दिई आएको राजस्वहरूको छुटबाट आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा पर्न गएको प्रभावलाई पनि वस्तुगत आधारमा समीक्षा गरिएको छ। नेपालको सार्वजनिक वित्तमा राजस्व छुटको समष्टिगत प्रभाव बढ्दो अनुपातमा रहेको छ। आर्थिक ऐनको दफा १८ को प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएका राजस्वहरू, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूचीमा संशोधन गरी केही वस्तुहरूका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएका आंशिक छुटहरू र भन्सार ऐन एवं आर्थिक ऐनको अनुसूची-१ मा उल्लेख भएअनुसार भन्सार महसुल छुटहरू गरेर समष्टिगत रूपमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल रु.१७.२७ अर्ब नोक्सानी भएको छ। अघिल्ला आर्थिक वर्षहरू २०६८/६९ र २०६७/६८ मा विभिन्न कर राजस्वहरूको छुट तथा फिर्ताबाट क्रमशः कुल रु. ११.४१ अर्ब र रु.८.७८ अर्ब कर राजस्व त्याग गरिएको छ।

यसका साथै मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिइएका एवं मूल्य अभिवृद्धि कर शून्य दर लाग्ने वस्तु तथा सेवाहरू र मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता आवश्यक नपर्ने वार्षिक रु.२० लाखभन्दा कमको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाहरूले गर्ने बिक्री, आयकर ऐनअन्तर्गत दिइएका छुट तथा मिन्हाहरू र अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गतका राजस्व छुटहरूलाई समेत समावेश गरिँदा सरकारद्वारा व्यहोर्नुपरेको राजस्व त्याग तथा नोक्सानीको परिमाण निकै बढी रहेको छ। यस प्रकारले कानुनमा व्यवस्था भएअनुसार दिइने कर राजस्व छुटहरूले हुन जाने राजस्व त्याग तथा राजस्व नोक्सानीको अनुपात भविष्यको सरकारी वित्तमा निकै बढी रहने स्पष्ट हुन्छ।

अर्थ मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि, २०५९ ले खास गरेर आर्थिक ऐनको दफा १८ अन्तर्गत दिइने राजस्व छुटलाई व्यवस्थित गर्नेतर्फ सकारात्मक पहल भए तापनि कतिपय अवस्थामा राजस्व छुटजस्तो संवेदनशील विषयमा नीतिगत स्पष्टता, पारदर्शिता एवं जवाफदेहिता कायम हुन नसकेबाट यस कार्यविधिद्वारा लक्षित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नमा विभिन्न कठिनाइहरू देखिएका छन्। राजस्व छुटसम्बन्धी अभिलेखको पर्याप्त व्यवस्था नभएबाट सरकारले व्यहोर्नुपरेको राजस्व त्याग तथा नोक्सानीको यथार्थ स्थिति यकिन हुन सक्ने स्थिति छैन।

७.२ मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको छुटको प्रभाव

सरकारको हुकुटीमा जम्मा हुनुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि करको रकम तोकिएबमोजिम उद्यमीहरूलाई फिर्ता दिइने र निश्चित प्रयोजनका लागि तोकिएको कर राजस्वका दरहरूमा छुट गर्ने कार्यविधिले नेपालको सरकारी वित्तमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष प्रभाव पर्न गएको छ । यसबाट लागत तथा उपभोक्ता मूल्यमा र उद्योग व्यवसायमा निम्नबमोजिमका असरहरू देखिएका छन् :

(क) मूल्य अभिवृद्धि कर छुटबाट लागत तथा उपभोक्ता मूल्यमा पर्न गएको प्रभाव

अध्ययनको क्रममा आंशिक फिर्ता तथा पूर्ण छुट गरिने केही वस्तुहरूको सन्दर्भमा लागत तथा बिक्री मूल्य तहसम्म विश्लेषण गरी उपभोक्ताहरूमा कर राजस्व छुटको प्रभाव यकिन गर्ने प्रयास गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गरिएका केही वस्तुहरूको छनोट गरी प्राप्त भएसम्मको वित्तीय जानकारीको आधारमा लागत तथा बिक्री मूल्यमा राजस्व छुटको प्रभाव विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणअनुसार मूल्य अभिवृद्धि करमा आंशिक फिर्ता वा छुटबाट राजस्व छुटको फाइदा उपभोक्ता तहसम्म पुग्न सकेको भने देखिएन ।

(ख) मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको आंशिक छुटबाट उद्योग व्यवसायमा प्रभाव

चिनी, तेल, मैदालगायतका उपभोग्य वस्तुहरूको उत्पादन र सर्वसाधारणले प्रयोग गर्ने सेलुलर मोबाइल फोन र सौर्य ऊर्जाको ब्याट्रीको आयातमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको छुटको प्रभाव केही हदसम्म सकारात्मक देखिन्छ । छिमेकी मुलुकहरूको विशाल बजारबाट ती मुलुकका उद्योगहरूले पाउने फाइदा, भारतमा अत्यावश्यक वस्तुहरूमा लगाइएको ४ प्रतिशत मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर, कच्चा पदार्थको उत्पादनमा भारत सरकारले दिने गरेको अनुदान एवं ब्याज सहूलियतजस्ता कारणहरूले आयातित वस्तुहरूको लागत तथा बिक्री मूल्य नेपाली वस्तुहरूको तुलनामा कम हुने बढी सम्भावना रहन्छ । यस स्थितिमा तुलनात्मक लाभको स्थिति न्यून भएका नेपाली वस्तुहरूलाई दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुटले केही हदसम्म भए पनि प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउनमा सघाउ पुग्न गएको देखिन्छ ।

यसैगरी सेलुलर मोबाइल सेटको आयातमा दिइएको आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुटबारे पनि ब्रान्डेड मोबाइल सेटहरू भन्सार नाकाहरूबाट नेपाल भित्रिने प्रवृत्ति देखिएको छ । तथापि नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट उपलब्ध आँकडाअनुसार सिमकार्डको वितरणमा हरेक वर्ष भएको तीव्रतर वृद्धि र भन्सार नाकाबाट भइरहेको आयात वृद्धिमा तादाम्यता देखिँदैन ।

हाल नेपालमा सोलार ब्याट्री स्वदेशमा नै उत्पादन हुन सक्ने हुँदा साविकमा आयातित ब्याट्रीमा दिइँदै आएको छुटलाई निरन्तरता दिँदा स्वदेशी ब्याट्री उद्योगहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने हुँदा स्वदेशी उत्पादनले नपुग भएमा आयातित ब्याट्रीलाई कर छुट गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।

७.२.१ मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको छुटबाट राजस्वमा परेको असर

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची- १ मा उल्लेख भएबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण वा आंशिक रूपमा छुट हुने र अनुसूची- २ अनुसार शून्य दर लागने प्रावधानहरूबमोजिम सरकारद्वारा ठूलो परिमाणमा राजस्व त्याग गर्नुपरेको छ। यसैगरी मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ७ को प्रावधानअनुसार वार्षिक रु.२० लाखभन्दा कमको कर लागने वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्नु नपर्ने हुँदा तोकिएको प्रवेश सीमा (Threshold) भन्दा कमको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो बिक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नु नपर्ने कानुनी व्यवस्थाको फलस्वरूप मूल्य अभिवृद्धि करको ठूलो रकम करको दायरा बाहिर रहन गएको छ। उल्लेख भएबमोजिमका मूल्य अभिवृद्धि कर छुटहरूबाट सरकारको बसेनि के कति राजस्व नोक्सानी भइरहेको छ, भन्ने सम्बन्धमा अद्यावधिक रूपमा एकीकृत अभिलेख राख्ने गरिएको देखिएन।

यस अध्ययन विश्लेषणको दौरानमा आर्थिक ऐनको मूल्य अभिवृद्धि करसम्बन्धी अनुसूची- १ मा उल्लेख भएबमोजिम केही वस्तुहरूको आयातमा दिइएका मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको सम्बन्धमा वित्तीय तथा प्रभाव मूल्यांकन गरिएको छ। यसै प्रयोजनको लागि घ्यू, तेल, चिनी, मैदाको उत्पादन तथा बिक्री वितरणको र सेलुलर मोबाइल सेट तथा वैकल्पिक ऊर्जाको लागि आवश्यक पर्ने ब्याट्रीको आयात तथा बिक्री वितरणको लागतमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको कारणले उद्योग तथा व्यवसायमा पर्न गएको प्रभाव र यस प्रकारको छुटबाट उपभोक्ता एवं लाभान्वित व्यक्तिहरूमा पर्न गएको प्रभाव र यसबाट राजस्वमा पर्न गएको असर विशेष रूपमा हेरिएको छ।

७.२.२ वस्तुविशेष (Productwise) मा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको स्थिति विश्लेषण

आन्तरिक राजस्व विभागअन्तर्गतको सूचना प्रणालीबाट प्राप्त आँकडाअनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीबमोजिम घ्यू, तेल, मैदा, चिनीमा र मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबाट आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जम्मा रु.२.६२ अर्ब नोक्सानी भएको देखिन्छ। यसैगरी उल्लिखित वस्तुहरूमा अघिल्ला आर्थिक वर्षहरूको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबाट भएको राजस्व नोक्सानीको कुल अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल राजस्व नोक्सानी रु. २.९३ अर्ब र आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा कुल राजस्व नोक्सानी रु. १.३० अर्ब भएको देखिन्छ। उपलब्ध आँकडाअनुसार आर्थिक ऐनद्वारा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीमा संशोधन गरी घ्यू, तेल, मैदा, चिनी र मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि करको आंशिक छुट सुविधाको प्रावधानको कारणले आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल राजस्व नोक्सानीको अंक रु. ८२.९९ करोड (७७ प्रतिशत) ले वृद्धि हुन गएको छ भने आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को

तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल राजस्व नोक्सानीको अंकमा रु. ४८.६९ करोड (२३ प्रतिशत) ले वृद्धि भएको छ ।

यस प्रकार मूल्य अभिवृद्धि करमा आंशिक छुटवापत राजस्व नोक्सानीको अनुपातमा क्रमिक वृद्धि भएको देखिन्छ (तालिका-८) । यस सन्दर्भमा विचारणीय कुरा के छ भने आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा उल्लिखित सबै वस्तुहरूमा अघिल्ला आर्थिक वर्षको तुलनामा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकममा उल्लेख्य कमी भएको देखिन्छ । यसको मुख्य कारणमा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधान २०६६ को फागुन महिनामा निर्णय भई आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा तोकिएको प्रक्रियाबमोजिम सोही महिनाबाट ०६७ आषाढसम्ममा फिर्ता भएको रकम मात्र समावेश भएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएकाले यस आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम कम देखिएको हो ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूचीमा उल्लिखित अन्य वस्तु तथा सेवाहरूमा दिइएको छुटसमेतलाई गणना गर्ने हो भने कुल मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको रकम निकै बढी रहेको छ ।

तालिका- ८

मूल्य अभिवृद्धि करको आंशिक फिर्ता विवरण

(रु.करोडमा)

क्र. सं	आर्थिक वर्ष	घ्यू तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता	मैदामा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता	चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता रकम क्रेडिटमा	मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता	जम्मा	वृद्धि प्रतिशत
१	२०६४/६५	३२.६३	०.८३	१७.७६	१७.९८	६९.२०	-
२	२०६५/६६	५४.४४	३.७९	१५.९९	३२.०५	१०६.२७	३७.०७
३	२०६६/६७	३९.८१	२.८५	०.५६	२५.०२	६८.२४	-३५.७९
४	२०६७/६८	५७.८७	४.२७	३८.९२	२९.२५	१३०.३१	९०.९६
५	२०६८/६९	९८.६८	६.५९	६३.२४	४४.५९	२१३.१०	७७.३५
६	२०६९/७०	१२३.७२	६.००	६९.५८	६२.६१	२६१.९१	२२.९०

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग/PROTAX

वस्तुगत आधारमा विश्लेषण गर्दा वनस्पति घ्यू तथा तेल, चिनी, मैदा, कपडा उत्पादन र सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयातमा र सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने लिड एसिड ब्याट्रीको

आयातमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधाबाट उद्योग व्यवसाय तथा लाभान्वित वर्गमा पर्न गएको प्रभाव सम्बन्धमा केही वास्तविक उद्योग व्यवसायहरूको (नाम परिवर्तन) अनुसूची-१ मा उल्लेखित यथार्थ वित्तीय विवरणहरूको विश्लेषणबाट निम्नअनुसारको वस्तुस्थिति देखिन आएको छ ।

(१) घ्यू, तेलमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको स्थिति

घ्यू, तेलमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकममा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अवधिमा (आर्थिक वर्ष २०६६/६७ बाहेक) क्रमिक वृद्धि भइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम रु. ३२.६३ करोड भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा त्यस्तो फिर्ता रकम भन्दा २८० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १२३.७२ करोड पुगेको देखिन्छ । विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धि करिब ५६ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा भने २०६६ फागुनमा मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तासम्बन्धी निर्णयपश्चात् घ्यू तेलमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम मात्र समावेश गरिएको हुँदा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब २७ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको लागि सम्बद्ध उद्योगीले दावी गरेको रकम सबै स्वीकृत नभई कम रकम मात्र फिर्ता भएको देखिन्छ । यसकारणले गर्दा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. १६०.०२ करोड मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता माग गरिएकोमा रु. १२३.७२ करोड मात्र स्वीकृत भई करिब २३ प्रतिशत फिर्ता दावी अस्वीकृत गरिएको थियो । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दावी र स्वीकृतबीचको फरक अघिल्ला आर्थिक वर्षहरूबाट नै निरन्तर कायम रहेको पाइन्छ (तालिका-९) । यस प्रकार फिर्ता दावी र स्वीकृतबीचको फरक पर्नाका कारणमा मुख्यतः प्रमाणित कागजातहरू पेस हुन नसकेको देखिन्छ ।

तोरीको तेल उत्पादनका लागि बढी परिमाणमा काँचो तेल (Crude Oil) आयात हुने गरेबाट उत्पादन प्रक्रिया न्यून हुन गई मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को अनुपात न्यून रहेको छ । भन्सार विभागको अभिलेखअनुसार आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा काँचो तेल १.५८ लाख के.जी. आयात भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा करिब ४० प्रतिशतले वृद्धि भई काँचो तेल २.२१ लाख के.जी. आयात भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा काँचो तेलको आयातमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १२ प्रतिशतले कम भई १.९४ लाख के.जी. आयात भएको देखिन्छ ।

तालिका- ९
घ्यू, तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी तथा स्वीकृतिको विवरण

(रु.करोडमा)

क्र. सं.	आर्थिक वर्ष	कर फिर्ता दाबी रकम	कर फिर्ता स्वीकृतिको रकम	कर फिर्ता कम	फरक रकम (दाबी-फिर्ता)
१	२०६४/६५	३९.६०	३२.६३	३२.६३	६.९७
२	२०६५/६६	५७.७२	५४.४५	५४.४४	३.२८
३	२०६६/६७	४५.७९	३९.८३	३९.८१	५.९८
४	२०६७/६८	६२.२१	५७.८८	५७.८७	४.३४
५	२०६८/६९	१२८.३१	९८.७१	९८.६८	२९.६३
६	२०६९/७०	१६०.०२	१२३.७२	१२३.७२	३६.३०

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग/PROTAX

घ्यू, तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव: केही उद्योग व्यवसायहरूको वित्तीय विवरणहरू (अनुसूची-१) को विश्लेषणबाट घ्यू, तेल उद्योगको वित्तीय स्थिति र मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव निम्नअनुसार देखिन्छ :

(क) वित्तीय विश्लेषणको स्थिति

- आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा उद्योगको कारोबारको विश्लेषण गर्दा प्रतिलिटर लागतमा ३.३४ प्रतिशतले कमी भएको देखिन्छ भने आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा १३.०९ प्रतिशतले तेल उत्पादनको लागत बढेको देखिन्छ ।
- आर्थिक वर्ष २०६६/६७ बाट तोरीको तेलको बिक्री मूल्यमा क्रमिक वृद्धिको प्रवृत्ति देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा १.३२ प्रतिशतले र आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा १९.३८ प्रतिशतले तोरीको तेलको बिक्री मूल्यमा वृद्धि भएको देखिन्छ ।
- प्राप्त वित्तीय विवरणहरू विश्लेषण गर्दा औसतमा कच्चा पदार्थको खरिद तथा उत्पादन खर्चमा क्रमिक वृद्धि भइरहेबाट बिक्री मूल्यमा पनि क्रमिक वृद्धि भइरहेको देखिन्छ । तथापि आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा तेल उत्पादनको लागतमा केही कमी आए तापनि सोही आर्थिक वर्षमा बिक्री मूल्यमा भने केही वृद्धि नै भएको देखिन्छ ।

- तोरीको तेल उत्पादनका लागि बढी परिमाणमा आयातित कच्चा तेल (Crude Oil) प्रयोग हुने गरेबाट उत्पादन प्रक्रिया न्यून हुन गई मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को अनुपात न्यून रहेको छ ।
- घ्यू तेलको उत्पादनमा सरकारले दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तालाई अन्य आम्दानीमा देखाइएको भए तापनि वित्तीय विवरण विश्लेषण गरिएको उद्योगको आ.व. २०६८/०६९ र २०६९/०७० मा मुनाफामा जान नसकेको कारणले आयकरसमेत तिरेको अवस्था देखिएन ।
- घ्यू तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता गर्दा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) मा नभई बिक्रीमा उठाएको रकमको ५० प्रतिशत फिर्ता गरेको पाइयो ।

(ख) राजस्व छुटको प्रभाव

- स्वदेशमा नै गुणस्तरीय घ्यू, तेलको उत्पादनले अन्य मुलुकहरूबाट आयातित न्यून गुणस्तरीय वस्तुको पैठारीलाई केही हदसम्म आयात प्रतिस्थापन गर्न सकेको पाइन्छ । यसबाट गुणस्तरीय वस्तुको स्वदेशी उत्पादनले निकासी प्रवर्द्धनमा समेत सघाउ पुग्न गई औद्योगिकीकरणमा केही हदसम्म योगदान पुग्न गएको छ ।
- भारतलगायत अन्य देशबाट न्यून लागतमा उत्पादित वस्तुको आयातित मूल्यसँग घ्यू, तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगबाट उत्पादित वस्तुले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको कारणले केही हदसम्म मूल्य प्रतिस्पर्धी भई स्वदेशी उद्योगलाई टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ ।
- घ्यू, तेल दैनिक आवश्यकताका उपभोग्य वस्तु भएकोले यसको सुचारु उत्पादन तथा आपूर्ति मुलुकको औद्योगिक उत्पादनको प्राथमिकताभित्रै पर्ने देखिन्छ ।
- कृषिजन्य नगदे बाली तोरीको उत्पादन खाने तेलको औद्योगिक कच्चा पदार्थ भए तापनि यस्ता उद्योगहरूले बढी परिमाणमा कच्चा तेल (Crude Oil) का साथै तोरीको दानासमेत आयात गर्ने गरेबाट स्वदेशी कृषि उत्पादनमा खासै टेवा पुगेको देखिएन । पैठारीमा नै निर्भरता बढेको पाइन्छ ।
- मुलुकमा नै घ्यू, तेलजस्ता उद्योगहरू सञ्चालन हुन सकेबाट रोजगारको वातावरण सृजना एवं उत्पादनमूलक जनशक्ति उत्पादन भई प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा देशको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको छ ।

- देश आयातमुखी अर्थतन्त्रमा निर्भर भएकोले घ्यू, तेलजस्ता उत्पादन मुलुक उद्योगहरूबाट केही हदसम्म निकासी प्रोत्साहन भई शोधानन्तर स्थितिमा सकारात्मक सघाउ पुगेको देखिन्छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता हुने कारणले घ्यू, तेलजस्ता उद्योगहरूका लागि आवश्यक पर्ने औद्योगिक कच्चा पदार्थको रूपमा कच्चा तेल (Crude Oil) का साथै तोरीको दानाको आयातित परिमाण तथा कारोबार मूल्य (Transaction Value) भन्सार बिन्दुमा घोषणा गरिँदा Real Price घोषणा गर्नेतर्फ केही सकारात्मक प्रवृत्ति देखिएको छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको करदातालाई बिक्री गरेमा मात्र कर फिर्ता हुने प्रावधानले करको दायरा वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखियो । तर मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका यस्ता क्रेताहरूको वास्तविक पहिचान हुन नसक्ने सम्भावनाले मूल्य अभिवृद्धि करको विवरण पेस नगर्ने (Non-filer) भई राजस्व असुलीमा जोखिम हुन सक्ने सम्भावना विद्यमान रहेको छ ।
- घ्यू, तेल सम्बद्ध केही उद्योगी करदाताको प्राप्त वित्तीय विवरणको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त रकमलाई आयमा समावेश गर्दासमेत प्रायशः न्यून मुनाफा वा नोक्सानको स्थिति देखिन आँबाट यस व्यवसायद्वारा राजस्वमा प्रत्यक्ष योगदान कमै भएको देखियो । अर्कोतर्फ यस्ता उद्योग व्यवसायहरूमा सरकारबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रा प्रदानलगायतका अन्य टेवा अनुरूप सरकारलाई प्रतिफल प्राप्त गर्न सकेको समेत देखिँदैन ।
- घ्यू, तेल उद्योगको उत्पादन लागत कायम गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत प्राप्त राजस्व छुट रकमलाई उत्पादित सामानको लागतमा समायोजन गरिएको नदेखिँदा उत्पादन लागतमा कुनै किसिमको प्रभाव नपर्ने भएबाट उत्पादित सामानको लागत (Cost of Production) न्यून नभई यथावत् रहेको अवस्था छ ।
- उत्पादित सामानको बिक्री मूल्य कायम गर्दा लेखाको सामान्य सिद्धान्तअनुसार लागत मूल्य (Cost of Production) र मुनाफाका आधारमा तय गरिनुपर्ने हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापतको रकम फिर्ता प्राप्त गरेपछि करदाताको नाफा नोक्सान हिसाबमा अन्य आयमा समावेश गर्ने गरिएको पाइयो । यसबाट फिर्ताबापतको रकम बिक्री मूल्य (Selling Price) मा समेत समायोजन नभएको

कारणले खरिद मूल्य न्यून नभई राजस्व छुटबाट उपभोक्ताको लागि सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको छैन ।

- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दावी र स्वीकृतिबीच फरक हुने गरेको अवस्था, (तालिका-९) एवं यस प्रकार दावी गरिएको रकम र वास्तविक हुने फिर्ता रकममा फरक हुने हुँदा करदाताले क्रेडिटको माध्यमबाट गरेको समायोजन कर फिर्तासरह हुने भई यस्तो Tax Credit रकम पनि राजस्वको दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण रहेको छ ।

(२) मैदामा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको स्थिति

मैदाको हकमा पनि आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि २०६९/७० को अवधिमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकममा मिश्रित प्रवृत्ति देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ लाई आधार मान्दा आर्थिक वर्षहरू २०६५/६६, २०६७/६८ र २०६८/६९ मा फिर्ता रकमको वृद्धि प्रवृत्ति देखिएको छ भने आर्थिक वर्षहरू २०६६/६७ र २०६९/७० मा फिर्ता रकममा न्यून प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ । मैदामा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम रु. ०.८३ करोड भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकममा ६ गुणाभन्दा बढी वृद्धि भई रु. ६.०० करोड मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता भएको देखिन्छ । विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धि करिब १२५ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मैदा उत्पादनमा भएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब २५ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधान २०६६ को फागुनबाट मात्र लागू भएकोले सो आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम कम हुन गएको हो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब ९ प्रतिशतले मैदाको उत्पादनमा कमी आएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम न्यून भएको हो ।

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको लागि सम्बद्ध उद्योगीले दावी गरेको रकम सबै मान्य नभई सोभन्दा कम रकम मात्र स्वीकृत भई फिर्ता भएको देखिन्छ । जसअनुसार आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ७.३८ करोड फिर्ता माग गरिएकोमा रु. ६.०० करोड मात्र स्वीकृत भई करिब १९ प्रतिशत फिर्ता दावी अस्वीकृत गरिएको थियो । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दावी र स्वीकृतबीच आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा समान रहेको र त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा दावी र स्वीकृतबीचको भिन्नतामा निरन्तरता नै रहेको देखिन्छ (तालिका-१०) । खासगरी आवश्यक कागजातहरू पेस हुन नसकेबाट मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दावी र स्वीकृतबीच भिन्नता कायम हुन गएको देखिन्छ । यसबाट सबै फिर्ता दावी मूल्य अभिवृद्धि कर रकम फिर्ता योग्य नभएको स्पष्ट हुन्छ ।

तालिका- १०

मैदामा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरण

(रु.करोडमा)

क्र.सं	आर्थिक वर्ष	कर फिर्ता दाबी रकम	कर फिर्ता स्वीकृतिको रकम	कर फिर्ता रकम	फरक रकम (दाबी-फिर्ता)
१	२०६४/६५	०.८३	०.८३	०.८३	०.००
२	२०६५/६६	४.२४	३.७९	३.७९	०.४५
३	२०६६/६७	४.४०	२.९३	२.८५	१.५५
४	२०६७/६८	६.४८	४.३१	४.२७	२.२१
५	२०६८/६९	९.१९	६.९१	६.५९	२.६०
६	२०६९/७०	७.३८	६.००	६.००	१.३८

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग/PROTAX

मैदामा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव : सम्बद्ध केही उद्योग व्यवसायहरूको वित्तीय विवरणहरू (अनुसूची-१) विश्लेषण गर्दा मैदा उद्योगको वित्तीय स्थिति र मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको प्रभाव निम्नानुसार देखिन्छ :

(क) वित्तीय स्थिति

- आर्थिक वर्ष २०६३/०६४ देखि २०६९/०७० सम्मको अवधिसम्ममा मैदा उद्योगको कुल नाफा (Gross Profit) को अनुपात १० देखि १५ प्रतिशतसम्म रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६३/०६४ देखि २०६८/०६९ सम्ममा कुल नाफा बढे पनि आर्थिक वर्ष २०६९/०७० मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा रु. ७ लाखले घटेको देखिन्छ ।
- आर्थिक वर्ष २०६३/०६४ देखि २०६८/०६९ सम्मको समयावधिसम्ममा राजश्व छुट रकम फिर्ता नगर्दा पनि कुल नाफा रु.९४ लाखदेखि रु. २.१४ करोडसम्म भएको पाइयो । मैदा उत्पादनमा सरकारले दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तालाई अन्य आम्दानीमा देखाइएको भए तापनि वित्तीय विवरण विश्लेषण गरिएको उद्योगको आ.व. २०६८/०६९ र २०६९/०७० मा मुनाफामा जान सकेको कारणले आयकरसमेत तिरेको अवस्था देखियो ।
- आर्थिक वर्ष २०६३/०६४ देखि २०६६/०६७ सम्ममा अघिल्ला वर्षहरूको तुलनामा बिक्री परिमाणमा वृद्धि देखिएको छ भने आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ देखि २०६९/०७० सम्ममा बिक्री परिमाणमा केही प्रतिशतले घटेको देखिन्छ ।

- आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ र २०६८/०६९ मा अधिल्ला वर्षहरूको तुलनामा बिक्री मूल्यमा करिब ४-५ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ भने अन्य आर्थिक वर्षहरूमा अधिल्ला वर्षहरूको तुलनामा बिक्री मूल्यमा क्रमिक वृद्धि भएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष २०६९/०७० मा अधिल्लो वर्षको तुलनामा २८ प्रतिशतले मूल्य वृद्धि भएको पाइयो ।
- मैदा उद्योगको सहायक उत्पादन चोकरमा निकासी कर लाग्ने हुँदा मैदा उत्पादनको लागत बढ्न गएको छ ।

(ख) राजस्व छुटको प्रभाव

- स्वदेशमा नै गुणस्तरीय मैदाको उत्पादनले अन्य मुलुकहरूबाट आयातित न्यून गुणस्तरीय मैदाको पैठारीलाई केही हदसम्म आयात प्रतिस्थापन गर्न सकेको छ । यसबाट गुणस्तरीय वस्तुको स्वदेशी उत्पादनले निकासी प्रवर्द्धनमा समेत सघाउ पुग्न गई औद्योगिकीकरणमा केही हदसम्म योगदान पुग्न सकेको छ ।
- अन्य देशमा न्यून लागतमा उत्पादित मैदाको आयातित मूल्यको तुलनामा स्वदेशी मैदा उद्योगको उत्पादनले मूल्य अभिवृद्धि कर आंशिक फिर्ताको कारणले केही हदसम्म मूल्य प्रतिस्पर्धी भई स्वदेशी मैदा उद्योगलाई सघाउ पुग्न गएको छ ।
- मैदा उद्योगहरूले आयात गर्ने गहुँ र भारतबाट आयात हुने मैदामा समान दरको ५ प्रतिशत कृषि सुधार शुल्क लाग्ने हुँदा भारतीय मैदासँग नेपाली मैदा उद्योगहरूलाई प्रतिस्पर्धा गर्नमा कठिनाई परेको छ ।
- स्वदेशी मैदाको उत्पादनले अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु आपूर्ति गर्नमा केही योगदान पुगेको छ ।
- मैदाको उत्पादनलाई आवश्यक पर्ने गहुँ भारतबाट बढी परिमाणमा वार्षिक करिब ५० हजार मे.टन आयात हुने गरेकोले स्वदेशी गहुँ उत्पादनमा टेवा पुगेको देखिएन । मैदाको कच्चा पदार्थ गहुँको पैठारीमा परनिर्भरता बढेको देखिन्छ ।
- मुलुकभित्र मैदा उद्योगहरूको सञ्चालनबाट रोजगारीका अवसर सृजना गर्न केही अनुकूल प्रभाव पर्न सकेको छ ।
- मैदा उद्योगहरूको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदातालाई मात्र बिक्री गरेमा कर फिर्ता हुने हुँदा करको दायरा बढाउनमा सकारात्मक असर पर्न गएकोछ । तर मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका यस्ता खरिदकर्ताहरू करको विवरण पेस नगर्ने (Non-filer) हुन सक्ने भएबाट राजस्व असुलीमा जोखिम पनि त्यतिकै रहेको छ ।

- केही मैदा उद्योगीबाट प्राप्त वित्तीय विवरणको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त रकमलाई आयमा समावेश गर्दासमेत प्रायशः न्यून मुनाफा वा नोक्सानको स्थिति देखिन आएबाट यस व्यवसायद्वारा राजस्वमा खासै योगदान देखिएन ।
- मैदा उद्योगको उत्पादन लागत कायम गर्दा राजस्व छुट रकमलाई उत्पादित सामानको लागतमा न्यून नगरिएकोले मैदाको उत्पादन लागतमा राजस्व छुटले कुनै असर परेको देखिएन । अर्थात् राजस्व छुटको कारणले लागत मूल्य घटेको देखिएन ।
- लेखाको सामान्य सिद्धान्तअनुसार नै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष खर्चहरूमा मुनाफा थप गरेर उत्पादित मैदाको बिक्री मूल्य कायम गर्ने गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापतको रकम फिर्ता प्राप्त गरेपछि उद्योगको नाफा नोक्सान हिसाबअन्तर्गत अन्य आयमा समावेश गर्ने गरिएबाट फिर्ताबापतको रकम बिक्री मूल्यमा समायोजन गरी न्यून नभएको हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबाट उपभोक्ता तहसम्म फाइदा पुग्न सकेको देखिएन ।
- मैदा उद्योगको उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी र स्वीकृतिबीच फरक हुने गरेको देखिन्छ (तालिका-१०) । यसबाट करदाताले क्रेडिटको माध्यमबाट गर्ने गरेको समायोजनमा पनि केही राजस्वको जोखिमको सम्भावना देखिन्छ ।

(३) चिनीमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको स्थिति

तालिका-११ मा प्रस्तुत आँकडाअनुसार चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट कायम गरिएको रकममा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ र २०६६/६७ मा न्यून प्रवृत्ति रहेको छ भने आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि २०६९/७० सम्मको अवधिमा क्रेडिट गरिएको रकममा वृद्धिको प्रवृत्ति देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट गरिएको रकम रु. १७.७६ करोड भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा त्यस्तो क्रेडिट गरिएको रकममा करिब २९० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६९.५८ करोड क्रेडिट भएको देखिन्छ । यस प्रकारले चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट कायम गरिएको रकममा विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धि करिब ५८ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को तुलनामा मा चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट कायम गरिएको रकमको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब २२ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट कायम गरिएको रकम न्यून हुनुमा उत्पादनमा कमी आउनु हो । जबकि आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधान २०६६ फागुनबाट मात्र लागू भएबाट यस आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापतको रकम न्यून देखिएको हो ।

तालिका- ११

चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता क्रेडिटको विवरण

(रु.करोडमा)

क्र.सं	आर्थिक वर्ष	क्रेडिट रकम
१	२०६४/६५	१७.७६
२	२०६५/६६	१५.९९
३	२०६६/६७	०.५६
४	२०६७/६८	३८.९२
५	२०६८/६९	६३.२४
६	२०६९/७०	६९.५८

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग/PROTAX

चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव : केही चिनी उद्योगको वित्तीय विवरणहरू (अनुसूची-१) विश्लेषण गर्दा चिनी उद्योगको वित्तीय स्थिति र मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको प्रभाव निम्नअनुसार देखिन्छ :

(क) चिनीको उत्पादनमा राजस्व फिर्ताको वित्तीय विश्लेषण

- चिनीको उत्पादनमा सरकारले दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तालाई अन्य आमदानीमा देखाइएको भए तापनि वित्तीय विवरण विश्लेषण गरिएको अनुसूची-१ मा उल्लेखित उद्योगको आ.व. २०६७/६८ देखि २०६९/७० सम्म मुनाफा आर्जन नदेखिएको कारणले आयकरसमेत तिरेको अवस्था देखिएन ।
- चिनीको उत्पादनमा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट गरिएको रकम रु. १७.७६ करोड भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा त्यस्तो क्रेडिट गरिएको रकममा वृद्धि भई रु. ६९.५८ करोड क्रेडिट भएको देखिन्छ । यस प्रकारले चिनीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट कायम गरिएको रकममा विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धि करिब ५८ प्रतिशत रहेको छ ।

(ख) चिनीको उत्पादनमा राजस्व फिर्ताको प्रभाव

- स्वदेशमा नै चिनीको उत्पादनले अन्य मुलुकहरूबाट आयातित पैठारीलाई केही हदसम्म प्रतिस्थापन गर्न सकेको पाइन्छ । यसबाट गुणस्तरीय वस्तुको स्वदेशी उत्पादनले निकासी प्रवर्द्धनमा समेत सघाउ पुग्न गई औद्योगिकीकरणमा केही हदसम्म योगदान पुग्न गएको पाइयो ।

- अन्य देशबाट न्यून लागतमा उत्पादित चिनीको आयातित मूल्यसँग स्वदेशी उद्योगबाट उत्पादित चिनीले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको कारणले केही हदसम्म मूल्य प्रतिस्पर्धी हुनमा सक्षम भई स्वदेशी उद्योगलाई केही टेवा पुगेको छ ।
- चिनी दैनिक आवश्यकताका उपभोग्य वस्तु भएकोले यसको सुचारु उत्पादन तथा आपूर्ति मुलुकको औद्योगिक उत्पादनको प्राथमिकताभित्रै पर्ने देखिन्छ ।
- मुलुकमा नै चिनी उद्योगहरू सञ्चालन हुन सकेबाट रोजगारका अवसरहरू सृजना भई प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा केही सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको छ ।
- चिनीको उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको करदातालाई मात्र बिक्री गरिने हुँदा करको दायरा फराकिलो पार्नमा सकारात्मक असर परेको देखियो । तथापि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका यस प्रकारका चिनीका क्रेताहरूबाट मूल्य अभिवृद्धि करको विवरण पेस नगर्ने (Non-filer) सम्भावना भई राजस्व असुली जोखिमपूर्ण नै रहन सक्ने देखिन्छ ।
- केही चिनी उद्योगको प्राप्त वित्तीय विवरणको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त रकमलाई आयमा समावेश गर्दा समेत प्रायसः सञ्चित नोक्सानी (Accumulated Loss) को स्थिति देखिन आएबाट चिनी उद्योगद्वारा राजस्वमा प्रत्यक्ष योगदान देखिएन । अर्कोतर्फ यस्ता उद्योग व्यवसायहरूमा सरकारबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रालगायतका टेवा अनुरूप प्रतिफल हासिल हुन सकेको समेत देखिएन ।
- चिनी उद्योगको उत्पादन लागत कायम गर्दा राजस्व छुट रकमलाई चिनीको उत्पादन लागतमा समायोजन नगरिएको (न्यून नभएको) देखिँदा यसबाट उत्पादन लागतमा कुनै किसिमको असर परेको पाइएन । लागत घटेको अवस्था देखिएन ।
- तथापि चिनीको उत्पादन गरी बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत उद्योगलाई फिर्ता गर्ने प्रावधानअनुसार उद्योगले पाउने सो रकम किसानले पाउने उखुको बिक्री मूल्यमा थप गरिने भएबाट किसानहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएको भन्ने चिनी उत्पादकको भनाइ रहेको पाइयो ।
- स्वदेशमा उत्पादित चिनीको बिक्री मूल्य कायम गर्दा लेखाको सामान्य सिद्धान्तअनुसार लागत मूल्य (Cost of Production) र मुनाफाका आधारमा तय गर्ने गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तावापतको रकम फिर्ता प्राप्त गरेपछि नाफा नोक्सान हिसाबमा अन्य आयमा समावेश गर्ने गरिएको छ । यसबाट फिर्तावापतको रकम बिक्री मूल्य (Selling Price) मा समेत समायोजन नगरिने हुँदा राजस्व छुटबाट चिनीको उपभोक्ताहरू लाभान्वित हुन सकेको पाइएन । यस प्रकार उक्त फिर्ता प्राप्त रकम

बिक्री मूल्यमा न्यून नभएको कारणले चिनीको बिक्री मूल्य न्यून हुन नसकेबाट आम उपभोक्ता प्रत्यक्ष लाभान्वित भएको अवस्था देखिएन ।

- चिनीको उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी र स्वीकृतिबीच फरक हुने गरेको देखिन्छ (तालिका-११) । यसबाट करदाताले क्रेडिटको माध्यमबाट गरेको समायोजन पनि राजस्वको दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण स्थिति नै रहेको देखियो ।
- चिनी उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता गर्दा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को आधारमा नभई बिक्रीमा उठाएको रकमको ७० प्रतिशत फिर्ता भएको पाइयो ।
- चिनीको उत्पादनबापत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी र स्वीकृतिबीच फरक हुने गरेको देखिन्छ । यसबाट करदाताले क्रेडिटको माध्यमबाट गरेको समायोजन (Tax Credit) पनि राजस्वको दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण देखिन्छ ।

(ग) चिनीको खरिदमा प्रदान गरिएको राजस्व छुट र सोको प्रभाव

आम जनतामा चिनीको सहज एवं सरल मूल्यमा आपूर्ति गराउने उद्देश्यले आर्थिक ऐनको राजस्व छुटसम्बन्धी विशेष प्रावधानको प्रयोग गरी सरकारले संस्थागत रूपमा राजस्व छुट दिई आयात तथा वितरणको व्यवस्था गर्ने गरेको छ । विगत ३ वर्षको आँकडा हेर्दा नेपाल सरकारले उखु बाली तयार भई क्रसिड नभएसम्म र नेपालीहरूको महान चाड दसैं, तिहार, छठलगायतका पर्वहरूमा समेत चिनीको अभाव हुन नदिन आर्थिक ऐनको दफा १८ बमोजिम भन्सार महसुल दरमा विशेष छुट दिई वाणिज्य मन्त्रालयद्वारा कोटा निर्धारण गर्ने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ देखि २०६९/०७० को अवधिमा २०-३० हजार मे.टन चिनी आयात गरी बिक्री वितरणका लागि नेपाल खाद्य संस्थान नेसनल ट्रेडिङ लिमिटेड र साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेडलाई १ प्रतिशत भन्सार महसुल दरमा आयात गर्ने इजाजत दिइएको थियो । नेसनल ट्रेडिङ लिमिटेडले सुविधा प्राप्त चिनीको बिक्री वितरणमा निम्नअनुसारको प्रक्रिया अंगालिएको थियो :

- संस्थाले सञ्चालन गरेको सहूलियत तथा सुपथ मूल्य बिक्री कक्षहरूबाट बढीमा ६ के.जी. प्रतिव्यक्तिका दरले खुद्रा बिक्री वितरण गरिएको,
- संस्थाद्वारा सञ्चालित मोबाइल भ्यान तथा गाडीहरूबाट प्रतिव्यक्ति बढीमा ६ के.जी. को दरले बिक्री वितरण गरिएको,
- जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा डिभिजन सहकारी कार्यालयको सिफारिसमा बढीमा १०० क्विन्टलका दरले बिक्री वितरण गरिएको,
- काठमाडौँबाट बिक्री हुने चिनीको बिक्री मूल्यमा खुद्रा व्यापारी संघ र किराना व्यापारी संस्थाका डिलरहरू र सरकारी अनुदान प्राप्त सहकारी संस्थालाई प्रतिक्विन्टल रु. १५० छुट गरिएको,

- बिक्रेता, सहकारी र अनुदान प्राप्त सहकारी संस्थालाई एक पटकमा १० क्विन्टलसम्म मात्र बिक्री गरिएको,
- प्रत्येक दिनको बिक्री विवरण जिल्ला प्रशासन कार्यालय, वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई जानकारी दिने गरिएको ।

माथि उल्लेख भएअनुसार सरकारद्वारा सार्वजनिक संस्थानहरूमार्फत आयात महसुल छुट गरी उपलब्ध गराइएको चिनीको बिक्री वितरण प्रक्रियाबाट उपभोक्ताले चिनीको सहज आपूर्तिमा केही सघाउ पुग्न सकेको देखिन्छ । बिक्री मूल्यमा भने भारतीय सीमावर्ती क्षेत्रमा कायम रहेको बिक्री मूल्य र स्थानीय उत्पादनको बिक्री मूल्यसँग तादात्म्यता राखिनुपर्ने बाध्यताले राजस्व छुटको बावजुद पनि मूल्यमा खासै कमी आएको देखिएन । साथै सरकारद्वारा राजस्व छुटमा बर्सेनिजसो चिनीको/आयात तथा बिक्री वितरणको विशेष व्यवस्थाबाट पर्न गएको प्रभाव सम्बन्धमा मूल्यांकन गर्ने परिपाटी पनि देखिएन ।

(४) मोबाइलमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको स्थिति

आर्थिक ऐनद्वारा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीमा भई सेलुलर मोबाइल फोनसेट उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योग तथा पैठारीकर्ताले सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयातमा तिरेको कर त्यस्ता सामान मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई बिक्री गरेको प्रमाण पेस गरेमा तोकिएको प्रक्रियाबमोजिम ५० प्रतिशत फिर्ता दिइने प्रावधानलाई आर्थिक वर्ष २०६४/२०६५ देखि अँगालिएको हो । पछि आएर यस प्रकार फिर्ता दिइने मूल्य अभिवृद्धि करको रकमलाई वृद्धि गरी आर्थिक वर्ष २०६६/२०६७ देखि ६० प्रतिशत कायम गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/२०६५ देखि सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि करमा तोकिएबमोजिम फिर्ता दिने गरी कायम भएको प्रावधानको प्रभावलाई विश्लेषण गर्दा त्यस्तो प्रावधान लागू नहुँदा अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६३/२०६४ को तुलनामा विगत छ आर्थिक वर्षमा आयात गरिएको सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयात मूल्यमा निरन्तर वृद्धि भइरहेको पाइयो ।

आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम रु. १७.९८ करोड भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम भन्दा २५० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६२.६१ करोड फिर्ता भएको देखिन्छ । यस्तो फिर्ताको विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धि करिब ५० प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मोबाइल आयात तथा बिक्रीमा भएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब २२ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधान २०६६ को फागुनबाट मात्र लागू भएकोले यस आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकम कम हुन गएको हो । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको लागि सम्बद्ध व्यवसायीले दावी गरेको रकम सबै मान्य नभई सोभन्दा कम रकम मात्र स्वीकृत भई फिर्ता भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ७०.६० करोड फिर्ता माग

गरिएकोमा रु. ६२.६१ करोड मात्र स्वीकृत भई करिब ८ प्रतिशत फिर्ता दाबी अस्वीकृत गरिएको थियो । मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी र स्वीकृतबीचको फरक अधिल्ला आर्थिक वर्षहरूबाट नै निरन्तर कायम रहेको पाइन्छ (तालिका-१२) । यस प्रकार फिर्ता दाबी र स्वीकृतबीचको फरक पर्नाका कारणहरूमा मुख्यतः प्रमाणित कागजातहरू पेस हुन नसकेको देखिन्छ ।

तालिका- १२

मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरण (रु.करोडमा)

क्र.सं	आर्थिक वर्ष	कर फिर्ता दाबी रकम	कर फिर्ता स्वीकृतिको रकम	कर फिर्ता रकम	फरक रकम (दाबी-फिर्ता)
१	२०६४/६५	१७.४७	१८.०१	१७.७८	१.५१
२	२०६५/६६	३३.४८	३२.१५	३२.०५	१.४३
३	२०६६/६७	२८.२३	२५.५०	२५.०२	३.२१
४	२०६७/६८	३१.७७	२९.६०	२९.२५	२.५२
५	२०६८/६९	४८.४३	४४.६१	४४.५७	३.८६
६	२०६९/७०	७०.६०	६२.६७	६२.६१	७.९९

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग/PROTAX

प्राप्त तथ्यांकअनुसार आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयात मूल्य तथा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकममा उल्लेख्य अनुपातमा (३६६ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखिन्छ । यो वृद्धिलाई वार्षिक रूपमा हेर्दा औसतमा करिब ६१ प्रतिशतको दरले वृद्धि भएको छ । यथार्थमा सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयात मूल्यमा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अवधिमा १२.९८ प्रतिशतदेखि ५६.९८ प्रतिशतसम्मले वृद्धि भएको देखिन्छ (तालिका-१३) ।

तालिका- १३

मोबाइल फोनसेटको परिमाणगत तथा मूल्यगत आयात विवरण

सि.नं.	आ.व.	आयातित संख्या	गत आ.व.को तुलनामा संख्यामा परिवर्तन %	आयातित मूल्य (रु करोडमा)	गत आ.व. को तुलनामा मूल्यमा परिवर्तन %
१	६३/६४	२७६०६६		१२७.८१	

2	64/65	583503	111.36	164.17	28.44
3	65/66	601601	3.10	226.45	37.94
4	66/67	1098702	82.63	353.66	56.17
5	67/68	1636579	48.96	443.14	25.30
6	68/69	1935502	18.27	500.68	12.99
7	69/70	1983034	2.46	594.99	18.84

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

माथि उल्लेख भएअनुसार सेलुलर मोबाइल फोनसेटको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिइने प्रावधानले यस्ता सामानहरू भन्सार विन्दुहरूबाट आयात गर्ने प्रवृत्तिमा केही वृद्धि भएको कारणबाट मोबाइल फोनसेटको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्रावधानले केही सकारात्मक प्रभाव पार्न सकेको देखिन्छ। तथापि सिम कार्ड वितरण र सेलुलर मोबाइल फोनसेट औपचारिक नाकाबाट भएको आयातको अनुपातलाई हेर्दा भने अझै पनि ठूलो परिमाणमा मोबाइल फोनसेटमा औपचारिक नाका बाहिरबाट नेपाल भित्रिने गरेको पाइयो।

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको आँकडाअनुसार विभिन्न दूरसञ्चार सेवा प्रदायक संस्थाहरूबाट गरी आर्थिक वर्ष २०६५/६६ सम्ममा कुल सिमकार्ड ६३ लाख १० हजार रहेकोमा तत्पश्चात् चार वर्षको अवधिमा अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०६९/७० सम्ममा करिब २५६ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल सिमकार्ड वितरण संख्या २ करोड २४ लाख ६२ हजार पुगेको छ। जबकि भन्सार विभाग, ASYCUDA को तथ्यांकअनुसार आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको अवधिमा भन्सार नाकाहरूबाट ६६ लाख ५४ हजार थान सेलुलर मोबाइल फोनसेट आयात भएको देखिन्छ। सोही अवधिमा अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा थप १ करोड ४९ लाख ७९ हजार थप सिमकार्ड वितरण भएको देखिँदा ५२ लाख ७५ हजार थान (५६ प्रतिशत) सेलुलर मोबाइल फोनसेट अनधिकृत रूपमा नै नेपाल भित्रिने गरेका पुष्टि हुन्छ। यसका साथै विदेशबाट आउने व्यक्तिहरूले प्रायशः नयाँ मोबाइल सेटहरू लिई आउने र औसतमा हरेक साठे दुई वर्षमा मोबाइल फोनसेट प्रयोगकर्ताहरूले साविककै सिमकार्डलाई कायम गरी नयाँ मोबाइल फोनसेट लिने अनुमानमा अनधिकृत रूपमा नेपाल भित्रिने अनुपात अझै पनि अत्यधिक रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

खास गरेर वैधानिक तवरले आयात गरिएका ब्रान्डेड मोबाइल फोनसेटमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताले केही राहत पुगे तापनि ब्रान्डविहीन (Non Branded) मोबाइल फोनसेटको अनधिकृत आयातमा तीव्र वृद्धि भइरहेकोले जटिलता थपिएको भन्ने व्यावसायिक क्षेत्रको भनाइ सान्दर्भिक देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा थप १ करोड ४९ लाख ७९ हजार थप सिमकार्ड वितरण भएको देखिन्छ भने भन्सार विभाग, ASYCUDA को तथ्यांकअनुसार

सोही अवधिमा भन्सार नाकाहरूबाट ६६ लाख ५४ हजार थान सेलुलर मोबाइल फोनसेट मात्र आयात भएको देखिन्छ। यसबाट उक्त अवधिमा ८३ लाख २५ हजार थान (५६ प्रतिशत) सेलुलर मोबाइल फोनसेट अनधिकृत रूपमा नै नेपाल भित्रिएको पुष्टि हुन्छ।

साथै विदेशबाट आउने व्यक्तिहरूले प्रायशः नयाँ मोबाइल सेटहरू लिइ आउने र औसतमा दुई-तीन वर्षमा मोबाइल फोनसेट प्रयोगकर्ताहरूले साविककै सिमकार्डलाई कायम गरी नयाँ मोबाइल फोनसेट लिने हुँदा अनाधिकृत रूपमा नेपाल भित्रिने अनुपात उल्लेख्य रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

मोबाइल फोन सेटको आयात तथा बिक्री वितरणलाई व्यवस्थित गर्न Type Approval Certificate को आधारमा मात्र भन्सार जाँचपास हुन अर्थ मन्त्रालय तथा भन्सार विभागबाट पहल भएको पाइयो। तथापि प्रत्येक मोबाइल फोनसेटको IMEI (International Mobile Equipment Identification) भन्सार विन्दुमा घोषणा गर्ने व्यवस्था नभएबाट मोबाइल फोनसेटको आयात Type Approval Certificate को आधारमा मात्र जाँचपास गर्ने व्यवस्था प्रभावकारी हुन सकेको देखिएन।

ठूलो परिमाणमा मोबाइल आयात तथा बिक्रीको कारोबार गर्ने व्यावसायिक फर्मको वित्तीय विवरण विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि गरेको ६० प्रतिशत रकम फिर्ता पाउँदासमेत न्यून मुनाफा तथा नोक्सानीको अवस्था देखाइएकोले राजस्व त्यागको अनुपातमा आयकरमा योगदानमा कमी रहेको देखियो।

मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव : केही मोबाइल व्यवसायीहरूको वित्तीय विवरणहरू (अनुसूची-१) विश्लेषण गरिँदा आयात गरिएका मोबाइल फोनसेटमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको प्रभाव निम्नअनुसार देखिन्छ :

(क) मोबाइलको आयात तथा बिक्रीमा राजस्व छुटको वित्तीय विश्लेषण

- मोबाइल ब्रान्ड 'क' को आयातमा आर्थिक वर्षहरू २०६७/०६८, २०६८/०६९ मा १६.६० र ५२.२५ प्रतिशतले बढेको पाइयो। तर आर्थिक वर्ष २०६८/०६९ को तुलनामा आ.व. ०६९/०७० मा ४.४० प्रतिशतले घटेको देखिन्छ।
- राजस्व छुट फिर्ता रकमलाई जम्मा आम्दानीमा समावेश गर्दा आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ देखि २०६९/२०७० को अवधिमा खुद आयमा केही वृद्धि भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६६/०६७, २०६७/०६८, २०६८/०६९ र २०६९/०७० मा कम्पनीले क्रमशः रु. २९ लाख, ४५ लाख, ५३ लाख र ९० लाख, करोड आयकर बुझाउनुपर्ने देखिएको छ भने ती आर्थिक वर्षहरूमा क्रमशः रु. ४.६६ करोड, रु. ७.०३ करोड, रु. १०.५७ करोड र रु. १७.१५ करोड मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत आँकडाअनुसार मोबाइल ब्रान्ड 'क' को राजस्वमा योगदानभन्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत राजस्व त्यागको अनुपात अत्यधिक बढी रहेको पाइयो।

- ब्रान्ड 'ख' को मोबाइल आयात तथा बिक्रीको कारोबार गर्ने अनुसूची-१ मा संलग्न व्यावसायिक फर्मको वित्तीय विवरण विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६४/०६५ देखि २०६९/०७० सम्मको अवधिमा कुल नाफा क्रमशः रु. १.३६, ७.१६, ११.२०, १४.०८, १४.६५, र १६.३२ करोड देखिएको छ भने खुद घाटा क्रमशः रु. १.७१, २.२३, ३.८३, ४.४३, ६.८२, र ६.२० करोड देखिएको छ। तर उक्त आर्थिक वर्षहरूमा क्रमशः रु. ३.३० करोड, रु.४.२४ करोड, रु.४.९१ करोड, रु.४.८३ करोड, रु.४.७९ करोड र रु.३.२९ करोड फिर्ता भएको देखिन्छ। प्रस्तुत आँकडाअनुसार मोबाइल ब्रान्ड 'ख' को राजस्वमा योगदान हुन नसकेको तर मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत राजस्व त्याग भने अत्यधिक बढी रहेको पाइयो।
- विश्लेषण गरिएका मोबाइल ब्रयाण्डहरूको मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) ज्यादै न्यून देखिँदा विल बिजक (Invoice) एवं बिक्री मूल्यको यथार्थतामा प्रश्नचिन्हको अवस्था देखियो। जसको प्रभाव संस्थागत मुनाफामा प्रतिकूल असर पर्ने हुन्छ।
- मोबाइलको आयातमा भन्सार तथा अन्तःशुल्क लाग्ने देखिँदैन। मूल्य अभिवृद्धि करको ६० प्रतिशत रकम (रु. ७/८०) फिर्ता पाउँदासमेत न्यून मुनाफा/नोक्सान देखिँदा राजस्व त्यागको अनुपातमा आयकरतर्फ योगदान भएको पाइएन।
- कपडा मैदामा जस्तो मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) मा नभई खरिदमा तिरेका मूल्य अभिवृद्धि करको ६० प्रतिशत फिर्ता भएको पाइयो।

(ख) मोबाइलको आयात तथा बिक्रीमा राजस्व छुटको प्रभाव विश्लेषण

- भन्सार नाकाहरूबाट मोबाइल आयातको मूल्य तथा परिमाण दुवैमा क्रमिक वृद्धि देखिनु केही हदसम्म मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको परिणाम मान्न सकिन्छ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता हुने कारणले मोबाइलको आयातित परिमाण तथा कारोबार मूल्य (Transaction Value) भन्सार बिन्दुमा घोषणा गर्दा वास्तविक बिजकीकरण गर्नेतर्फ सकारात्मक प्रवृत्ति देखिन्छ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधानले भन्सार नाकाहरूबाट मोबाइलको आयातमा सघाउ पुग्न गई मोबाइल व्यवसाय आन्तरिक बजारको संरचनाभित्र नै औपचारिक रूपमा हुन सकेको छ।
- मोबाइल फोनसेटको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्रावधानले केही सकारात्मक प्रभाव पार्न सकेको भए तापनि सीम कार्ड वितरण र सेलुलर मोबाइल फोनसेट

औपचारिक नाकाबाट भएको आयातको ठूलो भिन्नतालाई हेर्दा भने सकारात्मक रहेको भन्ने स्थिति देखिएन ।

- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको बाबजुद पनि मोबाइलको अनधिकृत पैठारीमा पूर्ण रूपमा भने नियन्त्रण हुन सकेको देखिँदैन । माथि प्रस्तुत विश्लेषणअनुसार ठूलो परिमाणमा मोबाइल सेट अनधिकृत पैठारी हुने विद्यमान स्थितिलाई नियन्त्रण गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर छुटबाट अपेक्षित प्रभाव पर्न सकेको देखिएन ।
- मोबाइलको आयात तथा बिक्री व्यवसायबाट मुलुकमा प्रत्यक्ष उत्पादनमूलक रोजगारका अवसरहरू सृजना गर्नमा सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको पाइएन ।
- आयातित मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताका लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको करदातालाई मात्र मोबाइल बिक्री गरेमा कर फिर्ता हुने हुँदा यसले मोबाइल व्यवसायीलाई करको दायरामा ल्याउन सकारात्मक असर परेको देखियो । तर मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका यस्ता थोक स्तरका मोबाइल व्यवसायीहरू पलायन हुन सक्ने सम्भावनाले मूल्य अभिवृद्धि करको विवरण पेस नगर्ने (Non-filer) भई राजस्व असुलीमा जोखिम बढ्ने अवस्था देखियो ।
- मोबाइल सम्बद्ध केही करदाताको प्राप्त वित्तीय विवरणको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त रकमलाई आयमा समावेश गर्दासमेत प्रायशः न्यून मुनाफा वा नोक्सानको स्थिति देखिन आँबाट यस व्यवसायद्वारा राजस्वमा प्रत्यक्ष योगदान कमै देखियो । न्यून विजकीकरण यस्को प्रमुख कारण हुन सक्ने देखिन्छ ।
- आयातित मोबाइलको बिक्री मूल्य कायम गर्दा लेखाको सामान्य सिद्धान्तअनुसार लागत मूल्य (Cost of Production) र मुनाफाका आधारमा तय गरिने भएबाट मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापतको रकम प्राप्त गरेपछि, करदाताको नाफा नोक्सान हिसाबमा अन्य आयमा समावेश गर्ने गरिएको । यसबाट फिर्ताबापतको रकम बिक्री मूल्य (Selling Price) मा समेत समायोजन नभएको कारणले राजस्व छुटबाट उपभोक्ताको लागि सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको देखिएन ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी र स्वीकृतिबीच फरक हुने गरेको देखिएकोले (तालिका-१२) । यसबाट करदाताले क्रेडिटको माध्यमबाट गरेको समायोजन पनि राजस्वको दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण देखिन्छ ।
- समग्रमा उल्लेख गर्नुपर्दा मोबाइल स्वदेशमा उत्पादन नभई आयातित वस्तु भएकोले रोजगारका अवसर सृजना नहुने, फिर्ता भएको रकमले उत्पादित लागत न्यून

नगरिएबाट बिक्री मूल्य न्यून नभएकोले आम उपभोक्तामा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिएन । साथै मूल्य अभिवृद्धि करबापत फिर्ता भएको रकमको अनुपातमा राजस्वमा योगदान न्यून रहेको पाइयो ।

(५) सौर्य ऊर्जामा प्रयोग हुने ब्याट्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको स्थिति

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रबाट उपलब्ध आँकडाअनुसार विगत तीन वर्षमा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रद्वारा निम्नबमोजिम ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गर्ने गरिएको छ । उपलब्ध तथ्यांकअनुसार आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा विभिन्न ४७ वटा वैकल्पिक ऊर्जा सम्बद्ध कम्पनीहरूलाई जम्मा ७१,७३४ ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा विभिन्न ५७ वटा वैकल्पिक ऊर्जा सम्बद्ध कम्पनीहरूलाई जम्मा ७६,५६९ ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गरिएको थियो । यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विभिन्न ६७ वटा वैकल्पिक ऊर्जा सम्बद्ध कम्पनीहरूलाई जम्मा ११८,६७६ ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गरिएको देखिन्छ । सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गरिएका कम्पनीहरूको संख्या तथा ट्युबलर ब्याट्रीको संख्यामा क्रमिक वृद्धि भइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ट्युबलर ब्याट्रीको आयात संख्यामा करिब ७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब ५५ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ (तालिका-१४) ।

तालिका- १४

ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा राजस्व छुटका लागि सिफारिस

क्र. सं.	विवरण	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	जम्मा
१	सिफारिस गरिएका वैकल्पिक ऊर्जा सम्बद्ध कम्पनी संख्या	४७	५७	६७	१७१
२	राजस्व छुटका लागि सिफारिस	७१,७३४	७६,५६९	११८,६७६	२६६,९७९

गरिएका सम्बन्धी संख्या	वैकल्पिक ट्युबलर ब्याट्रीको	ऊर्जा ब्याट्रीको				
------------------------------	-----------------------------------	---------------------	--	--	--	--

स्रोत: वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र

सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा कर छुटको व्यवस्थालाई सकारात्मक नै मान्न सकिन्छ। तर सुविधामा ल्याइएका ट्युबलर ब्याट्रीलाई Inverter तथा UPS Backup मा प्रयोग हुन सक्ने सम्भावनालाई नियन्त्रण गर्नका लागि सिफारिस गर्ने निकाय वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको तर्फबाट प्रभावकारी अनुगमन हुन सकेको पाइएन। फलस्वरूप सुविधामा ल्याइएका ट्युबलर ब्याट्रीको प्रयोग निर्दिष्ट प्रयोजन विपरीत भएको हुन सक्ने सम्भावना विद्यमान रहेको छ। अर्कोतर्फ आयातित ट्युबलर ब्याट्रीलाई विशेष कर सुविधाहरू उपलब्ध भएको कारणले स्वदेशी उद्योगहरूले उत्पादन गर्ने लिड एसिड ब्याट्रीले तुलनात्मक लाभको स्थिति हासिल गर्न नसकी उत्पादित सामानहरू बिक्री नै हुन नसक्ने अवस्था देखिएको छ।

ट्युबलर ब्याट्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रकमको समष्टिगत प्रभाव : माथि उल्लेख गरिएको विश्लेषणबाट वैकल्पिक ऊर्जाका लागि आयात गरिने ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटको प्रभाव निम्नअनुसार देखिन्छ :

- मुलुकको अर्थतन्त्रमा ऊर्जा क्षेत्रको भूमिका घरेलु तथा निर्यात दुवैका लागि तुलनात्मक लाभको दृष्टिकोणमा महत्वपूर्ण हुने सन्दर्भमा सौर्य ऊर्जाका लागि कर सहूलियत प्रदान गरिनुलाई सान्दर्भिक मान्न सकिन्छ। यसै परिप्रेक्षमा सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्य महसुलहरू छुटका लागि सिफारिस गरिएका कम्पनीहरूको संख्या तथा ट्युबलर ब्याट्रीको संख्यामा क्रमिक वृद्धि भइरहेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ट्युबलर ब्याट्रीको आयात संख्यामा करिब ७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब ५५ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ।
- वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रद्वारा सौर्य ऊर्जाका लागि आवश्यक पर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा कर छुटको व्यवस्थालाई सुरुको अवस्थामा सकारात्मक नै मान्न सकिन्छ। तर प्रभावकारी अनुगमन हुन नसक्दा सुविधामा ल्याइएका ट्युबलर ब्याट्री अन्य व्यावसायिक प्रयोजनमा प्रयोग हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ। फलतः राजस्व नोक्सानीको अवस्था विद्यमान रहेको पाइन्छ।
- आयातित ट्युबलर ब्याट्रीलाई विशेष कर सुविधाहरू उपलब्ध भएको कारणले स्वदेशी उद्योगहरूले उत्पादन गर्ने लिड एसिड ब्याट्रीले तुलनात्मक लाभको स्थिति हासिल गर्न

नसकी उत्पादित सामानहरू बिक्री नै हुन नसक्ने अवस्था देखिएको छ । यसबाट एकातर्फ आयातित ट्युबलर ब्याट्रीमा राजस्व छुटले गर्दा राजस्व नोक्सानी हुन गएको छ भने अर्कोतर्फ स्वदेशी उद्योगहरू आफ्ना उत्पादनहरूमा ५ प्रतिशत अन्तःशुल्कसमेत तिर्नुपर्ने हुँदा लागत बढ्न गई स्वदेशी उद्योगहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने देखियो ।

- स्वदेशी उद्योगहरूले उत्पादन गर्ने मोटर ब्याट्रीमा अन्तःशुल्क नलाग्ने, तर सौर्य ऊर्जा लगायत अन्य प्रयोजनका लागि ब्याट्री उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगहरूलाई अन्तःशुल्क लाग्ने व्यवस्था औचित्यपूर्ण देखिएन ।
- सौर्य ऊर्जाको लागि खास आवश्यक पर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको परिमाण कति हुनुपर्ने हो, स्वदेशी उद्योगहरूबाट कति आपूर्ति हुन सक्ने हो र कति परिमाणसम्म ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा करहरू छुट दिइनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा ठोस आँकडाहरू उपलब्ध छैन ।

(६) कपडामा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको स्थिति

कपडा उद्योगहरूले आफ्ना उत्पादनहरू बिक्री गर्दा उठाएको करबाट खरिदमा तिरेको कर घटाउँदा बाँकी बुझाउनुपर्ने देखिएका कर बराबरको रकम आन्तरिक राजस्व विभागले तोकको प्रक्रियाबमोजिम कपडा उद्योगलाई फिर्ता दिइने प्रावधानलाई आर्थिक ऐन, २०७० ले पनि निरन्तरता दिएको छ । सुती धागोको उत्पादन तथा आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटका साथै भन्सार महसुलमा ८० प्रतिशत छुट गरी १ प्रतिशत मात्र लाग्ने व्यवस्था छ । यसबाट कपडा उद्योगहरूलाई केही राहत मिलेको देखिन्छ । उपलब्ध आँकडाअनुसार डेढ दशक अघि सञ्चालनमा रहेका करिब ७० वटा कपडा उद्योगहरूले वार्षिक १०-१२ करोड मिटरसम्म कपडा उत्पादन हुने गरेकोमा हाल आएर ठूला तथा मझौलासमेत गरी हाल २९ वटा कपडा उद्योगहरू बन्द भइसकेको अवस्थाले गर्दा वार्षिक ५-७ करोड मिटर मात्र कपडा उत्पादन हुने विद्यमान स्थितिले पनि कपडा उद्योगहरूको रुग्ण अवस्थालाई संकेत गर्दछ । नेपाल कपडा उद्योग संघबाट उपलब्ध वित्तीय विवरणलाई विश्लेषण गर्दा निम्नअनुसारको स्थिति देखिन्छ :

(क) वित्तीय स्थिति

- कपडा उद्योगको हकमा कुनै संस्था विशेषको वित्तीय विश्लेषण नभई नेपाल कपडा उद्योग संघबाट उपलब्ध वित्तीय विवरणको आधारमा सुटिड र सर्टिडको छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरिएको छ ।

सुटिडतर्फ

- सुटिडतर्फ बिक्री मूल्य मूल्य अभिवृद्धि करबाहेक रु.१३३ प्रतिमिटर देखिन्छ, भने मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गर्दा रु.१५० प्रतिमिटर देखिन्छ ।

- मूल्य अभिवृद्धि कर समावेश नगर्दा रु.१४१ प्रतिमिटर लागत भएको देखिन्छ, तर बिक्री मूल्य रु.१३३ भएको कारणले प्रतिमिटर रु.८ खुद नोक्सानको अवस्थालाई बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करबाट खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर घटाउँदा बाँकी रहेको रकम शतप्रतिशत फिर्ता पाउने भएकोले पारविन्दु (Break Even) एवं मुनाफातर्फ उन्मुख रहेको पाइयो ।

सर्टिडतर्फ

- सर्टिडतर्फ बिक्री मूल्य मूल्य अभिवृद्धि करबाहेक रु.४७ प्रतिमिटर देखिन्छ भने मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गर्दा रु.५३ प्रतिमिटर देखिन्छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर समावेश नगर्दा रु.५० प्रतिमिटर लागत हुन गएको देखिन्छ, तर बिक्री मूल्य रु. ४७ भएको कारणले प्रतिमिटर रु.३ खुद नोक्सानको अवस्थालाई बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करबाट खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर घटाउँदा बाँकी रहेको रकम शतप्रतिशत फिर्ता पाउने भएकोले पारविन्दु (Break Even) एवं मुनाफातर्फ उन्मुख रहेको पाइयो ।

(ख) राजस्व छुटको प्रभाव

- कपडा उद्योगमा अन्य उद्योगमा भन्दा स्वदेशभित्रै उत्पादित कच्चा पदार्थको उपयोग अनुपात अत्यधिक रहेको पाइयो । यसैगरी कपडा उद्योगमा अन्य उद्योगमा भन्दा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) शतप्रतिशतभन्दा बढी रहेको पाइयो । यसबाट कपडा उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको औचित्यपूर्ण देखिएको छ ।
- स्वदेशमा नै गुणस्तरीय कपडाको उत्पादनले अन्य मुलुकहरूबाट आयातित न्यून गुणस्तरीय कपडाको पैठारीलाई केही हदसम्म आयात प्रतिस्थापन गर्न सकेको छ । यसबाट स्वदेशी कपडा उत्पादनले आन्तरिक बजारको माग केही हदसम्म सम्बोधन गर्नमा र निकासी प्रवर्द्धनमा समेत केही सघाउ पुग्न गई औद्योगिकीकरणमा केही योगदान पुग्न गएको छ ।
- अन्य देशमा न्यून लागतमा उत्पादित कपडाको आयातित मूल्यको तुलनामा स्वदेशी कपडा उद्योगको उत्पादनले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको कारणले केही हदसम्म मूल्य प्रतिस्पर्धी हुन गई स्वदेशी उद्योगलाई सघाउ पुग्न गएको छ । तथापि भारत तथा चीनबाट आयात हुने कपडाको तुलनामा नेपाली कपडाको तुलनात्मक लाभको स्थिति न्यून भएबाट बजारमा नेपाली उद्योगहरूलाई प्रतिस्पर्धा गर्नमा कठिनाई परेको छ ।
- कपडा उद्योगहरूले प्रयोग गर्ने स्वदेशमा उत्पादित गैरसुती धागोहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर तिर्नुपर्ने जबकि निर्यात हुने गैरसुती धागोहरूमा भने मूल्य अभिवृद्धि कर छुट पाउने

व्यवस्थाले स्वदेशी कपडा उद्योगहरू तुलनात्मक लाभको स्थितिबाट बञ्चित हुनुपरेको देखियो ।

- स्वदेशी कपडाको उत्पादनले अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु आपूर्ति गर्नमा केही योगदान पुगेको छ । मुलुकभित्र कपडा उद्योगहरूको सञ्चालनबाट रोजगारीमा केही सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको छ ।
- केही कपडा उद्योग प्राप्त वित्तीय विवरणको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त रकमलाई आयमा समावेश गर्दासमेत प्रायशः न्यून मुनाफा वा नोक्सानको स्थिति देखिन आएबाट कपडाद्वारा राजस्वमा खासै योगदान पुगेको देखिएन ।
- कपडा उद्योगको उत्पादन लागत कायम गर्दा राजस्व छुट रकमलाई उत्पादित सामानको लागतमा न्यून नगरिएकोले उत्पादन लागतमा राजस्व छुटले कुनै असर परेको देखिएन । अर्थात् राजस्व छुटको कारणले लागत मूल्य घटेको देखिएन ।
- कपडा उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता वापतको रकम उद्योगको नाफा नोक्सान हिसाबअन्तर्गत अन्य आयमा समावेश गर्ने गरिएबाट फिर्तावापतको रकम बिक्री मूल्यमा समायोजन गरी न्यून नभएको हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबाट उपभोक्ता तहसम्म फाइदा पुग्न सकेको देखिएन ।
- समष्टिमा भन्नुपर्दा कपडा उद्योगहरू रुग्ण अवस्थाबाट गुज्रिरहेका छन् । विद्यमान राजस्व छुटबाट मात्र कपडा उद्योगहरूको उत्पादन वृद्धि हुने अवस्था देखिएन ।

७.२.३ बजार अनुगमनको स्थिति

- स्वदेशमा उत्पादित वनस्पति घ्यू र तोरीको तेल, मैदा तथा सेलुलर मोबाइल फोन सेट, चिनी तथा स्वदेशी डेरी उद्योगमा आशिक सुविधा दिई सो अनुसार कर फिर्ता दिने व्यवस्था रहेकामा ती वस्तुको बजार अनुगमनसमेतको समन्वयात्मक व्यवस्था आन्तरिक राजस्व विभागले गर्ने उल्लेख भएबमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागबाट यस्तो अनुगमनको संयन्त्र बनाएको पाइएन । तथापि मूल्य अभिवृद्धिकर फिर्ताको प्रक्रियासम्म तयार गरेको पाइयो ।
- कर छुट तथा फिर्ता आदिका सम्बन्धमा विभिन्न ऐन तथा कानूनहरूको कार्यान्वयन विभिन्न निकायबाट भएको पाइन्छ । तथापि सम्बद्ध विभागहरूबाट अनुगमन तथा समन्वय गर्ने परिपाटीको समेत विकास भएको देखिएन ।

७.२.४ मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको व्यवस्थापन तथा विद्यमान कठिनाइहरू

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-१ र २ मा उल्लेख भएबमोजिमका केही वस्तुहरूमा कारोबार गर्ने व्यक्तिहरूबाट उठाइएको मूल्य अभिवृद्धि करको रकम तोकिएअनुसारको निश्चित प्रतिशत फिर्ता दिइने व्यवस्था छ। यसरी फिर्ता गरिने मूल्य अभिवृद्धि करको मैदा तथा कपडा उद्योगहरूको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता गर्दा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) गरिने, तर चिनी तथा घ्यू तेल उद्योगको विक्रीमा उठाएको रकममा हुने र मोबाइलको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता खरिदमा तिरेको रकममा हुने हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको प्रावधानमा तादाम्यता छैन। रकमको व्यवस्थापन आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा तोकिएको प्रक्रियाबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी आन्तरिक राजस्व विभागबाट उपलब्ध आँकडा र केही उद्योग व्यवसायको वित्तीय विवरणको अध्ययन गर्दा कारोबार गर्ने व्यक्तिहरूबाट उठाइएको मूल्य अभिवृद्धि करको फिर्ता व्यवस्थापन भने प्रभावकारी हुन सकेको देखिएन। रकमको तोकिएको प्रतिशत फिर्ता लिनका लागि आन्तरिक राजस्व विभागले प्रक्रिया तोकदा Tax Credit समेत गर्न पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस प्रकार मूल्य अभिवृद्धि कर रकम फिर्ता लिनका लागि क्रेडिट गरी मिलान गर्दा सरकारलाई बुझाउनुपर्ने रकम तत्काल बुझाउनु पर्दैन। यस्तो रकम पछि डेबिट भएको रकमसँग मिलान गर्न पाइने व्यवस्था छ। Tax Credit को सुविधा सबै मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताले पाउने व्यवस्था छ। तर ठूला करदाताबाहेकका करदाताको हकमा पूर्ण परीक्षण तथा अनुसन्धान (Full Audit and Investigation) बापत केवल २/३ प्रतिशत करदाताको मात्र हुने र ४ वर्षभित्र यस्तो कर परीक्षण गरिसक्नुपर्ने ऐनको प्रावधान भएको हुँदा परीक्षणको दायराभित्र नपरेका करदाताले समायोजन (Tax Credit) गरेको सबै रकमलाई जोखिममुक्त मान्न सकिने अवस्था छैन। विद्यमान अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको दाबी र स्वीकृतिबीच भिन्नता रहने प्रशस्त सम्भावनाहरू देखिएका छन्। विविध कारणहरूले गर्दा दाबी गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रकम पूरै वा आंशिक रूपमा फिर्ता नपाउने स्थिति देखिएको छ। करदाताहरूमा आफूले पाउन सक्ने फिर्ता रकम गणना गरी फिर्ता दाबी गर्नेभन्दा पनि आफ्नो कर विवरणअनुसार बाँकी क्रेडिट जति छ सो सबै फिर्ता दाबी गर्ने प्रवृत्ति र कतिपय अवस्थामा फिर्ता नै नपाउने भए पनि फिर्ता दाबी गरिदिनाले करदाताले फिर्ता दाबी गरेको र वास्तविक फिर्ता पाएको रकमको बिचमा भिन्नता रहेको देखिन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दाबी रकम, कर फिर्ता स्वीकृतिको रकम र कर फिर्ता रकममा भिन्नता हुनुका प्रमुख कारणहरू निम्नबमोजिम छन् :

- फिर्ता नै नपाउने आधारमा फिर्ता दाबी गरेकोमा,
- करदाताले परीक्षणका लागि कागजात पेस नै नगरेमा,
- करदाता स्वयमूले क्रेडिट एडभाइस माग गरेमा,
- आंशिक रकम मात्र फिर्ता भएमा,
- ३ वर्षभन्दा पुरानो क्रेडिट फिर्ता माग गरेमा,

- करदाताले पुँजीगत निर्माण सामग्री वा मेसिनरी खरिदमा क्रेडिट दाबी गरी सोको निर्माण वा जडान पूरा भएको, उत्पादन वा व्यावसायिक प्रयोग सुरु भएको प्रमाणहरू पेस नगरेमा ।

आन्तरिक राजस्व विभागको आँकडाअनुसार सो विभागअन्तर्गतका आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूद्वारा भिडान गरिएको संलग्न तालिका-१५ बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण (Verified VAT Returns) अनुसार २०७० माघ महिनामा कुल रु. २.०८ अर्ब डेबिट गरिएको र कुल रु. १४.७९ अर्ब क्रेडिट गरिएको देखिन्छ । यसैगरी २०७० पुस महिनामा मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा कुल रु. २.११ अर्ब डेबिट गरिएको र कुल रु. १६.१७ अर्ब क्रेडिट गरिएको थियो । उल्लिखित आँकडालाई हेर्दा करदाताहरूबाट प्रेषित मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा डेबिट गरिएको रकमको तुलनामा क्रेडिट गरिएको रकम निकै बढी हुने गरेको देखिन्छ । यस प्रकारले करदाताहरूले सरकारसँग लिनुपर्ने रकमको अनुपात निकै बढी देखिनुलाई अस्वाभाविक भन्न सकिन्छ । डेबिट विवरणको भन्दा क्रेडिट विवरणको संख्या र रकम ज्यादै गुणा बढी हुने माथि दिइएको तालिकाले प्रस्ट्याउँदछ । यसका सम्भाव्य कारणहरूमा गैरमौज्दात (Non-stock), अप्रमाणित कागजातहरू र न्यून बिजकीकरण (Under Invoicing) आदि हुन सक्दछन् । आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रिया अनुरूप तोकिएका करदाताले फिर्ता पाउने रकम क्रेडिट विवरणमा समायोजन (Tax Credit) गर्न पाउने नै देखिन्छ । यस प्रकारका करदाताहरूको कर परीक्षण चार वर्षभित्र गरिसक्नुपर्ने कानूनी प्रावधान भएको तर ठूला करदाता कार्यालयबाहेकका अन्य कार्यालयको हकमा सीमित करदाताको मात्र पूर्ण कर परीक्षण गर्ने हुँदा चार वर्षपश्चात् पूर्ण कर परीक्षण नहुने करदाताको माग दाबी (Tax Credit) स्वतः मान्य हुनेछ । माथि तालिका-९ मा उल्लिखित घ्यू, तेलमा मूल्य अभिवृद्धि कर कर फिर्ता दाबी तथा कर फिर्ता स्वीकृतिको विवरणलाई आधार मान्दा पनि सबै फिर्ता दाबी गरिएको रकम स्वीकृत नहुने अवस्था देखिएकाले करदाताहरूले समायोजन गरेको क्रेडिट विवरणको रकम मान्य नहुने अवस्था स्पष्ट हुन्छ । तसर्थ यस प्रकारको समायोजित राजस्व कर फिर्ता प्रक्रिया जोखिमरहित देखिएन । विगतमा अप्रमाणित कागजात तथा बिल बिजक पेस गरी लिइएको सुविधालाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । यिनै विविध कारणहरूको फलस्वरूप करदाताहरूबाट बेला बेलामा भएको मौज्दात घोषणाजस्ता विशेष योजना (Scheme) को मागलाई सरकारद्वारा सम्बोधन हुने गरेको पाइयो ।

तालिका-१५

आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रेषित
मूल्य अभिवृद्धि कर डेबिट/क्रेडिटको विवरण

विवरण	डेबिटतर्फ	क्रेडिटतर्फ
-------	-----------	-------------

	डेबिट विवरण संख्या	डेबिट विवरण रकम (रु.करोडमा)	क्रेडिट विवरण संख्या	क्रेडिट विवरण रकम (रु.करोडमा)
२०७० पुस	६,७७३	२११.०२	२८,९५०	१६१७.१७
२०७० माघ	५,५४३	२०८.०७	२२,०२९	१४७८.६२

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग

माथि उल्लेख भएअनुसार मूल्य अभिवृद्धि गरेको फिर्ता रकमलाई क्रेडिट गर्दै जाने प्रवृत्ति बढ्दै गएमा यसबाट सरकारले प्राप्त गर्नुपर्ने राजस्वमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने देखिन्छ। सरकारको तर्फबाट असुल गरिएको मूल्य अभिवृद्धि गरेको रकम फिर्ता नगरी समायोजन गर्दै जाने र असुल गरिएको रकमलाई मूल्य अभिवृद्धि गरेको मासिक/चौमासिक विवरणमा समावेश नगरिनेजस्ता जोखिम पक्षहरूलाई प्रभावकारी ढंगले व्यवस्थापन गर्न नसकेमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको व्यवस्थापन समस्याग्रस्त रहने सम्भावना छ।

७.३ आर्थिक ऐनको अनुसूची-१ बमोजिम दिइएका भन्सार महसुल छुटहरू

प्रत्येक वर्षको आर्थिक ऐनको दफा २ अनुसार विदेशबाट नेपालभित्र पैठारी हुने मालवस्तुहरूमा सोही ऐनको अनुसूची-१ बमोजिमको दरमा भन्सार महसुल असुल गरिने व्यवस्था रहेको छ। साथै सोही अनुसूचीको विभिन्न दफाहरूबाट भन्सार महसुलको पूर्ण तथा आंशिक छुटको सुविधासमेत प्रदान गरिँदै आएको छ। अन्य छुटहरूमा मूलतः SAFTA सम्बन्धी (सौविध्यता) छुटअन्तर्गत पैठारी भन्सार दरमा आंशिक छुट दिने गरेको, भारत तथा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतबाट हुने पैठारीमा तोकिएको निश्चित प्रतिशतसम्म पैठारी भन्सार महसुल दरमा छुट दिँदै आएको छ। सोही अनुसूचीको व्यवस्थाबाट नेपालभित्र सञ्चालन हुने आयोजनाहरूलाई समेत सवारी तथा ढुवानीका साधनहरू र यन्त्र उपकरण पैठारी गर्न आंशिक भन्सार महसुल छुट दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

मूलतः आर्थिक ऐनको अनुसूची-१ को दफा १४ बाट भन्सार महसुलमा पूर्ण छुट, १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लिने तथा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था गरिएको छ भने दफा १५ बाट तोकिएका निकायहरूको सिफारिसका आधारमा मात्र भन्सार महसुलमा पूर्ण वा आंशिक छुट दिने तथा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लिने व्यवस्था रहेको छ। दफा १७ ले समेत तोकिएका केही वस्तुहरूमा भन्सार महसुल पूर्ण रूपमा छुट दिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

दफा १४ ले मलखाद, जुट उद्योगको कच्चा पदार्थ, विदेशी प्रकाशनका किताब, दृष्टिविहीनहरूले प्रयोग गर्न एवं अपाङ्गहरूले प्रयोग गर्ने तोकिएका वस्तु आदिमा भन्सार महसुल पूर्ण

रूपमा छुट दिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस्तै कृषिजन्य औजारहरू, हीरा, मोती, जवाहरत, हवाईजहाजका पार्ट, हवाईजहाज, अन्य उद्योगहरूले पैठारी गर्ने तोकिएका मालवस्तुमा एक प्रतिशत भन्सार महसुल लिई बाँकी भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी भन्सार दरबन्दीको भाग ८४ का घरायसी प्रयोगवाहेकका मिल मेसिनरी, भाग ३० को औषधि, उद्योगहरूले पैठारी गर्न तोकिएका मालवस्तुहरूसमेतलाई आंशिक भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था रहेको छ।

सोही अनुसूचीको दफा १५ बमोजिम विभिन्न निकायहरूको सिफारिसमा तोकिएका केही वस्तुहरूमा भन्सार महसुल पूर्ण रूपमा छुट दिइँदै आएको छ। स्वास्थ्य संस्थाहरूले पैठारी गर्ने शव वाहन, औषधि उद्योगले पैठारी गर्ने कच्चा पदार्थ, जलविद्युत् उत्पादन, प्रसारण, वितरण एवं सञ्चालन वा सम्भारका लागि आवश्यक पर्ने नेपालमा उत्पादन नहुने तोकिएका सामानहरूमा १ प्रतिशत भन्सार महसुल लिने गरी बाँकी भन्सार महसुल छुट हुने प्रावधान गरेको छ। ट्राभल्स, ट्रेकिङ एवं राफिटङ एजेन्सी, मुद्रण उद्योगहरूले प्रयोग गर्ने तोकिएका वस्तुहरू, तारे होटलहरूले प्रयोग गर्ने तोकिएका वस्तुहरू, चलचित्र धुलाईसम्बन्धी कार्य गर्न उद्योगले पैठारी गर्न तोकिएका वस्तुहरू, स्वास्थ्य संस्थाहरूले पैठारी गर्ने तोकिएको परिणामसम्मका बस तथा मिनिबसहरू एवं ग्रामीण क्षेत्रमा दूरसञ्चार सेवा उपलब्ध गराउने निकायहरूले पैठारी गर्ने तोकिएका सञ्चार उपकरणहरूसमेतमा सम्बन्धित निकायहरूको सिफारिसमा आंशिक रूपमा भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था रहेको छ।

भन्सार विभागमा रहेको अभिलेख (आसिकुडा प्रणालीबाट प्राप्त) अनुसार अनुसूची-१ बाट भन्सार महसुल छुट दिएका वस्तुहरूमध्ये ग्यास उद्योगलाई दिएको छुट, मलखाद, औषधि, भारतबाट हुने पैठारीमा दिएको विशेष छुट, Rapseed जस्ता वस्तुहरू मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ।

विगत ३ आर्थिक वर्षमा अनुसूची-१ का आधारमा भन्सार महसुलमा दिएको पूर्ण तथा आंशिक छुटको तथ्यांक हेर्दा आर्थिक वर्ष ०६७/०६८ मा रु. ५७३.०५ करोड, आर्थिक वर्ष ०६८/०६९ मा रु. ७५०.६४ करोड र आर्थिक वर्ष ०६९/०७० मा रु. ११९८.७६ करोड भन्सार महसुल छुट दिइएको पाइयो। उल्लेखित छुट अंकको विश्लेषण गर्दा हरेक आर्थिक वर्षमा यसको मात्रा बढ्दै गएको देखिन्छ।

आसिकुडाको अभिलेखबाट प्राप्त आ.व. ०६७/०६८ को तथ्यांकलाई हेर्दा ग्यास उद्योगलाई ग्यास पैठारीमा दिएको भन्सार महसुल छुट रु. १२७.४२ करोड (२२.२४%), औषधि तथा Testing Kits जस्ता औषधि जन्य वस्तुहरूको पैठारीमा दिएको भन्सार महसुल छुट रु. ७२.१० करोड (१२.५८%), सरकारी निकायले पैठारी गर्न मलखादमा दिएको भन्सार महसुल छुट रु. ५९.४३ करोड (१०.३७%), सुतीका तयारी वस्तुहरूको आयातमा दिएको छुट रु. २५.५० करोड (४.४५%), पोलिस्टर र मानव निर्मित फाइबरको पैठारीमा दिएको छुट २४.५७ करोड (४.२९%), Rapseed, Copra जस्ता वस्तुहरूमा दिएको छुट रु. २३.५६ करोड (४.११%), सरकारी निकायहरूले गर्न

पैठारीमा दिएको विशेष छुट रु. २०.१८ करोड (३.५२%), भारतबाट हुने पैठारीमा दिएको विशेष छुट रु. १९.७२ करोड (३.४४%) र जेनेरेटरको पैठारीमा दिएको विशेष छुट रु. १६.९९ करोड (२.९७%) मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ ।

आसिकुडाबाट प्राप्त आ.व. ०६८/०६९ को तथ्यांकअनुसार ग्यास उद्योगलाई ग्यास पैठारीमा दिएको भन्सार महसुल छुट रु. १६३.१६ करोड (२१.७४%), सरकारी निकायले पैठारी गर्ने मलखादमा दिएको छुट रु. ११२.१७ करोड (१४.९४%), औषधिजन्य वस्तुहरूमा दिएको छुट रु. ७८.८५ करोड (१०.५०%), भारतबाट हुने पैठारीमा दिएको विशेष छुट रु. ३६.१४ करोड (४.८१%), Rapseed र Copra जस्ता वस्तुमा दिएको छुट रु. ३२.५८ करोड (४.३४%), पोलिस्टर र मानव निर्मित फाइबरमा दिएको छुट रु. २९.१२ करोड (३.८८%), भारतबाट पैठारी हुने सुतीका तयारी वस्तुमा दिएको छुट रु. २७.६२ करोड (३.६८%), मेसिनरीजन्य वस्तुहरूमा दिएको छुट रु. २६.८७ करोड (३.५८%), सरकारी निकायले गर्ने पैठारीमा दिएको छुट रु. २३.१२ करोड (३.०८%), मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी आ.व. ०६९/०७० को ASYCUDA बाट प्राप्त अभिलेखअनुसार सरकारी निकायले पैठारी गर्ने मलखादमा दिएको भन्सार महसुल छुट रु. ३०७।४३ करोड (२५.६५%), ग्यास उद्योगलाई एल.पी. ग्यास पैठारीमा दिएको छुट रु. २२१.८८ करोड (१८.५१%), औषधीजन्य वस्तुको पैठारीमा दिएको छुट रु. ११२.६३ करोड (९.४०%), भारतबाट हुने पैठारीमा दिएको विशेष छुट रु. १०५.४५ करोड

(८.८०%), मेसिनरी वस्तुहरूमा दिएको छुट रु. ४२.४५ करोड (३.५४%), भारतबाट पैठारी हुने सुतीका तयारी वस्तुमा दिएको छुट रु. ३८.३७ करोड (३.२०%), Rapseed र Copra जस्ता वस्तुमा दिएको छुट रु. ३५.२४ करोड (२.९४%), सरकारी निकायले गरेको आयातमा दिएको छुट रु. ३१.६२ करोड (२.६४%), पोलिस्टर तथा मानव निर्मित फाइबरमा दिएको छुट रु. ३१.१८ करोड (२.६०%), औषधि उद्योगको कच्चा पदार्थ र प्याकिड मेटेरियलसमेतमा दिएको छुट रु. २३.२० करोड (१.९४%) र जेनेरेटरको (१० KB वा सोभन्दा बढी क्षमता भएको) पैठारीमा दिएको छुट रु. २२.७९ करोड (१.९०%), हवाईजहाज र यसको पार्टमा दिएको छुट रु. २१.२४ करोड (१.७७%), SAFTA अन्तर्गत दिएको विशेष छुट रु. २०.०४ करोड (१.६७%), मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ । माथि उल्लेखित पूर्ण तथा आंशिक भन्सार महसुल छुट दिइएका वस्तु तथा महसुल रकमलाई निम्न तालिका- १६ र १७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- १६

भन्सार महसुल छुट दिएको मुख्य वस्तुहरू

क्र.सं.	आ.व.	भन्सार महसुल छुट दिएको मुख्य वस्तुहरू (क्रमशः)
---------	------	--

१	२०६७/०६८	१. ग्यास २. औषधि ३. मलखाद ४. सुतीका तयारी वस्तु ५. पोलिस्टर र मानव निर्मित फाइबर ६. RAPSEED, COPRA
२	२०६८/०६९	१. ग्यास २. मलखाद ३. औषधि ४. भारतबाट हुने पैठारीमा दिने विशेष छुट ५. RAPSEED, COPRA ६. पोलिस्टर र मानव निर्मित फाइबर
३	२०६९/०७०	१. मलखाद २. ग्यास ३. औषधि ४. भारतबाट हुने पैठारीमा दिने विशेष छुट ५. मेसिनरी वस्तुमा दिएको छुट ६. सुतीका तयारी वस्तु ७. RAPSEED, COPRA

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

तालिका- १७

छुट दिएको भन्सार महसुल विवरण

रु. करोडमा

क्र.सं.	आ.व.	छुट दिएको भन्सार महसुल	वृद्धि प्रतिशत
१	२०६७/०६८	५७३.०५	
२	२०६८/०६९	७५०.६४	३०.९९
३	२०६९/०७०	११९८.७६	५९.७०

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

समग्रमा भन्सार ऐन तथा भन्सार महसुल दरबन्दी, २०७० अनुसार दिइएका राजस्व छुटसम्बन्धी विश्लेषणबाट निम्नअनुसारको स्थिति देखिन्छ :

- भन्सार महसुलमा दिएको पूर्ण तथा आंशिक छुटको अभिलेखलाई हेर्दा हरेक आर्थिक वर्षमा नेपाल सरकारले प्राप्त गर्नुपर्ने राजस्वको नोक्सानी बढ्दो क्रममा रहेको छ ।
- समष्टिगत आधारमा वस्तुगत हिसाबमा सरकारले दिएको पूर्ण तथा आंशिक भन्सार महसुल छुटबाट अर्थतन्त्र, व्यापार सहजीकरण, आपूर्ति स्थिति तथा उपभोक्ता मूल्यमा पर्न गएको असरबारे कुनै लेखाजोखा गर्ने गरेको पाइएन ।
- यसैगरी विभिन्न प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा दिइने भन्सार महसुल छुटको सही उपयोग भए नभएको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायद्वारा अनुगमन, मूल्यांकन तथा विश्लेषण गर्ने परिपाटी छैन । यसबाट उपलब्ध सुविधा तथा सहूलियत लक्षित वर्गसम्म पुग्न सके नसकेको यकिन भन्न सक्ने स्थिति छैन । नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायहरूमा सिफारिस गरेर जिम्मेवारी पूरा भएको मान्ने प्रवृत्ति देखिएको छ ।

७.४ आयकर ऐनअन्तर्गतका छुटहरूबाट राजस्व त्याग

आयकर ऐन, २०५८ मा उल्लेख भएअनुसार आयकर छुट पाउने विभिन्न अवस्थाहरूबारे परिच्छेद-४ मा प्रकाश पारिएको छ। यस सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनबाट निम्नबमोजिमको स्थिति देखिएको छ।

- नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका कानूनद्वारा तोकिएबमोजिमका संघसंस्थाहरूलाई दिइएको आयकर छुट सम्बन्धमा कुनै अभिलेख राख्ने गरिएको छैन। फलस्वरूप यस्तो छुटबाट सरकारले त्याग गर्नुपरेको राजस्व कति हो भन्न सक्ने अवस्था देखिएन। साथै उल्लेख भएबमोजिमका संघसंस्थाहरूलाई आय कर छुटबाट कार्य सञ्चालनमा पर्न गएको प्रभाव र हासिल गर्न सकेको उपलब्धि सम्बन्धमा कुनै मूल्यांकन गर्ने गरिएको पनि छैन। साथै कार्यालयबीच एकरूपतासमेत हुन सकेको देखिएन।
- उपहार, पैतृक सम्पत्ति एवं छात्रवृत्ति स्वरूप प्राप्त हुने रकमहरू र वृद्ध, विधवा तथा अशक्त भत्ता आदिमा आय कर छुटको व्यवस्थाबाट लाभान्वित व्यक्तिहरूलाई पुगेको फाइदा र यसबाट सरकारद्वारा त्याग गर्नुपरेको राजस्व सम्बन्धमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने परिपाटीको विकास गरिएको छैन।
- कृषि आय र सहकारी ऐन अनुरूप दर्ता भएका कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आयकर नलाग्ने व्यवस्थाबाट कृषि तथा सहकारी क्षेत्रले हासिल गर्न सकेको तुलनात्मक फाइदाको स्थितिबारे विश्लेषण गरिएको छैन। साथै कर राजस्व छुट गरी सरकारद्वारा त्याग गरिएको राजस्व सम्बन्धमा कुनै प्रक्षेपण गर्ने गरिएको छैन।
- विशेष उद्योगहरूलाई रोजगारी दिएको आधारमा, अति विकसित, अविकसित र अल्प विकसित क्षेत्रको विशेष आर्थिक क्षेत्रमा उद्योग सञ्चालन गरेमा तोकिएबमोजिम आय कर छुटको प्रावधानबाट औद्योगिक क्षेत्रको विकासमा पुग्न गएको योगदान र सोबाट सरकारलाई हुन गएको राजस्व त्यागका सम्बन्धमा कुनै लेखाजोखा गरिएको छैन।
- विद्युत्को उत्पादन, प्रसारण र वितरणमा संलग्न रहने प्रतिष्ठानहरूलाई दिइएको आय कर छुट दिई सरकारलाई हुन गएको राजस्व नोक्सानी र सोबाट जल, सौर्य, वायु आदिबाट विद्युत्को विकासमा पर्न गएको सकारात्मक असरबारे कुनै विश्लेषण भएको पाइएन।

- आय कर ऐनको दफा ११ र १२ मा उल्लेख भएबमोजिमका व्यक्तिगत तथा संस्थागत रूपमा आय कर छुट तथा सुविधा उपलब्ध हुने अन्य अवस्थाहरू, जस्तै पूर्वाधार विकास तथा सञ्चालन, सूचना प्रविधिमूलक उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालन आदिमा कर छुटको कारणले पर्न गएको सकारात्मक प्रभाव र यसबाट सरकारले त्याग गर्नुपरेको राजस्वबारे लेखाजोखा गर्ने गरिएको छैन ।
- आय कर ऐनको दफा १९ को व्यवस्थाअनुसार ह्यास योग्य सम्पत्तिमा ह्यास कट्टी गर्न पाउने व्यवस्थाले पनि कर छुटको उपयोगको अवस्था सृजना गरेको छ । यसैगरी आय कर ऐनको दफा २० को व्यवस्थाअनुसार कुनै व्यवसायबाट व्यहोर्नुपरेको नोक्सानी मुनाफा भएको आय वर्षको आयबाट कट्टा गर्न पाउने व्यवस्थालाई पनि कर छुटको रूपमा लिन सकिन्छ । यी अवस्थाहरू सृजना हुँदा सरकारको तर्फबाट त्याग गरिएको राजस्व सम्बन्धमा समीक्षा गर्ने परिपाटी छैन ।
- आय कर ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिम व्यक्तिगत तथा संस्थागत आयमा प्रदान गरिने आय कर छुटबाट सरकारको राजस्व त्याग सम्बन्धमा कुनै प्रक्षेपण गर्ने गरिएको छैन ।
- समष्टिगत रूपमा हेर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ ले कृषि, सहकारी, रोजगारमूलक उद्योग, विशेष क्षेत्रहरू, पेट्रोलियम, विद्युत्, टेक्नोलोजी पार्क, सडक पुल, जलविद्युत्, विमानस्थल, टनेल, सौर्य, वायु तथा जैविक, पूर्वाधार विकास एवं राष्ट्रिय महत्वका विविध विषयहरूमा दिइएका आय कर छुटको माध्यमबाट लगानी प्रोत्साहन गर्न गरिएको व्यवस्थाको वास्तविक प्रभाव कस्तो पच्यो ?, यसबाट लगानी प्रोत्साहित भयो भएन ? राज्यले के कति राजस्व त्याग गच्यो ? र थप के कस्तो प्रावधान तथा सुविधा उपलब्ध गराउन आवश्यक छ ? भन्ने सन्दर्भमा छुट्टै मूल्यांकन पद्धतिको अभाव देखियो । साथै अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा नेपालको प्रतिष्ठा एवं प्रतिस्पर्धी सामर्थ्यलाई स्थापित गराउन क्रिकेटलगायत अन्य खेलकुदको विकासमा सहयोग पुग्ने गरी कर तथा अन्य सहूलियतको माध्यमबाट प्रोत्साहन गर्ने उपयुक्त कानुनी प्रावधानहरूको अभाव देखियो ।

७.५ अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गतका छुटहरूबाट राजस्व त्याग

- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ अनुसार नेपाल बाहिर निकासी गरेमा वा करमुक्त पसल, ड्युटी फ्री पसललाई मदिरा र चुरोटबाहेकका अन्य वस्तु बिक्री गरेमा अन्तःशुल्क नलाग्ने व्यवस्थाबाट सरकारले त्याग गरेको राजस्व सम्बन्धमा कुनै लेखांकनको कुनै व्यवस्था छैन ।

- कूटनैतिक तथा महसुल सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकायलाई चुरोट र मदिरामा समेत अन्तःशुल्क नलाग्ने हुँदा सोबाट हुने राजस्व त्याग सम्बन्धमा कुनै अनुमान गर्ने परिपाटी छैन ।
- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा व्यवस्था भएबमोजिम एम्बुलेन्स, शव वाहन, अपाङ्गहरूले प्रयोग गर्ने स्कुटर, ब्याट्रीबाट चल्ने टेम्पो, उद्योगले पैठारी गर्ने एम.एस. वायर रड, मार्बलको स्थानीय उत्पादन, विद्युतीय माध्यमबाट चल्ने सवारी साधन र लिड एसिड मोटर ब्याट्री आदिमा प्रदान गरिने अन्तःशुल्क छुटलगायतका अन्य अन्तःशुल्क छुटबाट लक्षित व्यक्तिहरूलाई पुगेको फाइदा र यसबाट सरकारद्वारा त्याग गर्नुपरेको राजस्व सम्बन्धमा मूल्यांकन गर्ने गरिएको छैन ।
- आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को अन्तःशुल्क दरबन्दी (शीर्षक ८५०७) मा तोकिएका मालवस्तुको उत्पादन तथा पैठारीमा ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क लाग्ने, तर द्रष्टव्य १४ मा लिड एसिड मोटर ब्याट्रीको आन्तरिक उत्पादनमा अन्तःशुल्क नलाग्ने व्यवस्था भएको हुँदा यस्तो व्यवस्था सौर्य ऊर्जालगायत शीर्षक ८५०७ मा उल्लेखित सबै प्रकारका लिड एसिड ब्याट्रीको आन्तरिक उत्पादनमा अन्तःशुल्क छुट दिई स्वदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्न सकेको देखिएन ।

७.६ वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूलाई दिइएका राजस्व छुटहरू

वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित विकास आयोजनाहरूका लागि आयात हुने सामानहरूमा सम्बद्ध दातृ निकायहरूसँग भएको सम्झौता अनुरूप राजस्व छुट दिने गरिएको छ । द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय ऋण/अनुदान, सहायताअन्तर्गत सञ्चालित हुने आयोजनाहरूको राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न गराउन अर्थ मन्त्रालयद्वारा राजस्व छुटसम्बन्धी नीति एवं कार्यविधि, २०५९ लागू गरिएको छ । अर्थ मन्त्रालयको सहमतिमा भएको द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय ऋण/अनुदान सहायता सम्झौताअनुसार सञ्चालन हुने आयोजनाका लागि Bill of Quantity/मास्टर लिष्ट/खरिद-आयात सूचीअनुसारको निर्माण सामग्री, मेसिनरी, उपकरण, पार्टपुर्जा आदि पैठारी भएको अवस्थामा वा स्वदेशी उद्योगबाट परिवर्तित विदेशी मुद्रामा खरिद गरिने सामग्रीमा सम्झौताको प्रावधानबमोजिम छुट सुविधा उपलब्ध गराइनेछ । वैदेशिक सहायतासम्बन्धी सम्झौताअन्तर्गत आयात वा खरिद हुने सामानहरूको सन्दर्भमा अनुमानित वस्तुगत परिमाण, इकाई मूल्य, अनुमानित जम्मा मूल्य र आयात हुने मुलुकसहितको Master List अर्थ मन्त्रालयद्वारा स्वीकृत गरिनेछ । यस प्रकारका छुटको प्रावधानको कारणले सरकारद्वारा बर्सेनि उल्लेख्य परिमाणमा राजस्व रकम छुट दिने गरिएको पाइन्छ ।

भन्सार विभागको सूचना प्रणालीअन्तर्गत उपलब्ध जानकारीबमोजिम विगत तीन आर्थिक वर्षमा वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आयात हुने सामानहरूमा राजस्व छुटको आँकडा निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ। उपलब्ध आँकडाअनुसार आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि आयात हुने सामानहरूमा सम्बद्ध आयोजनाहरूलाई दिइएको राजस्व छुट रकममा करिब ७७ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ। तर पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भने अधिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि आयात हुने सामानहरूमा दिइएको राजस्व छुट रकममा भने करिब ७० प्रतिशतले कमी आएको देखिन्छ (तालिका- १८)।

तालिका- १८

वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आयात हुने सामानहरूमा राजस्व छुट (रु. करोडमा)

एच. एस. संकेत	आयातित सामानहरू	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६८/६९ मा वृद्धि प्रतिशत	२०६९/७०	२०६९/७० मा वृद्धि प्रतिशत
२५	सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी सामग्रीहरू	१३.८९	२४.८८	७९	३.२१	-८७
२७	पेट्रोलियम पदार्थहरू	४.९९	२.११	-५८	२.९१	३८
७३	फलामका सामानहरू	०.७६	१.२१	५९	१.९४	६०
८४	मेसिनरी सामानहरू	२.२२	१.७६	-२१	०.२६	-८५
८७	अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरू	७.१०	२४.८८	२५०	१.७४	-९३
	अन्य सामानहरू	२.९८	१.७६	-४१	६.७९	२८६
	जम्मा	३१.९४	५६.६०	७७	१६.८५	-७०

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आयात गरिएका सामानहरूमा दिइएको राजस्व छुटमा औसतमा ७७ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। जबकि आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वैदेशिक

सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आयात गरिएको सामानहरूमा दिइएको राजस्व छुटमा भने अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा औसतमा ७० प्रतिशत न्यून भएको देखिन्छ। वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुटको वस्तुगत अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा सबैभन्दा बढी राजस्व छुट सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी अन्य सामानहरूमा रु. १३.८९ करोड (४३ प्रतिशत) थियो भने त्यसपछि अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरूमा रु. ७.१० करोड (२२ प्रतिशत), पेट्रोलियम पदार्थहरूमा रु. ४.९९ करोड (१६ प्रतिशत), मेसिनरी सामानहरूमा रु. २.२२ करोड (७ प्रतिशत), फलामका सामानहरूमा रु. ७६ लाख (२ प्रतिशत) र अन्य सामानहरूमा २.९८ करोड (१० प्रतिशत) छुट गरिएको देखिन्छ। त्यसपछिको आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी सामग्रीहरूमा रु. २४.८८ करोड (४४ प्रतिशत), अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरूमा रु. २४.८८ करोड (४४ प्रतिशत), पेट्रोलियम पदार्थहरूमा रु. २.११ करोड (४ प्रतिशत), मेसिनरी सामानहरूमा रु. १.७६ करोड (३ प्रतिशत), फलामका सामानहरूमा रु. १.२१ करोड (२ प्रतिशत) र अन्य सामानहरूमा रु. १.७६ करोड (३ प्रतिशत) छुट गरिएको थियो। यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी अन्य सामग्रीहरूमा रु. ३.२१ करोड (१९ प्रतिशत), पेट्रोलियम पदार्थहरूमा रु. २.९१ करोड (१७ प्रतिशत), फलामका सामानहरूमा रु. १.९४ करोड (१२ प्रतिशत), अटोमोबाइल तथा पार्टपुर्जाहरूमा रु. १.७४ करोड (१० प्रतिशत), मेसिनरी सामानहरूमा रु. २६ लाख (२ प्रतिशत) र अन्य सामानहरूमा रु. ६.७९ करोड (४० प्रतिशत) छुट गरिएको देखिन्छ।

वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि आयातित सामानहरूमा दिइएको राजस्व छुटअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६७/६८ र २०६८/६९ मा सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी अन्य सामानहरू, अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरूमा र पेट्रोलियम पदार्थहरूको आयातमा बढी राजस्व छुट दिइएको थियो। जबकि आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा राजस्व छुटमा सिमेन्ट र त्यसपछि पेट्रोलियम पदार्थहरू र अन्य सामानहरू बढी परिमाणमा आयात भएको देखिन्छ (तालिका- १७)।

आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वैदेशिक सहायताअन्तर्गत राजस्व छुटमा आयात गरिएका सामानहरूको कुल मूल्यमा नै ५१ प्रतिशत गिरावट आएकोले राजस्व छुटको अंकमा पनि न्यून देखिएको हो। वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका विकास आयोजनाहरूका लागि आयातित सामानहरूमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी अन्य सामानहरू, अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरू र मेसिनरी सामानहरूको आयात मूल्यमा उल्लेख्य कमी आएको देखिन्छ, भने पेट्रोलियम पदार्थहरू, फलामका सामानहरू र अन्य सामानहरूको आयात मूल्यमा भने केही वृद्धि भएको देखिन्छ। फलस्वरूप आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वैदेशिक सहायताअन्तर्गत राजस्व छुटमा आयात गरिएका सामानहरूको मूल्य गत आर्थिक वर्षको तुलनामा आधाभन्दा कम भएको देखिन्छ (तालिका- १९)।

तालिका- १९

वैदेशिक सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आयातित सामानहरूको मूल्य

(रु. करोडमा)

एच एस संकेत	आयातित सामानहरू	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६८/६९ मा वृद्धि प्रतिशत	२०६९/७०	२०६९/७० मा वृद्धि प्रतिशत
२५	सिमेन्ट तथा तत्सम्बन्धी सामाग्रीहरू	२१४.५९	१०१.९६	-५२	८५.४८	-१६
२७	पेट्रोलियम पदार्थहरू	२४७.८९	१०८.५९	-५६	१४५.७८	३४
७३	फलामका सामानहरू	२८.३४	४१.०५	४५	५३.७७	३१
८४	मेसिनरी सामानहरू	९९.४१	१०७.७२	८	१४.७४	-८६
८७	अटोमोबाइल्स तथा पार्टपुर्जाहरू	९१.३२	५३७.८५	४८९	१५.६६	-९७
	अन्य सामानहरू	७१.८४	८३.५६	१६	१६८.२१	१०१
	जम्मा	७५३.३९	९८०.७३	३०	४८३.६४	-५१

स्रोत: भन्सार विभाग, ASYCUDA

वैदेशिक सहायतद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूको लागि राजस्व छुटसम्बन्धी विश्लेषणबाट निम्नअनुसारको स्थिति देखिन्छ :

- समग्रतामा वैदेशिक सहायताअन्तर्गत सञ्चालित विकास आयोजनाहरूबाट मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक उत्थानमा केही न केही योगदान अवश्य पुगेको छ । तर कर राजस्व छुट गरिनाले आयोजनाको लागतमा के कति न्यून हुन गयो र सोबाट उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गले कुन हदसम्म फाइदा पाउन सके भन्नेबारे कुनै लेखाजोखा गर्ने गरेको पाइएन ।
- वैदेशिक स्रोतद्वारा सञ्चालन हुने विकास आयोजनाहरूका लागि राजस्वहरू छुट सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने सम्बद्ध मन्त्रालय तथा निकायहरू र सोको निर्णय गर्ने अर्थ मन्त्रालयमा अद्यावधिक तथ्यांक राख्ने गरिएको छैन । यसले गर्दा Bill of Quantity,

मास्टर लिष्ट/खरिद-आयात सूचीअन्तर्गत के कति सामानहरू आयात भई सोबापत सरकारद्वारा त्याग गरिएको राजस्व सम्बन्धमा कुनै अभिलेख रहेको पाइँदैन ।

- राजस्व छुट दिन सम्बन्धित मन्त्रालयले सिफारिस गर्दा राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधिमा तोकिएबमोजिमका आधारहरू पूरा गरेको अवस्थामा मात्र अर्थ मन्त्रालयमा राजस्व छुटका लागि सिफारिस गरी पठाउनुपर्नेमा ती आधारहरू पूरा गर्ने गरेको सम्बन्धमा स्पष्ट हुन सकेन ।
- वैदेशिक सहायताअन्तर्गत राजस्व छुट सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने सम्बद्ध मन्त्रालय तथा निकायहरू र सोको केन्द्रीयस्तरमा समन्वय गर्ने अर्थ मन्त्रालयमा अद्यावधिक तथ्यांक राख्ने गरिएको छैन ।
- राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधिले तोकेबमोजिम वैदेशिक सहायताअन्तर्गत सञ्चालित विकास आयोजनाहरूले राजस्व छुटमा आयात वा स्थानीय खरिद गरेका विभिन्न सरसामानहरूको प्राप्ति र आयोजना प्रयोजनका लागि ती सरसामानहरूको प्रयोग सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयले अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी अर्धवार्षिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमा पेस गर्ने गरिएको पाइँएन । यस्तो प्रतिवेदन नपठाउने मन्त्रालयको सिफारिसलाई राजस्व छुटको लागि अमान्य गर्न सकिने भन्ने उल्लेख भए तापनि त्यस्तो सिफारिसलाई अमान्य गर्नेतर्फ अर्थ मन्त्रालयद्वारा पहल गरिएको देखिएन ।
- राजस्व छुट भएका वस्तु तथा सेवाको सही प्रयोग र वितरणको सुनिश्चितताका लागि राजस्व छुटको दुरुपयोग भए नभएको सन्दर्भमा सिफारिस गर्ने मन्त्रालयले जिम्मेवारी बहन गरेको पाइँएन ।
- वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि पैठारी वा खरिद हुने सामग्रीहरूमा दिइएको राजस्व छुट सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागले समय-समयमा अनुगमन गर्नुपर्ने प्रावधानअनुसार कार्य भएको पाइँएन ।
- पछिल्ला दिनहरूमा वैदेशिक सहायताद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि पैठारी हुने सामग्रीहरूमा राजस्व छुट कम गर्दै लाने नीति कार्यान्वयनमा ल्याइनु, विगत वर्षहरूमा ठूलूला नयाँ आयोजनाहरू प्रारम्भ नहुनु, बहुपक्षीय आयोजनाहरूमा राजस्व छुटको प्रावधानको सट्टा सम्पूरक कोष को प्रावधान गर्दै जानु, साना एवम् छरिएर रहेका तथा पुँजीगत खर्च बढी नहुने आयोजनाहरूको बाहुल्य रहनु र सवारी साधनहरू विदेशबाट आयात गर्नुभन्दा स्थानीय बजारमा खरिद गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै जानु जस्ता मूलभूत कारणहरूले पनि हालका वर्षहरूमा राजस्व छुट हुने सामग्रीको पैठारीमा गिरावट आएको देखिन्छ ।

७.७ सामाजिक क्षेत्रमा दिइएका राजस्व छुटहरू

सरकारले सामाजिक क्षेत्रका लागि आर्थिक ऐनद्वारा निर्दिष्ट विभिन्न प्रावधानहरूअन्तर्गत राजस्वका दरहरूमा तोकिएबमोजिम आंशिक वा पूर्ण रूपले छुट गर्ने गरेको छ। यस प्रकार दिइने छुटहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद तथा विभिन्न सामाजिक क्षेत्रलगायतलाई सघाउ एवं राहत पुगोस् भन्ने उद्देश्यले प्रदान गर्ने गरिएका हुन्। सामाजिक क्षेत्रलाई दिइएको राजस्व छुटमा सबैभन्दा बढी स्वास्थ्य क्षेत्रलाई त्यसपछि खेलकुद, शिक्षा र अन्यलाई उपलब्ध गराइएको छ (तालिका- २०)। प्राप्त आँकडाअनुसार आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. १६८.६२ करोड बराबरको सामानहरूमा राजस्व छुट गरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ८६.५५ करोड बराबरको सामानहरूमा मात्र राजस्व छुट गरिएको देखिन्छ। यस प्रकार अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा सामाजिक क्षेत्रलाई दिइएको राजस्व छुट आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा झन्डै आधा घटेको देखिन्छ।

तालिका- २०

सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुट गरिएको मूल्यगत विवरण

(रु. करोडमा)

संकेत	सामाजिक क्षेत्र	२०६८/६९	२०६९/७०	प्रतिशत घटबढ
१	स्वास्थ्य	१३३.६७	५७.१०	-५७.२८
२	खेलकुद	४.३०	१.७५	-५९.३०
३	शिक्षा	०.७८	१.४५	८५.९०
४	अन्य	२९.८७	२६.२५	-१२.५०
	जम्मा	१६८.६२	८६.५५	-४८.६७

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय

सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुटसम्बन्धी विश्लेषणबाट निम्नअनुसारको स्थिति देखिन्छ :

- सामाजिक क्षेत्रका लागि सरकारले दिने गरेको राजस्व छुट पाउने संस्थाहरूलाई के कस्ता सामानहरूमा कति मूल्य बराबर छुट दिएको छ भन्ने अभिलेखसम्म अर्थ मन्त्रालयले राजस्व महाशाखामा राख्ने गरिएको छ। तर यस प्रकार प्रदान गरिने छुटहरूबाट विभिन्न राजस्वहरूमा पर्न गएको नोक्सानीबारे भन्सार विभागको ASYCUDA मा मात्र भर परी अर्थ मन्त्रालयमा एकीकृत रूपमा छुट्टै अद्यावधिक तथ्यांक राख्ने गरेको पाइएन।
- सामाजिक क्षेत्रको विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद तथा विभिन्न सामाजिक क्रियाकलापहरूमा सघाउ एवं राहत पुगोस् भन्ने उद्देश्यले सरकारले प्रदान गर्ने गरेको कर राजस्व छुट सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने सम्बद्ध मन्त्रालय/निकायहरू र निर्णय गर्ने अर्थ

मन्त्रालयमा अद्यावधिक अभिलेख नभएबाट सामाजिक क्षेत्रका लागि कर राजस्व छुटको प्राप्ति र सोको उपयोग सम्बन्धमा कुनै लेखाजोखा गर्न सक्ने स्थिति छैन ।

- सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुट दिन सम्बन्धित मन्त्रालयले सिफारिस गर्दा राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधिमा तोकेबमोजिमका आधारहरू पूरा गरेको अवस्थामा मात्र अर्थ मन्त्रालयमा राजस्व छुटका लागि सिफारिस गरी पठाउनुपर्नेमा ती आधारहरू सबै पूरा गर्ने गरेको सम्बन्धमा स्पष्ट हुन सकेन ।
- सामाजिक क्षेत्रका अन्तर्गत राजस्व छुट सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने सम्बद्ध मन्त्रालय तथा निकायहरू र सोको केन्द्रीयस्तरमा समन्वय गर्ने अर्थ मन्त्रालयमा के कति राजस्व छुट भयो सोको अद्यावधिक तथ्यांक राख्ने गरिएको छैन ।
- सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधिले तोकेबमोजिम राजस्व छुटमा आयात वा स्थानीय खरिद गरेका विभिन्न सरसामानहरूको प्राप्ति र आयोजना प्रयोजनका लागि ती सरसामानहरूको प्रयोग सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयले अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी अर्धवार्षिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमा पेस गर्ने गरिएको पाइएन । यस्तो प्रतिवेदन नपठाउने मन्त्रालयको सिफारिसलाई राजस्व छुटको लागि अमान्य गर्न सकिने भन्ने उल्लेख भए तापनि त्यस्तो सिफारिसलाई अमान्य गर्नेतर्फ अर्थ मन्त्रालयद्वारा पहल गरिएको देखिएन ।
- राजस्व छुट भएका वस्तु तथा सेवाको सही प्रयोग र वितरणको सुनिश्चितताका लागि राजस्व छुटको दुरुपयोग भए नभएको सन्दर्भमा सिफारिस गर्ने मन्त्रालयले जिम्मेवारी बहन गरेको पाइएन । सरकारले सामाजिक क्षेत्रको विकासका लागि गरेको राजस्व त्यागबाट लाभान्वित व्यक्ति तथा संस्थाहरूमा पर्न गएको असरबारे कुनै मूल्यांकन गर्ने गरिएको छैन ।
- सामाजिक क्षेत्रमा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि पैठारी वा खरिद हुने सामग्रीहरूमा दिइएको राजस्व छुट सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागले समय-समयमा अनुगमन गर्नुपर्ने प्रावधानअनुसार कार्य भएको पाइएन ।
- अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखामार्फत स्वास्थ्य, शिक्षा, खेलकुद, धार्मिक क्षेत्र, सरकारी निकाय, स्थानीय निकाय आदि लागि आर्थिक ऐनको सम्बन्धित दफाको (दफा १८) प्रयोग गरी यस्तो छुट दिने गरिएको राजस्व छुट गत वर्षहरूदेखि क्रमशः घट्दै गएको अनुमान गरिएको छ । यसलाई भने सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ ।

७.८ विशेष ऐनअन्तर्गतका राजस्व छुटहरू

- विशेष ऐनहरू, जस्तै औद्योगिक व्यवसाय ऐन, बी.पी. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, प्रकृति संरक्षण कोष ऐन, विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, जलविद्युत् ऐन र स्वास्थ्य तथा शिक्षासम्बन्धी ऐनहरूमा उल्लिखित प्रावधानहरूबमोजिम दिइने विभिन्न करहरूको छुट सम्बन्धमा सम्बद्ध निकायहरूले सिफारिससम्म गरिदिने तर त्यस्तो सिफारिसबाट लक्षित वर्गमा पर्न गएको प्रभावबारे विश्लेषण गर्ने परिपाटीको अभाव रहेको छ ।
- माथि उल्लेख भएअनुसार विशेष ऐनहरूअन्तर्गत दिइएका छुटहरूको कारणले हुने राजस्व नोक्सानीको सम्बन्धमा कुनै अभिलेख राख्ने गरिएको छैन ।

७.९ कर फछ्योर्ट आयोगबाट भएका निर्णयहरूबमोजिम भएको राजस्व त्याग

- कर फछ्योर्ट आयोग ऐन, २०३३ बमोजिम सरकारद्वारा समय समयमा गठन गरिने कर फछ्योर्ट आयोगद्वारा गरिने करहरूको मिन्हाबाट हुने राजस्व नोक्सानी र सोको राजस्वमा परेको प्रभाव सम्बन्धमा कुनै लेखाजोखा भएको पाइँदैन ।
- कर फछ्योर्टको दौरानमा दिइने करहरूको मिन्हाबाट हुने राजस्व नोक्सानीको औचित्यबारे समीक्षात्मक टिप्पणी गर्ने परिपाटीको अभाव रहेको छ ।

७.१० बक्यौता फछ्योर्ट समितिका निर्णयहरूबमोजिमका राजस्व त्याग

- सरकारद्वारा समय समयमा निर्दिष्ट कार्यविवरणसहित गठन गरिने कर फछ्योर्ट समितिद्वारा गरिने करको बक्यौता फछ्योर्टबाट हुन सक्ने राजस्व नोक्सानीको सम्बन्धमा कुनै समीक्षा गर्ने गरिएको छैन ।
- बक्यौता फछ्योर्टको दौरानमा हुन जाने राजस्व नोक्सानीको पुस्त्याइँ गर्ने गरिएको पनि छैन ।

७.११ कूटनैतिक वा महसुल सुविधाअन्तर्गतका राजस्व त्याग

- विदेशी राष्ट्रका कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन, २०२७ अनुसार कूटनैतिक हैसियत प्राप्त पदाधिकारीहरूलाई प्रदान गरिने कर उन्मुक्ति एवं सुविधा अनुगमनका लागि अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत छुट्टै कार्यविधि रहेको छैन ।

- कर उन्मुक्ति एवं सुविधा अनुगमनको अभावमा यसबाट राजस्वमा के कति प्रभाव परेको छ, सोको यथार्थ आकलन गर्न सकिएको छैन ।

७.१२ विशेष योजनाअन्तर्गतका राजस्व त्याग

- करको दायरामा ल्याउन आर्थिक ऐनद्वारा विशेष योजना (Schemes) अन्तर्गत विभिन्न किसिमका छुट सुविधाहरू प्रदान गरिँदा सरकारले राजस्व नोक्सानी व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । यसै गरी सम्पत्तिको स्रोतबारे छानबिन नगर्ने गरी केही प्रतिशत कर तिरेको अवस्थामा कर तथा जरिवाना भिन्दाको अवस्थामा पनि सरकारको राजस्वमा नोक्सानी हुन जान्छ ।
- माथि उल्लेख भएका अवस्थाहरूमा सरकारद्वारा राजस्व त्याग गरिएको कारणले विशेष योजनाद्वारा अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल भए नभएको सम्बन्धमा विश्लेषण गर्ने गरिएको छैन ।

७.१३ दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता अनुरूप प्रदान गरिने छुटहरूबाट हुने राजस्व त्याग

- एउटै आयमा दुई देशमा कर नलाग्ने भई लगानीको वातावरण सहज तुल्याउन नेपाल सरकारद्वारा विभिन्न देशहरूसँग दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता भएको छ । यस प्रकारको सम्झौता कार्यान्वयन गरिँदा सरकारको राजस्व आम्दानीमा नोक्सानी पुग्न जान्छ ।
- माथि उल्लेख भएबमोजिम सरकारद्वारा दोहोरो कर मुक्तिबाट त्याग गरिएको राजस्वको कारणले लगानीको वातावरणमा पर्न गएको प्रभावबारे मूल्यांकन गर्ने गरिएको छैन ।

परिच्छेद- ८

अध्ययनका निष्कर्ष तथा सुभावहरू

८.१ अध्ययनको निष्कर्ष

राजस्व छुट सम्बन्धमा अगाडिका परिच्छेदहरूमा प्रस्तुत गरिएको समीक्षा, पुनरावलोकन तथा बुँदागत विश्लेषणको आधारमा देखिएको राजस्व छुट व्यवस्थापनसम्बन्धी निष्कर्षहरू निम्नबमोजिम छन्:

८.१.१ समष्टिगत प्रभाव

- अर्थसम्बन्धी विभिन्न कानूनहरूद्वारा दिइएको कर राजस्व छुटको प्रभाव मिश्रित देखिन्छ। तर नेपालको सार्वजनिक वित्तमा कर राजस्व छुटको समष्टिगत प्रभाव बढ्दो अनुपातमा रहेको छ।
- आर्थिक ऐनमा उल्लिखित विशेष प्रावधानअनुसार नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा छुट गरिएको कर राजस्व, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीमा व्यवस्था भएबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको आंशिक छुट, भन्सार ऐनअनुसारका छुटहरू समेत गरेर आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल सरकारद्वारा कुल रु.१७.२७ अर्ब राजस्व त्याग भएको देखिन्छ। राजस्व छुटको अनुपातलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा ५२.१९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुटबाट भएको राजस्व त्याग विश्लेषणका लागि घ्यू, तेल, चिनी, मैदा तथा कपडा उत्पादनमा र सेलुलर मोबाइल सेटको आयात तथा सौर्य ऊर्जाको लागि ट्युबलर ब्याट्रीको आयातमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको मात्र विश्लेषण गरिएको छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएका सबै प्रकारका छुट तथा शून्य दरबाट हुने राजस्व त्यागसमेतको हिसाव गर्ने हो भने यस्तो छुटको अंक निकै बढी हुने अनुमान गर्न सकिन्छ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुटका अतिरिक्त आर्थिक ऐनअन्तर्गत राजस्व छुटको विशेष प्रावधानअन्तर्गत दिइएका छुटहरू, भन्सार ऐनअन्तर्गत दिइएका छुट तथा सहूलियतहरू, आयकर ऐनअन्तर्गत दिइएका छुट तथा मिन्हाहरू र अन्तःशुल्क ऐनअन्तर्गतका राजस्व छुटहरूलाई समेत समावेश गर्दा बर्सेनि सरकारद्वारा व्यहोर्नु परेको कुल राजस्व त्यागको अनुपात अझै बढी रहेको प्रस्ट हुन्छ।

- कुल राजस्व त्यागको अंकका सम्बन्धमा पूर्ण अभिलेख नभए तापनि यस्तो छुटको रकम वार्षिक रूपमा माथि उल्लेख गरिएको अंकमा दोब्बरभन्दा बढी अर्थात् रु. ३० अर्बको हाराहारीमा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। राजस्व छुटसम्बन्धी अभिलेखको पर्याप्त व्यवस्था नभएबाट यसबाट सरकारले व्यहोर्नुपरेको राजस्व त्याग तथा नोक्सानीको यथार्थ अवस्था यकिन गर्न सकिने स्थिति छैन।
- सरकारले वस्तु विशेषको उत्पादन वा आयातमा दिएको राजस्व छुटबाट केही सकारात्मक प्रभाव पनि देखिएको छ। खासगरी चिनी, तेल, मैदा लगायतका उपभोग्य वस्तुहरूको उत्पादनमा आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको व्यवस्थाले त्यस्ता वस्तुको स्वदेशी उत्पादनलाई त्यस्तै आयातित वस्तुहरूसँग प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउनमा केही सघाउ पुग्न गएको छ। यसैगरी राजस्व छुटको प्रावधान नभएको भए कतिपय उद्योग व्यवसाय बन्द हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ।
- नेपाल सरकारको मिति २०५९/०९/०४ को निर्णयबाट कार्यान्वयनमा आएको “राजस्व छुट नीति तथा कार्यविधि” ले राजस्व छुटलाई व्यवस्थित गर्नमा केही हदसम्म सघाउ भए तापनि राजस्व छुट व्यवस्था पूर्ण रूपमा स्पष्ट, नतिजाउन्मुख एवं वस्तुपरक हुन नसकेबाट यसको कार्यान्वयनमा विभिन्न कठिनाइहरू देखिएका छन्।
- राजस्व छुटको लागि अर्थ मन्त्रालयमा सिफारिस गर्ने सम्बद्ध मन्त्रालय तथा विभागहरूबाट त्यस्तो छुटको लाभ लक्षित वर्गमा पुगे नपुगेको सम्बन्धमा अनुगमन तथा समन्वय गर्ने संयन्त्र एवं परिपाटीको विकास भएको देखिएन।

८.१.२ मूल्य अभिवृद्धिकर फिर्ताको स्थिति

स्वदेशी उद्योगलाई टेवा

स्वदेशी उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको कारणले विदेशबाट न्यून लागतमा उत्पादित वस्तुको आयातित मूल्यसँग स्वदेशी उत्पादित वस्तुले केही हदसम्म मूल्य प्रतिस्पर्धा गर्नमा सघाउ पुग्न गई स्वदेशी उद्योगलाई टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ।

औद्योगिक उत्पादनमा प्राथमिकता

सरकारले मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट दिएको कारणले केही दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको उत्पादन औद्योगिक क्षेत्रको प्राथमिकताभिन्न पर्न सकेको देखिन्छ।

कृषिजन्य उत्पादनमा सघाउ

मूल्य अभिवृद्धि करमा छुट गरिएका कतिपय वस्तुहरूको उत्पादनका लागि आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ, जस्तै गहुँ, तोरी (कच्चा तेल समेत), आदि बढी परिमाणमा आयात गर्ने गरिएबाट स्वदेशी कृषि उत्पादनमा प्रतिकूल असर पर्ने सम्भावना रहेको छ। सरकारद्वारा उपलब्ध राजस्व छुटको सहूलियतबाट मुलुकभित्र खास गरी गहुँ, तोरी जस्ता नगदे बालीको उत्पादनमा वृद्धि हुन सकेको देखिएन।

तर चिनी उत्पादन गरी बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत रकम उद्योगलाई फिर्ता गर्ने प्रावधानअनुसार उद्योगले पाउने सो रकमबाट आम उपभोक्तामा अनुकूल असर नपरे पनि किसानले पाउने उखुको बिक्री मूल्यमा सो रकम थप गरिने भएबाट त्यस्ता किसानहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएको देखिन्छ।

रोजगारमा योगदान

घ्यू, तेल, चिनी, मैदा, कपडा जस्ता उद्योगहरूमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा रोजगारको वातावरण सृजना भई उद्योगहरूलाई आर्थिक टेवा मिलेको पाइएको छ।

गुणस्तरीय उत्पादन

अध्ययन गरिएका केही उपभोग्य वस्तुको गुणस्तरीय उत्पादनले न्यून गुणस्तरीय वस्तुको आयात केही हदसम्म प्रतिस्थापन गरेको पाइन्छ। साथै यसबाट गुणस्तरीय वस्तुको स्वदेशी उत्पादनलाई पनि केही टेवा पुऱ्याएको पाइयो।

भन्सार मूल्यांकन

मूल्य अभिवृद्धि कर आंशिक फिर्ता पाउने प्रावधानले विदेशबाट पैठारी हुने औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा मोबाइल लगायतका वस्तुहरूको न्यून विजकीकरणको सम्भावना कम भएको पाइयो।

करको दायरामा वृद्धि

करमा दर्ता भएको करदातालाई बिक्री गरेमा मात्र कर फिर्ता हुने प्रावधानले करको दायरा विस्तार गर्नमा सघाउ पुगेको छ। तर मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त गर्न मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएकालाई बिक्री गरेको हुनुपर्ने बाध्यताले मूल्य अभिवृद्धि कर छुट भएका वस्तुहरू खरिद गर्ने करदाताले विवरण दाखिला नगर्ने (Non-filer) सम्भावना भने विद्यमान रहेको छ।

अनधिकृत आयात नियन्त्रणमा न्यून प्रभाव

वैधानिक तवरले आयात गरिएका ब्राण्डेड मोबाइल फोनसेटमा ६० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता हुने व्यवस्था भएर पनि मोबाइल सेटको अनधिकृत आयात अभै ठूलो परिमाणमा रहेको देखिन्छ। यस्तो यथार्थताले मोबाइल सेटमा राजस्व छुटको औचित्य पूर्ण रूपमा स्थापित हुन सकेको पाइएन।

राजस्वमा योगदान

केही उद्योग व्यवसायबाट प्राप्त वित्तीय विवरणहरूको विश्लेषणबाट त्यस्ता उद्योगहरूले फिर्ता प्राप्त गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रकमलाई आफ्नो आयमा समावेश गरेको पाइयो । यसरी फिर्ता प्राप्त रकमलाई आफ्नो आयमा समावेश गर्दा पनि ती उद्योग व्यवसायहरूले मुनाफामा गएको देखाएको पाइएन । यसरी आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको बाबजुद न्यून मुनाफा वा नोक्सानको स्थिति देखिन आएबाट यस व्यवस्थाले एकातर्फ राजस्वमा योगदान न्यून देखियो भने अर्कोतर्फ यस्ता उद्योग व्यवसायहरूमा सरकारबाट पुऱ्याइएको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा लगायतका टेवा अनुरूप अपेक्षित प्रतिफल हासिल हुन सकेको पनि पाइएन ।

उत्पादन लागतमा असर

उद्योगको उत्पादन लागत कायम गर्दा फिर्ता प्राप्त राजस्व छुट रकमलाई उत्पादित सामानको लागतमा समायोजन नगरिएको देखिँदा उत्पादन लागतमा कुनै किसिमको प्रभाव नपर्ने भएबाट उत्पादित सामानको लागत (Cost of Production) यथावत् अवस्थामा रहेको छ ।

बिक्री मूल्यमा असर

उत्पादित सामानको बिक्री मूल्य कायम गर्दा लागत मूल्य र मुनाफाका आधारमा तय गरिने र सोही अनुरूप प्राप्त आयमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता भएको रकमपछि नाफा नोक्सान हिसाबमा अन्य आयको रूपमा कायम हुने हुँदा राजस्व छुटबाट उपभोक्ताको लागि बिक्री मूल्यमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको देखिएन ।

आम उपभोक्तामा असर

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता पाउने वस्तुहरूको बिक्री मूल्य पनि अन्य वस्तुहरू जस्तै बजार संयन्त्र (Market Mechanism) बाटै निर्धारण हुने गरेको पाइयो । जसले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबाट आम उपभोक्तामा कुनै सकारात्मक असर परेको छ भन्न सक्ने अवस्था देखिएन ।

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्रणालीमा भिन्नता

- मूल्य अभिवृद्धि फिर्ताका सम्बन्धमा फरक फरक वस्तुका लागि फरक फरक व्यवस्था रहेको छ । जसअनुसार कपडा र मैदा जस्ता दैनिक उपभोग्य वस्तुको उत्पादनहरू बिक्री गर्दा उठाएको करबाट खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर घटाउँदा बाँकी बुझाउनुपर्ने देखिएको कर बराबरको रकमको तोकिएको अनुपातमा आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा निर्धारित प्रक्रियाबमोजिम उद्योगलाई फिर्ता दिइने प्रावधान रहेको देखिन्छ । तर मोबाइल सेटको हकमा आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि करको निर्धारित प्रतिशत रकम एकमुष्ट फिर्ता पाउने व्यवस्था छ । यस्तो फरक फरक व्यवसायबाट दैनिक उपभोग्य वस्तुको भन्दा मोबाइलसेटमा मूल्य अभिवृद्धि कर बढी फिर्ता हुने अवस्था देखिन्छ ।

- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताका लागि कुनै वस्तुको हकमा खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि करमा आधारित गरिएको छ भने कुनैमा विक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा आधारित गरी वस्तुविशेष भिन्नता हुन गई विभेदको अवस्था देखियो ।
- कतिपय अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर रकम पूरै वा आंशिक रूपमा फिर्ता नपाउने स्थिति पनि देखिएको छ । करदाताले कर विवरणअनुसार बाँकी क्रेडिट जति छ सो सबै फिर्ता दावी गर्ने प्रवृत्ति र कतिपय अवस्थामा फिर्ता नै नपाउने भए पनि फिर्ता दावी गर्ने गरिएकोले करदाताले फिर्ता दावी गरेको र वास्तविक फिर्ता पाएको रकमको बीचमा भिन्नता रहेको देखिन्छ । डेविट विवरणको भन्दा क्रेडिट विवरणको संख्या र रकम ज्यादै गुणा बढी हुने गरेको पाइयो ।

मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता व्यवस्थापनमा जटिलता

करदाताले पाउन सक्ने फिर्ता रकमभन्दा पनि आफ्नो कर विवरणअनुसार बाँकी क्रेडिट जति छ सो सबै फिर्ता दावी गर्ने प्रवृत्ति पाइयो । त्यस्तै कतिपय अवस्थामा फिर्ता नै नपाउने भए पनि फिर्ता दावी गर्ने गरेकोले करदाताले फिर्ता दावी गरेको र वास्तविक फिर्ता पाएको रकमको बीचमा ठूलो अंकमा भिन्नता रहेको देखिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा बाहिर

वार्षिक रु. २० लाखभन्दा कमको कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्नु नपर्ने प्रावधानको कारणले तोकिएको सीमा (Threshold) भन्दा कमको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले विक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगर्ने हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर वापतको ठूलो रकम करको दायरा बाहिर रहने स्थिति विद्यमान रहेको छ ।

बजार अनुगमन

आंशिक मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता व्यवस्थाको अनुगमन सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा संस्थागत व्यवस्था हुन सकेको छैन ।

समष्टिगत आर्थिक प्रभाव

विश्लेषण गरिएका केही वित्तीय विवरणहरूको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको समष्टिगत आर्थिक प्रभावलाई विचार गर्दा घ्यू, तेल, चिनी, कपडा जस्ता उत्पादनमूलक उद्योगहरूमा रोजगारका अवस्था सृजना, स्वदेशी कच्चा पदार्थका उपयोग, सीमित अनुपातमा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition), तोकिएवमोजिमका अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति स्थितिमा केही सुधार एवं करको दायरामा वृद्धि भए तापनि समष्टिगत राजस्वको दृष्टिकोणले सकारात्मक प्रभाव रहेको देखिएन ।

मोबाइलसेटको आयातमा भन्सार महसुल तथा अन्तःशुल्क लाग्दैन । १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर मात्र लाग्दछ । हाल स्वदेशमा मोबाइलको उत्पादन नहुने हुँदा मोबाइलसेटमा दिइएको

राजस्व छुटबाट प्रत्यक्ष रोजगार सृजना नहुने र मूल्य अभिवृद्धि कर (Value Addition) समेत नहुने अवस्था छ। तर मोबाइलसेटको आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि करको ६० प्रतिशत फिर्ता गरिने व्यवस्था रहेको छ। यस व्यवस्थाको प्रभावको सन्दर्भमा केही मोबाइलसेट आयात गर्ने फर्मका वित्तीय विश्लेषण गर्दा न्यून मुनाफा/नोक्सानको अवस्था देखिन आयो। तसर्थ यस व्यवस्थाबाट राजस्वमा परेको योगदान ती फर्मले फिर्ता पाएको रकमभन्दा ज्यादै न्यून भएको र मोबाइलसेटको बिक्री मूल्य घट्न नसकेकोले आम उपभोक्ता मूल्यमा सकारात्मक असर परेको देखिएन। साथै मोबाइलसेटको ठूलो परिमाणको आयात अझै वैधानिक बाटो (Legal Channel) बाट हुन नसकेकोले मोबाइलसेटमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको औचित्यता पुष्टि हुन सकेन।

८.१.३ भन्सार महसुलमा छुटको स्थिति

- भन्सार विभाग, ASYCUDA को आँकडाअनुसार भन्सार महसुल दरबन्दी अनुरूप दिइएको पूर्ण तथा आंशिक छुटबापत नेपाल सरकारले प्राप्त गर्नुपर्ने राजस्व त्यागको परिमाणमा क्रमिक वृद्धि भइरहेको पाइयो। सोही तथ्यांकअनुसार वस्तुगत हिसाबमा हेर्दा ग्यास, औषधी, मलखाद जस्ता वस्तुमा दिएको छुट सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ।
- ASYCUDA प्रणालीबाट वस्तुगत हिसाबमा सरकारले दिएको पूर्ण तथा आंशिक भन्सार महसुल छुटबाट सम्बन्धमा अद्यावधिक आँकडा उपलब्ध हुने भए तापनि सो जानकारीलाई प्रयोग गरी मुलुकको अर्थतन्त्र, व्यापार सहजीकरण, आपूर्ति स्थिति तथा उपभोक्ता मूल्यमा भन्सार महसुल छुट पर्न गएको असरबारे विश्लेषण हुन नसकेबाट यस्तो छुटको उपादेयता स्थापित हुन सकेका पाइएन।
- भन्सार महसुल दरबन्दीमा उल्लेख भएअनुसार तोकिएबमोजिमका प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूको सिफारिसमा दिइने भन्सार महसुल छुटबाट लक्षित वर्गलाई पुग्न सकेको लाभ सम्बन्धमा अनुगमन, मूल्यांकन तथा विश्लेषण गर्ने परिपाटी रहेको पाइएन। तसर्थ त्यस्ता छुटको उपयोगिता भए नभएको यकिन गर्न सकिने स्पष्ट अवस्था छैन। नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायहरूले कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम भन्सार महसुल छुटका लागि सम्बन्धित निकायमा सिफारिससम्म गर्ने तर त्यस्तो छुटको उपयोगिताबारे कुनै सरोकार राख्ने गरिएको पाइएन।

८.१.४ आयकरमा छुटको स्थिति

- आयकर ऐन, २०५८ मा उल्लेख भएअनुसार आयकर छुट पाउने विभिन्न व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूलाई दिइएको आय कर छुट सम्बन्धमा कुनै अभिलेख राख्ने गरिएको छैन।

- आयकर छुटबाट सरकारले त्याग गरेको राजस्वको कारणले सम्बद्ध व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूले हासिल गर्न सकेको उपलब्धि सम्बन्धमा पनि कुनै मूल्यांकन गर्ने गरिएको पनि छैन ।
- आर्थिक क्षेत्रअन्तर्गत कृषि, सहकारी, उद्योग, टेक्नोलोजी पार्क, सडक पुल, जलविद्युत्, विमानस्थल, टनेल, सौर्य, वायु तथा जैविक, पूर्वाधार विकास एवं राष्ट्रिय महत्वका विषयहरूमा दिइएका आयकर छुटको वास्तविक प्रभाव सन्दर्भमा छुट्टै मूल्यांकन गर्ने पद्धतिको विकास हुन सकेको छैन ।
- अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा नेपालको प्रतिष्ठा एवं प्रतिस्पर्धी सामर्थ्यलाई स्थापित गराउनमा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा खेलकुदको विकासमा सहयोग पुग्ने गरी कर तथा अन्य सहूलियतको माध्यमबाट विशेष रूपमा प्रोत्साहन गर्ने उपयुक्त कानुनी प्रावधानहरूको व्यवस्था गरिएको छैन ।

८.१.५ अन्तःशुल्क छुटको स्थिति

- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा रहेको छुटको प्रावधानबमोजिम सरकारले त्याग गरेको राजस्व रकमको अभिलेख राखेको व्यवस्था छैन । साथै यसरी प्रदान गरिएको अन्तःशुल्क छुटबाट लक्षित व्यक्ति तथा उद्योग व्यवसायहरूलाई पुगेको फाइदा र यसबाट सरकारद्वारा त्याग गर्नुपरेको राजस्व सम्बन्धमा पनि मूल्यांकन गर्ने गरिएको पनि छैन ।
- लिड एसिड मोटर ब्याट्रीको आन्तरीक उत्पादनमा अन्तःशुल्क नलाग्ने, तर सो बाहेक सौर्य ऊर्जा लगायत पूर्वाधार विकास जस्ता अन्य प्रयोजनका लागि आवश्यक पर्ने लिड एसिड ब्याट्रीको आन्तरिक उत्पादनमा भने अन्तःशुल्क लाग्ने व्यवस्थाले स्वदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन पुग्न सकेको छैन ।

८.१.६ विदेशी सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूको लागि राजस्व छुटको स्थिति

- विदेशी सहायताद्वारा संचालित निर्मित विकास आयोजनाहरूको लागि प्रयोग हुने निर्माण सामग्री र यन्त्र तथा उपकरणहरूमा दिइने गरेको विभिन्न राजस्व छुटको कारणले निर्माण लागत कम हुन गई विकास निर्माण कार्यमा सघाउ पुग्न गएको छ ।
- राजस्व छुटको व्यवस्थाले त्यस्ता आयोजनाहरूको लागतमा के कति घट्न सक्थ्यो र सोबाट उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गले कुन हदसम्म फाइदा पाउन सकेका छन् भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयद्वारा अध्ययन विश्लेषण गर्ने परिपाटी छैन ।

त्यस्तै वैदेशिक स्रोतद्वारा सञ्चालन हुने विकास आयोजनाहरूका लागि दिइएको राजस्व छुटको सम्बन्धमा क्षेत्रगत आधारमा अद्यावधिक तथ्यांक राख्ने गरिएको छैन ।

- वैदेशिक सम्भौताअन्तर्गत राजस्व छुटमा ल्याइने सामानहरू सम्भौतामा उल्लेख भएको भनी सम्बन्धित विभागको सिफारिसमा भन्सारले सीधै छुट गर्ने समेत व्यवस्थाको कारणले अर्थ मन्त्रालयको छुट विवरण र भन्सार विभागले दिएको छुट विवरणबीच तादात्म्यता नरहने अवस्था देखियो ।
- विविध कारणहरूले पछिल्ला वर्षहरूको वैदेशिक आयोजनाहरूलाई दिइने राजस्व छुटमा आएको गिरावटलाई भने सकारात्मक मान्न सकिन्छ ।

८.१.७ सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुटको स्थिति

- स्वास्थ्य, शिक्षा लगायतका सामाजिक क्षेत्रअन्तर्गत दिइएको राजस्व छुटबाट त्यस्ता क्षेत्रको विकासमा केही हदसम्म सकारात्मक प्रभाव पर्न गएको देखिन्छ । तथापि राजस्व छुटको फाइदा उपभोक्ता तथा लक्षित वर्गले प्राप्त गरेको सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा भन्न सक्ने स्थिति छैन ।
- सामाजिक क्षेत्रमा दिइएको राजस्व छुटको अद्यावधिक अभिलेख नभएको र प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था पनि नरहेकोले उपभोक्ता एवं लक्षित वर्गमा छुटको प्रत्यक्ष प्रभावबारे यकिन गर्न सकिने आधारको अभाव देखियो ।
- सामाजिक क्षेत्रमा दिने गरिएको राजस्व छुट पनि गत वर्षहरूदेखि क्रमशः घट्टै गएको पाइनुलाई भने सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ ।

८.१.८ अन्य छुटको स्थिति

विशेष ऐनहरू, कर फछ्यौट आयोग, बक्यौता फछ्यौट समिति, आयको स्वयं घोषणा, कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन र विशेष योजना अन्तर्गत दिइने विभिन्न करहरूको छुटबाट हुन गएको राजस्व त्यागको अद्यावधिक अभिलेख राख्ने र त्यस्तो छुटबाट लक्षित वर्गमा पर्न गएको प्रभावबारे विश्लेषण गर्ने गरिएको छैन । साथै यस प्रकार पटके रूपमा हुने राजस्व छुटको कारणले नियमित रूपमा कर तिर्ने आएका करदाताहरू (Genuine Tax Payers) मा कर प्रशासनप्रति नकारात्मक असर परेको पाइयो । यस्तो प्रवृत्तिलाई सकेसम्म निरुत्साहित गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।

द.२ राजस्व छुट सम्बन्धमा प्रस्तावित सुभावहरू

मुलुकको सार्वजनिक वित्तलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्नु आजको प्रथम आवश्यकता हो। यस सन्दर्भमा सरकारले ठूलो अंकको राजस्व त्यागबाट अपेक्षित उपलब्धिहरू हासिल हुनु जसरी हुन्छ। यसका लागि राजस्व छुटको विद्यमान स्थिति एवं चुनौतीहरूलाई उपयुक्त ढंगले सम्बोधन गर्न ठोस सुधारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ। जसअन्तर्गत कर राजस्व छुट सम्बन्धमा अल्पकालीन एवं दीर्घकालीन ठोस नीति एवं तदनुरूपको कार्यविधिहरू लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ। तसर्थ राजस्व छुट सम्बन्धमा निम्नबमोजिमका सुभावहरू प्रस्तुत गरिएका छन्:

द.२.१ नीतिगत स्पष्टता

राजस्व छुटलाई व्यवस्थित, नतिजाउन्मुख एवं उद्देश्यमूलक तुल्याउन नीतिगत स्पष्टताको खाँचो छ। यस परिप्रेक्ष्यमा राजस्व छुटसम्बन्धी नीतिमा निम्न बुँदाहरूलाई समेटिनुपर्दछ।

- के कस्ता प्रयोजनका लागि सरकारले राजस्व छुट दिने भन्नेबारे किटानीसाथ उल्लेख गरिनुपर्दछ। स्वविवेकीय आधारमा राजस्व छुट दिन सकिने व्यवस्थाको अन्त्य गरी स्वीकृत नीति एवं कार्यविधि अनुरूप मात्र राजस्व छुट दिने संस्थागत परिपाटीको अवलम्बन गरिनुपर्ने।
- राजस्व छुटका लागि के कस्तो कार्यविधिलाई अँगाल्ने भन्नेबारे स्पष्ट हुनुपर्ने। अर्थात् सरकारले राजस्व छुटको रकम व्यहोर्न बजेट विनियोजन गर्ने वा करको दरमा नै छुट गर्ने भन्ने सन्दर्भमा राजस्व छुटको प्रयोजन स्पष्ट गरिनुपर्ने।
- यसैगरी वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुट दिने परिपाटीलाई अन्त गरी करको लागि चाहिने रकमको व्यवस्था गर्न वैदेशिक सहायता प्राप्त निकायद्वारा समकक्षी कोष (Counterpart Fund) को व्यवस्था गर्नेतर्फ पहल गरिनुपर्ने।
- औद्योगिकरण, निकासी प्रबर्द्धन, दैवी विपत्ति व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा, द्विपक्षीय बहुपक्षीय सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रीय प्रतिबद्धता, पारस्परिकता मात्र राजस्व छुटको आधार हुने गरी स्पष्ट पारिनुपर्ने।
- सरकारी ढुकुटीमा आइसकेको राजस्व फिर्ता गर्ने परिपाटीको सट्टा करको दरबाट नै छुट दिनु उपयुक्त हुने। मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ अत्यावश्यक वस्तुहरूका लागि छुट्टै न्यून दर कायम हुने गरी बहुदरको व्यवस्था लागू गर्ने सम्भावनाको अध्ययन गरिनुपर्ने।
- विशेष परिस्थितिमा (जस्तै दैवी प्रकोप, महामारी, आदि) बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा पटक निर्णय गरी राजस्व छुट दिने परिपाटीलाई अन्त गरिनुपर्ने।

- कर छुट दिनु नै पर्ने अवस्था आएमा सम्बन्धित कर ऐनमा नै व्यवस्था गरेर मात्र त्यस्तो छुट दिनुपर्ने ।
- कर छुटको कारणले हुने सरकारी राजस्वको नोक्सानीलाई न्यून गर्न यस्ता छुटहरूको उपयोगिता सन्दर्भमा आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गरिनुपर्ने ।
- राजस्व छुटको सामाजिक तथा आर्थिक योगदान पुष्ट्याइँ नभईकन दिइने छुटको प्रावधानलाई निषेधित गरिनुपर्ने ।
- राजस्व छुटबाट निर्दिष्ट उद्देश्य पूरा भए नभएको सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयले वर्षको न्यूनतम एक पटक कार्यसम्पादन परीक्षण अनिवार्य रूपमा गर्ने ।
- भन्सारहरूमा दिइएको छुटको केन्द्रीय अभिलेख भन्सार विभागमा र आन्तरिक राजस्व विभागबाट दिइएको राजस्व छुटको केन्द्रीय अभिलेख आन्तरिक राजस्व विभागमा राखी अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखामा ती दुवै छुटको एकमुष्ट अभिलेख विद्युतीय आधारमा राख्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- राजस्व छुटको व्यवस्थाबाट कूल राजस्वमा भएको त्याग (Revenue Foregone) को तुलनामा समाजले प्राप्त गरेको सामाजिक लाभ (Social Benefit) को विवरण प्रत्येक वर्ष अर्थ मन्त्रालयले सार्वजनिक जानकारी गराउने व्यवस्था प्रारम्भ गर्नुपर्ने ।
- एम्बुलेन्स, शव वाहन तथा अन्य सवारी तथा ढुवानीका साधनहरूमा राजस्व छुट दिइएको भए त्यस्ता साधनको वाहिरपट्टि नेपाल सरकारबाट राजस्व छुटमा प्राप्त भन्ने वाक्यांश अनिवार्य रूपमा लेख्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- राजस्व छुट दिइएका क्षेत्र/निकायहरूबाट लक्षित वर्ग (Targeted Group) ले लाभ हासिल गरे नगरेको सम्बन्धित मन्त्रालयले अनुगमन तथा विश्लेषण गरी सोको वार्षिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- अर्थ मन्त्रालयले प्रत्येक आर्थिक वर्षको सुरुमा अधिल्लो आर्थिक वर्षमा सरकारले दिएको समग्र राजस्व छुटको विवरण अद्यावधिक गरी प्रकाशित गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- राजस्व छुटको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

- राजस्व छुट तथा फिर्ता दिएपछि उपभोक्ता मूल्यमा अनुकूल प्रभाव परे नपरेको अनुगमन गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था गरी घटन आएको मूल्य बारेमा उपभोक्तालाई सञ्चार माध्यमबाट जानकारी दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कर छुटबाट लक्षित वर्ग तथा उपभोक्ताहरूलाई बढीभन्दा बढी फाइदा पुग्ने दिलाउने गरी सशक्त कार्यविधिहरू निर्धारण गरी लागू गरिनुपर्ने । यसका लागि आर्थिक ऐन अन्तर्गतका साथै अन्य कानूनी प्रावधानहरूबमोजिम दिइने राजस्व छुटलाई नतिजाउन्मुख, वस्तुपरक, पारदर्शी एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउन राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि, २०५९ लाई समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने ।

८.२.२ मूल्य अभिवृद्धि कर छुटसम्बन्धी सुभावहरू

मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सम्बन्धमा निम्नबमोजिमका सुभावहरू प्रस्तुत गरिएका छन्:

- के कस्ता वस्तु तथा सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण वा आंशिक छुट दिने भन्ने सन्दर्भमा ऐनमा नै किटानसाथ उल्लेख गरिनुपर्ने ।
- उपभोक्तबाट मूल्य अभिवृद्धि कर उठाइसकेपछि पटके रूपमा फिर्ता गर्ने व्यवस्था उद्योगी व्यवसायीको हित हुने भए तापनि तिरिसकेको राजस्वबाट आम उपभोक्ता लाभान्वित नहुने र राजस्वको समेत दुरुपयोग हुन सक्ने भएकोले पटके निर्णयबाट राजस्व फिर्ता गर्ने प्रचलनको अन्त्य गर्नुपर्ने ।
- सरकारको ढुकुटीमा आइसकेको राजस्व आंशिक वा पूर्ण फिर्ता गर्ने परिपाटीको सट्टा छुट अनुसारको कम दरमा नै राजस्व संकलन गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- कूटनैतिक सुविधा प्राप्त व्यक्ति तथा संस्थाहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता प्राप्त गर्ने प्रक्रिया सरलीकरण गर्ने र यसको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने कार्य आन्तरिक राजस्व विभागको PROTAX प्रणालीमा अद्यावधिक गरिनुपर्ने ।
- विभिन्न स्तरमा दिइने मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको अभिलेख/लेखांकन आन्तरिक राजस्व विभागको PROTAX प्रणालीअन्तर्गत अद्यावधिक गरिनुपर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको फाइदा उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गसम्म पुग्न सके नसकेको सम्बन्धमा प्रक्रियागत अनुगमन तथा आवधिक मूल्यांकनको व्यवस्था हुनुपर्ने । यस सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालयको संयोजनमा आन्तरिक राजस्व विभागसमेतको टोलीबाट अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सबै कारोबारलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउने गरी विद्यमान कर छुटको सीमा (Threshold) मा पुनरावलोकन गरिनुपर्ने ।

- करदाताले फिर्ता दावी गरेको र वास्तविक फिर्ता पाएको रकमको बीचमा ठूलो अंकमा रहेको भिन्नतालाई न्यून गर्न Current Year Audit को व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- हाल रुग्ण अवस्थामा रहेका कपडा उद्योगहरूलाई पुनर्जीवन प्रदान गर्न उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजनका साथै त्यस्ता उद्योगहरूले स्वदेशमा उत्पादित सुती धागोमा जस्तै अन्य धागो खरिद गर्दा समेत निकासी सरह (Deemed Export) मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सुविधा व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने ।
- विदेशबाट न्यून लागतमा उत्पादित घ्यू तेलको आयातबाट स्वदेशी उत्पादन केही हदसम्म मूल्यमा प्रतिस्पर्धी बनाउन र विद्यमान रोजगार प्रदान गर्न मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइने छुट सान्दर्भिक नै हुने ।
- स्वदेशी मैदा उद्योगको उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर आंशिक फिर्ताको कारणले केही हदसम्म स्वदेशी उद्योगको उत्पादले प्रतिस्पर्धी गर्नमा सघाउ पुगेको र रोजगारमा समेत केही सघाउ पुग्न गएको सन्दर्भमा स्वदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्न मूल्य अभिवृद्धिको आधारमा प्रोत्साहन दिइनु औचित्यपूर्ण नै हुने ।
- चिनीको उत्पादन गरी बिक्रीमा उठाइने मूल्य अभिवृद्धि करमध्येबाट फिर्ता गरिने ७० प्रतिशत रकम किसानले पाउने उखुको बिक्री मूल्यमा थप गरिने भएबाट किसानहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएको सन्दर्भमा उपयुक्त कार्यविधिद्वारा किसानहरूलाई प्रोत्साहन दिइनु सान्दर्भिक नै हुने ।
- माथि उल्लेख भएबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ मा रहेको राजस्व छुट/फिर्ताअन्तर्गत रहेको कपडा, मैदा, चिनी, घ्यू, तेल जस्ता उत्पादनमूलक उद्योगलाई आफ्नो उत्पादन मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को आधारमा (कपडाको जस्तै) कर फिर्ताको व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने । यसबाट न्यून विजकीकरणको सम्भावना कम हुन गई संस्थागत मुनाफामा समेत वृद्धि हुन सक्नेछ ।
- उत्पादनमूलक उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धिको आधारमा प्रोत्सहान गर्ने हो भने अधिकांश उद्योगहरूमा न्यून विजकीकरणको समस्याका कारण मुनाफा ज्यादै नगण्य भएको देखिँदा यसको नियन्त्रणको लागि आन्तरिक राजस्व विभागले विशेष पहल गर्नुपर्ने ।
- सौर्य ऊर्जाका लागि स्वदेशी उद्योगहरूले उत्पादन गर्ने ट्युबलर ब्याट्रीको तथा अन्तःशुल्क छुट दिइनु उपयुक्त हुने । यसबाट आयात गरिने ट्युबलर ब्याट्रीसँग स्वदेशी उत्पादनले प्रतस्पर्धा गर्न सक्षम हुनेछन् ।

- मोबाइलको आयातमा दिइएको राजस्व छुटले अनधिकृत व्यापारलाई न्यून गर्न नसकेको, रोजगारका अवसर सृजनामा खासै योगदान नहुने, फिर्ता भएको रकमले बिक्री मूल्य न्यून नभएको र न्यून बिजकीकरणको कारणले मुनाफाको अवस्था नदेखिएको र फिर्ता भएको रकमको अनुपातमा राजस्वमा योगदान भएको समेत नभएको अवस्थामा उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता व्यवस्थालाई थप औचित्यपूर्ण बनाउन आवश्यक भएको । तसर्थ तत्काल निम्न उपायहरूलाई अंगाल्न सकिने सिफारिस गरिन्छ :
  - नेपाल दूर सञ्चार प्राधिकरणद्वारा जारी भएको Type Approval Certificate र प्रत्येक मोबाइल फोनसेटको IMEI (International Mobile Equipment Identification) पेस भएको आधारमा मात्र भन्सारले जाँचपास गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
  - साथै मोबाइलको अनधिकृत आयातमा नियन्त्रण गर्नका लागि नेपाल दूर सञ्चार प्राधिकरणद्वारा आयातित मोबाइलहरू सबैको दूर सञ्चार सेवा प्रदायक संस्थाहरूद्वारा log on गरेपश्चात् मात्र मोबाइल सक्रिय हुने प्राविधिक उपायलाई अवलम्बन गरिनुपर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को छुटको सूची घटाउँदै लानुपर्ने ।
- मूल्यअभिवृद्धि कर छुटको उपयोगिता एवं प्रभावकारिता सन्दर्भमा अनुगमन तथा मूल्यांकनका लागि आन्तरिक राजस्व विभागले प्रभावकारी संयन्त्रको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

द. २.३ आर्थिक ऐनअन्तर्गत छुटसम्बन्धी सुभावहरू

- आर्थिक ऐनअन्तर्गत दिइने राजस्व छुटबाट सरकारले गर्ने राजस्व त्यागको औचित्य स्थापित हुने गरी माथि प्रकरण द.२.१ मा उल्लेखित बुँदाहरूलाई दृढताका साथ कार्यान्वयन गरिनुपर्ने ।
- आर्थिक ऐनको प्रावधानबाट करका दरहरू घटबढ गर्ने परम्परालाई न्यून गर्दै लाने र छुट दिइनुपर्ने प्रावधानहरूको सम्बन्धित कर ऐनमा नै किटानीसाथ उल्लेख गरिनुपर्ने ।
- आर्थिक ऐनको प्रावधानबाट हुन गएको राजस्व त्यागको अद्यावधिक अभिलेख राखी त्यस्तो छुटबाट पर्न गएको असरबारे वार्षिक रूपमा मूल्यांकन गरी सोको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

द. २.४ भन्सार महसुलमा छुटसम्बन्धी सुभावहरू

- भन्सार महसुल दरबन्दीअन्तर्गत दिइने छुटबाट नेपाल सरकारले प्राप्त गर्नुपर्ने राजस्व त्यागको परिमाणमा क्रमिक वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा भन्सार विभाग, ASYCUDA बाट उपलब्ध तथ्यांकलाई थप विश्लेषण गरी त्यस्तो छुटबाट समग्र अर्थतन्त्र, व्यापार सहजीकरण, आपूर्ति स्थिति तथा उपभोक्ता मूल्यमा भन्सार महसुल छुट पर्न गएको असरबारे वार्षिक रूपमा मूल्यांकन गरी सोको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- निर्दिष्ट प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूको सिफारिसमा दिइने भन्सार महसुल छुटको विषयगत आधारमा अद्यावधिक अभिलेख राख्नुको साथै सोबाट लक्षित वर्गलाई लाभ पुग्न सकेको छ, छैन भन्ने सन्दर्भमा वार्षिक रूपमा विश्लेषणात्मक प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गर्नुपर्ने ।
- माथिका बुँदाहरूमा उल्लेखित प्रतिवेदनहरूको आधारमा भन्सार महसुल दरबन्दीमा दिइने छुटहरूबारे वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने ।

द. २.५ आयकर छुटसम्बन्धी सुभावहरू

- विभिन्न व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूलाई दिइएको आय कर छुट सम्बन्धमा एकीकृत एवं विषयगत आधारमा अद्यावधिक रूपमा अभिलेख राख्नुपर्ने । विभिन्न कार्यालयहरूबाट विभिन्न व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूलाई दिइएको आय कर छुटका सम्बन्धमा एकरूपता नदेखिएको हुँदा आन्तरिक राजस्व विभागले एकरूपता कायम गराउन विशेष पहल गर्नुपर्ने ।

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ ले कृषि, सहकारी, रोजगारमूलक उद्योग, विशेष क्षेत्रहरू, पेट्रोलियम, विद्युत्, टेक्नोलोजी पार्क, सडक पुल, जलविद्युत्, विमानस्थल, टनेल, सौर्य, वायु तथा जैविक, पूर्वाधार विकास एवं राष्ट्रिय महत्वका विविध विषयहरूमा दिइएका आयकर छुटको माध्यमबाट लगानी प्रोत्साहन गर्न गरिएको व्यवस्थाको अध्ययन मूल्यांकन गरी यसमा समसामयिक परिमार्जन गर्ने ।
- आयकर छुटबाट सरकारले त्याग गरेको राजस्वको कारणले सम्बद्ध क्षेत्र, व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूले हासिल गर्न सकेको उपलब्धि सम्बन्धमा आवधिक रूपमा मूल्यांकन गर्ने ।
- साथै त्यस्तो छुटबाट मुलुकको अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावबारे वार्षिक रूपमा समीक्षात्मक प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा खेलकुदको क्षेत्रमा नेपालको प्रतिष्ठा एवं प्रतिस्पर्धी सामर्थ्यलाई स्थापित गराउन सक्षम व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई आयकर छुट तथा अन्य सहूलियतको माध्यमबाट प्रोत्साहित गर्ने गरी आयकर ऐनमा विशेष प्रावधानको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- माथि उल्लेख भए अनुसार गरिने अध्ययन र प्राप्त प्रतिवेदनहरूको आधारमा आयकरमा दिइने छुटहरूबारे वार्षिक रूपमा समीक्षा गरिनुपर्ने ।

८.२.६ अन्तःशुल्क छुटसम्बन्धी सुझावहरू

- अन्तःशुल्क छुट पाउने विभिन्न व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूलाई दिइएको छुटबारे एकीकृत एवं विषयगत आधारमा लाभान्वित व्यक्ति तथा संस्थाको अद्यावधिक रूपमा अभिलेख राख्नुपर्ने ।
- अन्तःशुल्क छुट गरी सरकारले त्याग गरेको राजस्वको कारणले सम्बद्ध क्षेत्र, व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूले हासिल गर्न सकेको उपलब्धि सम्बन्धमा आवधिक रूपमा मूल्यांकन गर्नुपर्ने ।
- साथै त्यस्तो छुटबाट उद्योग व्यवसायमा परेको प्रभावबारे समीक्षात्मक प्रतिवेदन तयार गरी वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने ।
- आन्तरिक उत्पादनलाई बढावा दिन अन्तःशुल्क महसुलमा छुट दिई स्वदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन गरिनुपर्ने ।

- माथि उल्लेख भएबमोजिम तयार गरिने प्रतिवेदनहरूको आधारमा अन्तःशुल्क दरबन्दीमा दिइने छुटहरूबारे वार्षिक रूपमा समीक्षा गरिनुपर्ने ।

८.२.७ विदेशी सहायताअन्तर्गतका आयोजनाहरूको लागि राजस्व छुटसम्बन्धी सुझावहरू

- वैदेशिक स्रोतद्वारा सञ्चालन हुने विकास आयोजनाहरूका लागि दिइएको राजस्व छुट सम्बन्धमा क्षेत्रगत आधारमा सम्बन्धित मन्त्रालयले र अर्थ मन्त्रालयले समष्टिगत अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने । यस्तो अभिलेख राख्दा राजस्व छुटका लागि सिफारिस गरिएको वस्तुगत विवरण तथा परिमाण र राजस्व छुटबापत सरकारद्वारा त्याग गरिएको राजस्व रकमसम्बन्धी तथ्यांक उपलब्ध हुनुपर्ने ।
- वैदेशिक आयोजनाका लागि प्रदान गरिएको राजस्व छुटबाट परियोजनाको लागतमा आएको कमी, प्रगति स्थिति, आयोजनाबाट उपभोक्ता तथा लक्षित वर्गले हासिल गर्न सकेको फाइदा र सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा पुग्न सकेको कुल समष्टिगत योगदानबारे सम्बन्धित मन्त्रालयद्वारा अध्ययन विश्लेषणसहितको प्रतिवेदन तयार गरी वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने ।
- वैदेशिक सहायता सम्भौताअन्तर्गत राजस्व छुटमा ल्याइने सामानहरू सम्भौतामा उल्लेख भएको भनी सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागको सिफारिसमा भन्सारले सीधै प्रदान गर्ने राजस्व छुटलाई पनि अर्थ मन्त्रालयको राजस्व छुट विवरणमा समावेश हुने गरी समायोजन गरिनुपर्ने ।
- वैदेशिक आयोजनाहरूलाई दिइने राजस्व छुटमा पछिल्ला वर्षहरूमा आएको कमीका कारणहरू पहिल्याई सोबाट आयोजनाको कार्यान्वयन तथा प्रगतिमा पर्न गएको असर सम्बन्धमा अध्ययन हुनुपर्ने ।
- वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुटमा सामानहरू आयात गर्दा वा स्थानीय खरिद गर्दा आयोजनाको Detail Project Report (DPR) बमोजिम Bill of Quantity/Master List तयार भए नभएको यकिन गरिनुपर्ने ।
- वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि सामानहरू आयात गर्दा वा स्थानीय खरिद गर्दा दिइएको राजस्व छुटको दुरुपयोग हुन नदिनेतर्फ सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागले नियमित अनुगमन गर्नु पर्ने ।
- वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि आयात गरिने वा स्थानीयस्तरमा खरिद गरिने सामानहरूमा राजस्व छुट दिने परिपाटीलाई क्रमशः न्यून गर्दै तिर्नुपर्ने राजस्वका लागि

चाहिने रकम वैदेशिक सहायता प्राप्त निकायद्वारा समकक्षी कोष (Counterpart Fund) को रूपमा गरिनु उपयुक्त हुने ।

द.२.८ सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुटसम्बन्धी सुभावहरू

- स्वास्थ्य, शिक्षा, खेलकुद लगायतका सामाजिक क्षेत्रका लागि प्रदान गरिएको राजस्व छुट सम्बन्धमा क्षेत्रगत आधारमा सम्बन्धित मन्त्रालयले र अर्थ मन्त्रालयले समष्टिगत अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुट गरिएका वस्तुको विवरण, परिमाण, मूल्य, सिफारिस गर्ने निकाय र सोबाट त्याग भएको राजस्वसमेत देखिने गरी स्पष्ट अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- सामाजिक क्षेत्रका लागि प्रदान गरिएको राजस्व छुटबाट सामाजिक परियोजनाहरूको सञ्चालनमा हासिल गरिएको दक्षता, लक्षित वर्गले हासिल गर्न सकेको फाइदा र सामाजिक उत्थानमा पुग्न सकेको योगदान सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयद्वारा अध्ययन विश्लेषण सहितको प्रतिवेदन तयार गरी वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने ।
- सामाजिक क्षेत्रका लागि दिइएको राजस्व छुटको सुविधालाई दुरुपयोग हुन नदिन सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागले नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने ।

द.२.९ अन्य छुटसम्बन्धी सुभावहरू

- विशेष ऐनहरू, कर फछ्यौट आयोग, बक्यौता फछ्यौट समिति, आयको स्वयम् कर घोषणा, कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन र विशेष योजनाअन्तर्गत दिइने विभिन्न करहरूको छुटबाट हुन गएको राजस्व त्यागको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायले अद्यावधिक अभिलेख राख्नुपर्ने ।
- उपर्युक्तबमोजिमका छुटहरूबाट पर्न गएको प्रभावबारे विश्लेषण गरी तत्सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू आवधिक रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने ।
- विशेष ऐनहरू, कर फछ्यौट आयोग, बक्यौता फछ्यौट समिति, कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन र विशेष योजनाअन्तर्गत दिइने विभिन्न कर छुटको सुविधा दुरुपयोग हुन नदिने र संवैधानिक निकायबाट प्रश्न चिन्ह नउठाउनेतर्फ सचेत रहन सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागले नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने ।

परिच्छेद- ९

राजस्व छुटको व्यवस्थापन विधि

९.१ राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापनको आवश्यकता

नेपालको सार्वजनिक वित्तमा आन्तरिक स्रोत साधनको अपर्याप्तताले बाह्य स्रोतका साथै न्यून वित्त परिचालन गर्नुपरेको स्थितिमा राजस्व छुटको परिमाणमा अनियन्त्रित तवरले वृद्धि हुँदै जानुलाई कुनै पनि दृष्टिकोणले उचित मान्न सकिँदैन। असीमित तवरबाट राजस्व छुटले निरन्तरता पाउने र यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन नगरिने हो भने राज्यको सार्वजनिक वित्त प्रणालीमा ठूलो संकट आइपर्ने सम्भावनालाई अघिल्लो परिच्छेदमा प्रस्तुत विश्लेषणबाट बुझ्न सकिन्छ। यस पृष्ठभूमिमा प्रभावकारी राजस्व छुट व्यवस्थापनका लागि देहायबमोजिमको कार्यविधि तथा संयन्त्र अपनाउन सिफारिस गरिएको छ।

९.२ राजस्व छुट व्यवस्थापनको कार्यविधि

के कस्ता विषय तथा प्रयोजनका लागि के कति राजस्व कसरी छुट दिने भन्ने सन्दर्भमा निर्यात गर्नु अघि राजस्व छुटको व्यवस्थापनलाई कसरी प्रभावकारी तुल्याउने भन्नेबारे स्पष्ट हुनुपर्ने देखिन्छ। राजस्व छुटको व्यवस्थापन प्रभावकारी नभएबाट मौजुदा अर्थसम्बन्धी विभिन्न ऐनहरूमा व्यवस्था गरिएबमोजिम दिइएका राजस्व छुटको कुल परिमाण र सोको प्रभावबारे अनभिज्ञता रहेको छ। नेपालको सार्वजनिक वित्तमा अभ्यास गरिएका विभिन्न प्रकारका राजस्व छुटलाई तोकिएबमोजिमका करका दरहरूमा पूर्ण वा आंशिक छुट दिने र कतिपय अवस्थामा संकलन गरेको कर फिर्ता गर्ने जस्ता साविकका कार्यविधिहरूमा समसामयिक सुधारको आवश्यकता छ। दैनिक उपभोग्यका वस्तुहरू जस्तै कपडा, घ्यू, तेल, मैदा, चिनी एवं सौर्य ऊर्जा जस्ता पूर्वाधार विकास र वैदेशिक सहायता जस्ता वस्तुगत विषयहरूमा राजस्व छुट फिर्ता/व्यवस्थापनका लागि कानूनमा व्यवस्था गरी छुट दिने र राजस्व छुटको रकम बजेटमा विनियोजन गरेर व्यवस्थापन गर्ने जस्ता पारदर्शी कार्यविधिलाई अँगाल्न उपयुक्त हुने देखिन्छ। राजस्व छुट व्यवस्थापनका लागि निम्नबमोजिमको दुई कार्यविधिलाई अपनाउन सकिन्छ:

(क) राजस्व छुटको रकमलाई बजेट विनियोजनद्वारा व्यवस्थापन गर्ने

- आर्थिक ऐनको दफा १८ र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ अनुसार आंशिक छुट वा फिर्ता गर्दा देहायअनुसार गर्न उपयुक्त हुने।

- आर्थिक ऐनको दफा १८ को विशेष प्रावधानलाई प्रयोग गरी पटके रूपमा दिइने (विशेष परिस्थितिमा दिइने राजस्व छुट लगायत) राजस्व छुटलाई कर राजस्वका दरहरूमा न्यून वा छुट नगरी राजस्व छुटबापतको रकमलाई बजेटमा नै विनियोजन गरेर भुक्तानी गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।
  - मूल्य अभिवृद्धि कर आंशिक छुट गर्ने वा फिर्ता गर्ने विद्यमान कार्यविधिको सट्टा छुटको रकमलाई बजेटमा नै विनियोजन गरेर भुक्तानी गरिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
  - माथि उल्लेख भएबमोजिम आर्थिक ऐन र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनअन्तर्गत राजस्व छुटका लागि आवश्यक पर्ने रकम बजेटमा नै विनियोजन गरी तदनुरूप खर्च गरी केन्द्रीय विनियोजन हिसाबमा लेखाङ्कन गरिनुपर्दछ ।
  - राजस्व छुटको रकमलाई बजेट विनियोजनको संरचनाअन्तर्गत समायोजन गरिँदा सार्वजनिक वित्तमा राजस्व छुटको व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन गई छुटको कारणले हुने राजस्व त्यागमा पारदर्शिता एवं जवाफदेहिता कायम गर्नमा सघाउ पुग्नेछ ।
  - राजस्व छुटको रकम भुक्तानीका लागि विनियोजन गरिएको रकम अर्थ मन्त्रालयले सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागलाई अख्तियारी दिई कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमार्फत तोकिएबमोजिमको कार्यविधिअनुसार भुक्तानीको व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
  - राजस्व छुटको रकम भुक्तानीका लागि माग गर्दा राजस्व छुट पाउने आधारसम्बन्धी प्रमाणित एवं आधिकारिक कागजातहरू पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
  - विभिन्न संघ संस्थाहरूलाई दिइने राजस्व छुटहरूलाई लेखाङ्कन गरी केन्द्रीय विनियोजन हिसाबमा समावेश गर्न स्पष्ट नीति निर्धारण गरिनुपर्ने हुन्छ ।
  - उपरोक्त व्यवस्था कार्यान्वयन गरिएमा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा राजस्व फिर्ता लागि रु. ५ अर्बको बजेट विनियोजन गरिनुपर्ने अनुभव गरिएको छ ।
- (ख) कर राजस्वका दरहरूमा पूर्ण वा आंशिक छुट प्रदान गरी व्यवस्थापन गर्ने**
- माथि उल्लेख भएबमोजिम आर्थिक ऐन को दफा १८ अनुसारको राजस्व छुट र मूल्य अभिवृद्धि करमा आंशिक छुट वाहेकका अन्य सबै प्रकारका कर राजस्व छुटको हकमा भने साविकबमोजिम नै छुट प्रदान गरिनु उपयुक्त हुनेछ ।
- माथि उल्लेख भएबमोजिम सीधै प्रदान गरिने राजस्व छुटहरूको सम्बन्धमा सम्बद्ध निकायहरूमा अद्यावधिक अभिलेख राखी सोको विवरण राजस्वसम्बन्धी केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा समावेश गर्नुपर्नेछ ।
  - सीधै प्रदान गरिने राजस्व छुटहरूको सम्बन्धमा सम्बद्ध निकायहरूमा राखिने अभिलेखको आधारमा आवधिक प्रतिवेदनहरू तयार गरी सार्वजनिक गरिनुपर्दछ ।

९.३ राजस्व व्यवस्थापनका लागि संस्थागत संयन्त्र

राजस्व छुट व्यवस्थापनलाई नतिजाउन्मुख एवं प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको आवश्यकता देखिन्छ। यसका लागि राजस्व छुट सम्बन्धमा सहजीकरण तथा नियमित पुनरावलोकनका लागि केन्द्रीयस्तरमा “राजस्व छुट सहजीकरण समिति” को व्यवस्था गरिनुपर्ने देखिन्छ। यसैगरी राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि राजस्व प्रशासनसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागमा राजस्व छुटसम्बन्धी छुट्टै शाखा/इकाई र राजस्व छुटका लागि सिफारिस गर्ने मन्त्रालय/विभागमा राजस्व छुटसम्बन्धी सम्पर्क बिन्दुको समेत व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुनेछ। प्रस्तावित संयन्त्रको संरचना तथा मुख्य कार्यविवरण निम्नबमोजिम हुनुपर्ने देखिन्छ:

९.३.१ राजस्व छुट सहजीकरण समितिको कार्यविवरण

प्रस्तावित संरचना:

- सहसचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय संयोजक
- निर्देशक, महसुल शाखा, भन्सार विभाग, सदस्य
- निर्देशक, मू.अ.कर छुट शाखा, आन्तरिक राजस्व विभाग, सदस्य
- उपसचिव, अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय सदस्य
- उपसचिव, राजस्व छुट शाखा/इकाई, अर्थ मन्त्रालय सदस्य सचिव

द्रष्टव्य: समितिको बैठकमा विषयसूचीको आधारमा राजस्व छुट सम्बद्ध मन्त्रालयको कम्तिमा उपसचिवस्तर प्रतिनिधिलाई अमन्त्रित गरिनुपर्नेछ।

प्रस्तावित कार्यविवरण:

- राजस्व छुट सम्बन्धमा नीतिगत तथा व्यवस्थापन पक्षहरूबारे अर्थ मन्त्रालयमा मासिक रूपमा सुझावहरू पेस गर्ने,
- राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधिलाई आवधिक रूपमा अद्यावधिक गर्ने,
- राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा सम्बद्ध निकायहरूसँग समन्वय गर्ने,
- राजस्व छुटको लाभ लक्षित वर्गमा पुगे नपुगेको विषयमा सम्बन्धित निकायको कार्य सम्पादन परीक्षण गर्ने,
- राजस्व छुटसम्बन्धी कार्यविधि कार्यान्वयन सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्ने,
- राजस्व छुट सम्बन्धमा तयार गरिने केन्द्रीय, क्षेत्रगत तथा विषगत प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने,

- राजस्व छुट सम्बन्धमा गरिनुपर्ने काम कारवाहीको सन्दर्भमा सम्बन्धित निकाय अर्थ मन्त्रालयलाई आवश्यक निर्देशन तथा सुझावहरू दिने ।

९.३.२ अर्थ मन्त्रालय, राजस्व छुट शाखा/इकाईको कार्यविवरण

- आर्थिक ऐन लगायत अन्य कानूनहरूबमोजिम दिइने कुल राजस्व छुट सम्बन्धमा मन्त्रालय स्तरमा समेत अद्यावधिक अभिलेखको व्यवस्था गर्न आन्तरिक राजस्व विभागको PROTAX र भन्सार विभागको ASYCUDA सँग समेत अन्तरसम्पर्क (Inter Connectivity) कायम हुने गरी मन्त्रालय स्तरको Data Base को विकास गर्ने,
- राजस्व छुट सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालयहरूबाट प्राप्त हुने प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गरी राजस्व छुट सहजीकरण समितिमा पेस गर्ने,
- राजस्व छुट सम्बन्धमा समष्टिगत चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनहरू तयार गरी राजस्व छुट सहजीकरण समितिमा पेस गर्ने,
- वैदेशिक स्रोतद्वारा सञ्चालन हुने विकास आयोजनाहरूका लागि दिइएको राजस्व छुट सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालयको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा एवं अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोग समन्वय महाशाखा र क्षेत्रगत मन्त्रालयहरूसँग समन्वय गर्ने र सोको उपयोगितासम्बन्धी प्रतिवेदनहरू तयार गर्ने गराउने,
- स्वास्थ्य, शिक्षा, खेलकुद लगायतका सामाजिक क्षेत्रका लागि प्रदान गरिएको राजस्व छुट सम्बन्धमा सम्बद्ध क्षेत्रगत मन्त्रालय/विभागहरूसँग समन्वय गर्ने र सोको उपयोगितासम्बन्धी प्रतिवेदनहरू तयार गर्ने गराउने,
- राजस्व छुट सहजीकरण समितिको सचिवालयको कार्य गर्ने ।

९.३.३ आन्तरिक राजस्व विभाग, राजस्व छुट शाखा/इकाईको कार्यविवरण

- विभिन्न स्तरमा दिइने मूल्य अभिवृद्धि कर छुटसम्बन्धी लेखांकनको स्पष्ट अभिलेख तयार गर्ने,
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको फाइदा उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गसम्म पुग्न सके नसकेको भन्ने सम्बन्धमा प्रक्रियागत अनुगमन तथा आवधिक मूल्यांकनको व्यवस्था गर्ने,

- विभिन्न स्तरमा दिइने मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र अन्तःशुल्क छुटको विषयगत आधारमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने,
- मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइने आंशिक छुट रकम दावी र स्वीकृति बीचको अन्तरको कारण पत्ता लगाई त्यस्तो भिन्नतालाई न्यून गर्नेतर्फ पहल गर्ने,
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको कारणले समग्र अर्थतन्त्र, उपभोक्ता एवं लाभान्वित वर्ग र उद्योग व्यवसायमा पर्न गएको प्रभाव सम्बन्धमा वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी अर्थ मन्त्रालयलाई नियमित रूपमा उपलब्ध गराउने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने,
- आयकर छुटको कारणले आयआर्जन गर्ने व्यक्ति तथा संस्था, अर्थतन्त्र र उद्योग व्यवसायमा पर्न गएको असरबारे वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी अर्थ मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने,
- अन्तःशुल्क छुटको कारणले स्थानीयस्तरमा उत्पादन गर्ने उद्योग व्यवसाय, उपभोक्ता र समष्टिगत अर्थतन्त्रमा पर्न सकेको असरबारे विश्लेषणसहितको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी अर्थ मन्त्रालयमा पेस गर्ने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने,
- विशेष ऐनहरू, कर फछ्योर्ट आयोग, बक्यौता फछ्योर्ट समिति, कूटनैतिक प्रतिनिधिको सुविधा तथा उन्मुक्ति ऐन र विशेष योजनाअन्तर्गत दिइने विभिन्न करहरूको छुट सम्बन्धमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने, सोको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी अर्थ मन्त्रालयमा पेस गर्ने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने,

९.३.४ भन्सार विभाग, राजस्व छुट शाखा/इकाईको कार्यविवरण

- आर्थिक ऐनअन्तर्गत दिइने विभिन्न कर राजस्वहरूको छुट सम्बन्धमा ASYCUDA बाट उपलब्ध तथ्यांक अर्थ मन्त्रालयलाई नियमित रूपमा उपलब्ध गराउने,
- भन्सार महसुल छुट सम्बन्धमा प्रक्रियागत आधारमा विभागीय संयन्त्रमार्फत अनुगमन गर्ने गराउने र सोको समीक्षात्मक टिप्पणीसहितको चौमासिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमा पेस गर्ने, नियमित रूपमा उपलब्ध गराउने,
- भन्सार महसुल दरबन्दीमा छुटसम्बन्धी तथ्यांकलाई विश्लेषण गरी सोको प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयलाई नियमित रूपमा उपलब्ध गराउने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने,

- विषयगत आधारमा दिइने भन्सार महसुल छुटबाट लक्षित वर्गले हासिल गरेको लाभ सन्दर्भमा वार्षिक रूपमा विश्लेषणत्मक प्रतिवेदन तयार गरी अर्थ मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने र विभागको वेबसाइट तथा प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक गर्ने ।

९.३.५ राजस्व छुटका लागि सिफारिस गर्ने क्षेत्रगत मन्त्रालय/विभागको कार्यविवरण

- राजस्व छुटका लागि सिफारिस गर्ने प्रत्येक क्षेत्रगत मन्त्रालय/विभागमा राजस्व छुटसम्बन्धी सम्पर्क बिन्दुको व्यवस्था गर्ने,
- वैदेशिक आयोजना, सामाजिक क्षेत्र लगायत कानूनद्वारा तोकिएबमोजिमका अन्य प्रयोजनका लागि राजस्व छुटका लागि सिफारिस गर्ने प्रत्येक क्षेत्रगत मन्त्रालय/विभागमा छुटका लागि सिफारिस गरिएको परिमाण र सोबाट सरकारले त्याग गर्नुपरेको राजस्व रकमको अद्यावधिक अभिलेख राख्ने र सोको चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनहरू अर्थ मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने,
- राजस्व छुटबाट आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रअन्तर्गतका परियोजनाहरूको संचालनमा हासिल गरिएको दक्षता, निर्माणाधीन आयोजनाको सम्बन्धमा प्रगति स्थिति, आयोजना पूरा भएपछि उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गले हासिल गर्न सकेको फाइदा र सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा पुग्न सकेको योगदान सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागद्वारा विश्लेषणसहितको प्रतिवेदन वार्षिक रूपमा अर्थ मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने,
- वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुटमा सामानहरू आयात गर्दा वा स्थानीय खरिद गर्दा आयोजनाको Detail Project Report (DPR) बमोजिम Bill of Quantity / Master List तयार भए नभएको यकिन गर्ने,
- सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुट गरिनाले सामाजिक परियोजनाहरूको संचालनमा हासिल गरिएको दक्षता, लक्षित उपभोक्ता तथा लाभान्वित वर्गले हासिल गर्न सकेको फाइदा र सामाजिक उत्थानमा पुग्न सकेको योगदान सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागद्वारा विश्लेषणसहितको वार्षिक प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने,
- वैदेशिक आयोजना, सामाजिक क्षेत्र लगायत अन्य प्रयोजनका लागि दिइएको राजस्व छुटको सुविधालाई दुरुपयोग हुन नदिनेतर्फ नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्ने गराउने ।

९.४ सुभावाव कार्यान्वयन योजना

प्रस्तुत अध्ययन तथा विश्लेषणका आधारमा राजस्व छुट सम्बन्धमा प्रस्ताव गरिएका केही सुभावाहरू नीतिगत तथा प्रक्रियागत पक्षहरूको सुधारसँग सम्बन्धित छन् भने केही सुभावाहरू अर्थसम्बन्धी खास कानूनहरूबाट दिने गरिएको राजस्व छुट व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित छन् । दिइएका सुभावाहरूको कार्यान्वयनबाट राजस्व छुटसम्बन्धी व्यवस्था प्रभावकारी एवं उपलब्धिमूलक हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । प्रस्तावित सुभावाहरू दीर्घकालीन एवं अल्पकालीन प्रकृतिका छन् । राजस्व छुटको प्रभावकारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा कार्यदलद्वारा प्रेषित सुभावाहरू कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउन संलग्न गरिएबमोजिमको सुभावा कार्यान्वयन योजनासमेत प्रस्ताव गरिएको छ ।

राजस्व छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन
सुभाव कार्यान्वयन योजना

न.सं	सुभावहरू	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	समयावधि	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	अनुगमन निकाय	कैफियत
	नीतिगत सुधारहरू	राजस्व छुट दिने प्रयोजनका लागि दिइएका सुभावहरू आवश्यक कानुनमा नै स्पष्ट उल्लेख गर्ने ।	दीर्घकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७२/७३ बाट
		सरकारले के कस्ता राजस्व छुटलाई बजेट विनियोजन गरेर वा करको दरमा छुट गरेर राजस्व त्याग गर्ने भन्ने नीतिगत रूपमा स्पष्ट गरी आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने ।	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, बजेट महाशाखा, भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		वैदेशिक सहायोगमा सञ्चालित आयोजनाहरूका लागि समकक्षी कोष (Counterpart Fund) को व्यवस्था गर्ने ।	दीर्घकालीन	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा र विकास आयोजना सम्बद्ध मन्त्रालयहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७२/७३ बाट
		दैवी प्रकोप, महामारी जस्ता विशेष परिस्थितिमा मात्र पटकै निर्णय गर्ने तर सरकारी ढुकुटीमा आइसकेको राजस्व फिर्ता गर्ने परिपाटीको अन्त्य गर्ने ।	अल्पकालीन,	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	सम्बद्ध मन्त्रालयहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		आर्थिक ऐनको दफा १८ अनुसारको राजस्व छुटलाई नतिजाउन्मुख, वस्तुपरक, पारदर्शी एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउन राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधिलाई परिमार्जन गर्ने र सोही अनुसार छुट प्रदान	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग महाशाखा, बजेट महाशाखा, भन्सार विभाग र	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट

		गर्ने ।			आन्तरिक राजस्व विभाग		
		राजस्व छुटमा स्वच्छता, जवाफदेहिता, सक्षमता, इमान्दारिता, पारदर्शिता एवं जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न वित्तीय उत्तरदायित्व कानुन (Fiscal Accountability Act) मा समावेश गर्ने ।	दीर्घकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, कानुन महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७२/७३ बाट
यागत सुधारहरू	प्रक्रियागत	राजस्व छुटको कारणले हुने राजस्व त्यागको उपयोगिताका सन्दर्भमा आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गरी ठोस कार्यविधिहरूको अवलम्बन गर्ने ।	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		राजस्व छुटपश्चात् सोको उपयोग एवं प्रभाव बारे निरन्तर अनुगमन गरी सोको प्रभावबारे प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		राजस्व छुटको अभिलेख सम्बद्ध निकायहरूमा अन्तर-सम्पर्क (Inter-Connectivity) हुने गरी विद्युतीय आधारमा अभिलेख राख्ने ।	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		आर्थिक ऐनको दफा १८ अनुसारको राजस्व छुटलाई नतिजाउन्मुख, वस्तुपरक, पारदर्शी एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउन विद्यमान राजस्व छुटसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि २०५९ लाई परिमार्जन गर्ने र सोही अनुसार छुट प्रदान गर्ने ।	अल्पकालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग महाशाखा र बजेट महाशाखा, भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट

					विभाग		
		राजस्व छुटको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागहरूमा विशेष संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध मन्त्रालय/विभागहरू	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
मूल्य अभिवृद्धि कर छुटसम्बन्धी सुभावका बुँदाहरू		मूल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण वा आंशिक छुट दिने वस्तु तथा सेवाको संख्यालाई न्यून गर्न ऐनको सूचीमा क्रमशः कम गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		उत्पादनमूलक उद्योगलाई मूल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण वा आंशिक छुट गरिँदा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को (कपडा उद्योगको जस्तै) आधारमा फिर्ता दिने व्यवस्था गर्ने यस्ता उद्योगलाई प्रदान गरिने सुविधा यसको प्रभावकारीता एवं औचित्यताका आधारमा गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		दैनिक उपभोग्य वस्तुको मूल्य अभिवृद्धि कर छुट फिर्ताको सट्टा कम दर (बहुदर) प्रणालीको विकास गर्न अध्ययन गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सबै कारोवारलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउने गरी विद्यमान कर छुटको सीमा (Threshold) मा पुनरावलोकन गरिनुपर्ने ।	दीर्घकालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७२/७३ बाट
		मूल्य अभिवृद्धि करको रकम फिर्ता दावी र वास्तविक फिर्ता रकमको बीचमा रहेको भिन्नतालाई न्यून गर्न Current Year Audit को व्यवस्था गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट

		मूल्य अभिवृद्धि कर छुट पाउने उद्योगहरूमा हुन सक्ने न्यून बिजकीकरण नियन्त्रणका लागि विशेष पहल गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		मूल्य अभिवृद्धि कर छुट फिर्ताको सान्दर्भिकता नभएका मोबाइल जस्ता वस्तुहरूमा दिइएको सुविधालाई निरन्तरता नदिई अन्य विकल्प अंगाल्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		मूल्य अभिवृद्धि कर छुटसम्बन्धी तथ्यांकलाई अद्यावधिक गरी राख्ने र सोको वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको प्रभावकारिता सन्दर्भमा अनुगमन तथा मूल्यांकनका लागि प्रभावकारी संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	आर्थिक ऐनद्वारा राजस्व छुटसम्बन्धी सुभावाका बुँदाहरू	आर्थिक ऐनअन्तर्गत विभिन्न स्तरमा दिइने राजस्व छुटसम्बन्धी अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
		आर्थिक ऐनको प्रावधानअन्तर्गत दिइने कर छुटको प्रभाव सम्बन्धमा प्रक्रियागत अनुगमन तथा आवधिक मूल्यांकन गरी सोको वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	भन्सार महसुल छुटसम्बन्धी सुभावाका बुँदाहरू	भन्सार महसुल दरबन्दीमा छुटसम्बन्धी तथ्यांकलाई अद्यावधिक गरी राख्ने ।	अल्प कालीन	भन्सार कार्यालयहरू	भन्सार विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	आ.व २०७१/७२ बाट
		भन्सार महसुल छुटबाट व्यापार सहजीकरण, आपूर्ति स्थिति तथा उपभोक्ता मूल्यमा पर्न गएको असरबारे वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन एवं मूल्यांकन गरी सोको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	भन्सार विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट

	मोबाइल सेटको Type Approval Certificate र IMEI पेस भएको आधारमा मात्र भन्सारले जाँचपास गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्प कालीन	भन्सार विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	दूर सञ्चार सेवा प्रदायक संस्थाहरूद्वारा log on गरेपश्चात् मात्र मोबाइल सक्रिय हुने व्यवस्था गर्ने	अल्प कालीन	भन्सार विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
आय कर छुट सम्बन्धी सुभावाका बुँदाहरू	आयकर छुट सम्बन्धमा कार्यालयमा एकरूपता कायम गर्ने र एकीकृत एवं विषयगत आधारमा कार्यालय तथा विभागले अभिलेख राख्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	ऐनको दफा ११ मा उल्लेखित पूर्वाधार एवं कृषि, सहकारी आदिमा आयकर छुटबाट मुलुकको अर्थतन्त्रमा परेको प्रभाव सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी कानूनमा व्यवस्था गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा ख्याति हासिल गरेका व्यक्तिहरूलाई आयकर सहूलियतबाट प्रोत्साहित गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	आयकरमा दिइने छुटहरूबारे वार्षिक रूपमा समीक्षा गरी सोको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
अन्तः शुल्क महसुल छुटसम्बन्धी सुभावाका बुँदाहरू	अन्तःशुल्क छुट एवं हासिल गरेको उपलब्धिको सम्बन्धमा एकीकृत एवं विषयगत आधारमा तथ्यांक अद्यावधिक राख्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय,	आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
	अन्तःशुल्क छुटको माध्यमबाट स्वदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्ने र सोबाट परेको प्रभावबारे समीक्षा सहितको प्रतिवेदन वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	आन्तरिक राजस्व विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट

शक आयोजनाहरू का लागि राजस्व छुट सम्बन्धी सुभावका बुँदाहरू	वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुट हुन सिफारिस गरिएको वस्तुगत विवरण तथा परिमाण र सरकारद्वारा त्याग गरिएको राजस्वको समष्टिगत अभिलेख राख्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रि ट्रय सहयोग महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	नेपा ल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
	वैदेशिक आयोजनाका लागि राजस्व छुटबाट हासिल गरिएको लागत दक्षता र लाभान्वित वर्गले हासिल गर्न सकेको लाभको विश्लेषण सहितको प्रतिवेदन तयार गरी वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रि ट्रय सहयोग महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	नेपा ल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	वैदेशिक सहायता सम्झौताअन्तर्गत मन्त्रालय/विभागको सिफारिसमा भन्सारले सीधै प्रदान गर्ने राजस्व छुटलाई पनि अर्थ मन्त्रालयको राजस्व छुट विवरणमा समावेश गर्ने ।	अल्प कालीन	भन्सार विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	नेपा ल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
	वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि राजस्व छुटमा सामानहरू आयात गर्दा आयोजनाको Detail Project Report (DPR) बमोजिम Bill of Quantity/Master List तयार भए नभएको यकिन गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रि ट्रय सहयोग महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	नेपा ल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
	वैदेशिक आयोजनाहरूका लागि सामानहरू आयात गर्दा वा स्थानीय खरिद गर्दा दिइएको राजस्व छुटको दुरुपयोग हुन नदिनेतर्फ नियमित अनुगमन गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रि ट्रय सहयोग महाशाखा	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा, सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	नेपा ल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
सामाजिक क्षेत्रका लागि राजस्व छुट सम्बन्धमा क्षेत्रगत आधारमा वस्तुगत विवरण तथा परिमाण र सरकारद्वारा त्याग गरिएको राजस्व रकमको समष्टिगत		अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	नेपा ल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट	

छुटसम्बन्धी सुभावाका बुँदाहरू	अभिलेख राख्ने ।					
	राजस्व छुटबाट सामाजिक क्षेत्रको उत्थानमा पुग्न सकेको योगदानको सम्बन्धमा अध्ययन विश्लेषणसहितको प्रतिवेदन सम्बन्धित मन्त्रालयले तयार गरी वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
राजस्व छुट सम्बन्धी अन्य सुभावाका बुँदाहरू	विशेष ऐनहरू, कर फछ्योर्ट आयोग, बक्यौता फछ्योर्ट समिति, आयको स्वयम् कर घोषणा र विशेष योजनाअन्तर्गत दिइने विभिन्न करहरूको छुटबाट हुन गएको राजस्व त्यागको सम्बन्धमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग आयोग एवं समिति	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट
	यस प्रकारका छुटहरूबाट पर्न गएको प्रभाव बारे विश्लेषण गरी तत्सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू आवधिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने ।	अल्प कालीन	अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७१/७२ बाट
	आयोग, समिति, आयको स्वयम् कर घोषणा, र विशेष योजनाअन्तर्गत प्रदान गरिएका राजस्व छुटहरूको सम्बन्धमा संवैधानिक निकायबाट उठन सक्ने प्रश्न चिन्हतर्फ विशेष सजग रहने व्यवस्था गर्ने ।		अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा,	भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग	नेपाल सरकार	आ.व २०७०/७१ बाट